

ERU ILÚVATAR: JUMALA J.R.R. TOLKIENIN
LEGENDARIUMISSA

Petri Tikka
Dogmatiikan pro gradu -tutkielma
Helmikuu 2010

HELSINGIN YLIOPISTO – HELSINGFORS UNIVERSITET

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion

teologinen tiedekunta

Laitos – Institution

systemaattisen teologian laitos

Tekijä – Författare

Petri Tikka

Työn nimi – Arbetets titel

Eru Ilúvatar: Jumala J.R.R. Tolkienin legendariumissa

Oppiaine – Läroämne

dogmatiikka

Työn laji – Arbetets art

pro gradu -tutkielma

Aika – Datum

25.2.2010

Sivumäärä – Sidoantal

106

Tiivistelmä – Referat

Tutkielmani pyrkii selvittämään Jumalan olemusta ja toimintaa J.R.R. Tolkienin (1892-1973), englantilaisen kielitieteilijän ja kirjailijan, *legendariumissa* eli hänen Keski-Maahan liittyvissä fantasiakirjoissaan. Legendarium sai alkunsa, kun Tolkien loi kaksi haltiakieltä, quenyän suomen pohjalta ja sindarinin kymrin pohjalta. Germaanisten myyttien ja *Kalevalan* innoittamana hän kehitti mytologiaansa, joka on meidän maailmaamme sijoittuva fiktiivinen muinaishistoria. Legendarium on monoteistinen: Jumalaa kutsutaan nimillä *Eru* 'Yksi' ja *Ilúvatar* 'Kaiken Isä'. Jumala on sama kuin kristinuskossa, sillä hartaana katolilaisena Tolkien halusi pitää kertomuksensa yhdenmukaisina uskonsa kanssa. Hän kutsui teoksiaan luonteeltaan kristillisiksi ja upotti uskonnollisen aineksen tarinaan ja sen symboliikkaan. Varhaisimpiin aikoihin sijoittuvassa *Silmarillionissa* teologiset elementit ovat näkyvämpiä, kertomukset päättävässä *Tarussa sormusten herrasta* lähinnä symbolisia. Legendariumia yhdistävät realistinen suhtautuminen luotujen kykyihin ja nöyrän uhmakkaana vastarintana ilmenevä toivo.

Legendariumiin sisältyy ”moninaisuuden ja erotusten mahdollisuus Yhdessä”. Eru Ilúvatar on Tolkienin uskon mukaisesti kolmiyhteinen. Ilman lisämääritteitä *Eru* näyttää viittaavan Isään Jumalaan, niin kuin *Jumala* Raamatussa. Hänelle omistetaan maailman ulkopuolisena luojana oleminen. Pyhä Henki on ainoa omilla nimillä varustettu Kolminaisuuden persoona: Sammumaton Liekki eli Salainen Tuli. Luodessaan fyysisen maailman sanallaan Eru lähettää Sammumattoman Liekin sen sydämeen. Salainen Tuli tarkoittaa yksin Jumalalle kuuluvaa Luovaa Voimaa, joka on osa häntä. Poikaa, Sanaa, ei suorasanaisesti mainita, mutta erään kirjoituksen mukaan Erun on astuttava maailmaan pelastaakseen sen turmeluksesta ja samalla pysyttävä maailman ulkopuolella. Legendariumin sisäinen rakenne viittaa tulevan pelastuksen tarpeeseen. Erun luovalla sanalla, ”*Ea!* Tulloon tämä kaikki Olevaksi!”, lienee myös yhteys kristinuskon Logokseen. Näin Erusta löydetään kolme ”erotusta”: maailman ulkopuolinen luoja, sisäpuolinen ylläpitäjä ja siihen astuva pelastaja.

Tolkien-tutkimuksessa Erua on joskus väitetty etäiseksi. Tämä näyttää pitävän vain osittain paikkansa. Ilúvatarilla, Kaiken Isällä, on erityinen suhde *Eruhíniin*, lapsiinsa, kuolemattomiin haltioihin ja kuolevaisiin ihmisiin. Hän on heihin suorassa yhteydessä *valarin*, ylienkeleitä vastaavien henkien, välityksellä. Kuitenkin vain Erun lapset voivat taistella paha vastaan, koska heidän traagiset kohtalonsa kääntävät pahan hyväksi. Vaikka uskonnollinen toiminta legendariumissa on vähäistä, ”vapaiden kansojen” perimmäinen usko ja lopullinen toivo kohdistuvat Eruun. Hän on maailmanhistorian draamassa läsnä ”Tarinan Kirjoittajana”, joka myös ajoittain puuttuu sen kulkuun katastrofien tai *eukatastrofien*, ’hyvien katastrofien’, kautta. Eru tuottaa katastrofin, jos pahuus muuten hukuttaisi hyvyyden, ja eukatastrofin, kun luodun voimat eivät riitä voiton saavuttamiseen. Voitto turmeluksesta yhdistyy erityisesti kuolevaisiin ihmisiin, joista kaikkein vähäisintä väkeä ovat hobitit. Ihmiskunnan lankeemuksen takia lopullinen pelastus jää kuitenkin avoimeksi, tulevaisuuteen kohdistuvaksi toivoksi.

Avainsanat – Nyckelord

fantasiakirjallisuus, Jumala, kaitselmus, katolisuus, kristologia, keinotekoiset kielet, kolminaisuusoppi, luominen, pneumatologia, uskonnollinen kieli

Säilytyspaikka – Förvaringställe

Teologisen tiedekunnan kirjasto

Muita tietoja

Sisällysluettelo

Johdanto	3
1. Teologia	13
1.1. Eru Ilúvatar	21
1.2. Jumalan nimet	25
1.3. Teologisia käsitteitä	35
2. Pyhä Kolminaisuus	39
2.1. Kolminaisuuden nimiä	43
2.2. Isä Jumala: Atar	45
2.3. Poika: Erun lasten lunastaja	48
2.3.1. Legendarium: tie kohti toivoa	48
2.3.2. Totuuden heijastumaa	51
2.3.3. Läsnaolo	56
2.3.4. Maailmaan astuva Eru: ”protokristologiaa” kirjoituksessa <i>Athrabeth Finrod ah Andreth</i>	58
2.4. Pyhä Henki: Sammumaton Liekki	62
2.4.1. Sammumaton Liekki kirjoituksessa <i>Athrabeth Finrod ah Andreth</i>	64
2.4.2. Sammumaton Liekki muualla legendariumissa	66
2.4.3. Pyhän Hengen ja Sammumattoman Liekin piirteitä	70
3. Eru ja maailma	74
3.1. Eru Luojana	77
3.2. Eruhíni, Jumalan lapset	83
3.2.1. Kuolema ja kuolemattomuus	85
3.3. Katastrofit ja eukatastrofit	88
3.4. Eskatologia	98
Lähdeluettelo	101
Kirjallisuusluettelo	103

Johdanto

Pro gradu –tutkielmassani pyrin selvittämään Jumalan olemusta ja toimintaa J.R.R. Tolkienin (1892-1973), englantilaisen kielitieteilijän ja kirjailijan, *legendariumissa* eli hänen Keski-Maahan liittyvissä fantasiakirjoissaan. Tässä johdantoluvussa esittelen lyhyesti Tolkienin, hänen legendariuminsa ja sen jumalakuvan sekä esitän tutkielmani tarkoituksen, menetelmän ja rakenteen.

John Ronald Reuel, englantilaisten Mabel ja Arthur Reuel Tolkienin esikoinen, syntyi Etelä-Afrikassa 3.1.1892. Vuonna 1895 hän muutti äitinsä ja pikkuveljensä Hilaryn kanssa Englantiin, mutta isä kuoli ennen kuin pääsi palaamaan perheensä luo. Vuonna 1900 Mabel Tolkien kääntyi lapsineen anglikaanista katolilaiseksi. Neljä vuotta myöhemmin lapset jäivät orvoiksi, kun äiti kuoli diabetekseen. Pappi Francis Morganista tuli heidän kasvatti-isänsä. Tolkien oli lopun ikäänsä harras ja konservatiivinen katolilainen.¹

Tolkien oli ollut nuoresta saakka kiinnostunut sekä kielistä, erityisesti muinaisista, että saduista ja myyteistä.² Vuonna 1911 hän aloitti opintonsa Oxfordin yliopistossa. Hän päätyi englannin kielen laitokselle erikoistuen muinaisenglantiin ja -norjaan. Vuonna 1916 Tolkien meni naimisiin rakastettunsa Edith Brattin kanssa. He saivat neljä lasta. Vuonna 1924 Tolkienista tuli Leedsin yliopiston englannin kielen professori, vuodesta 1925 vuoteen 1945 asti hän toimi Oxfordissa muinaisenglannin professorina ja siitä aina vuoteen 1959 englannin kielen ja kirjallisuuden professorina. Tolkienin kuuluisin tieteellinen työ lienee luento *Beowulf: the Monsters and the Critics* (1936), jossa hän kritisoi muinaisenglantilaisen *Beowulf*-eepoksen käsittelemistä huonona historiallisena lähteenä eikä hyvänä taiteellisena tuotoksena.³

Akateemisia töitään paremmin Tolkien tunnetaan fantasiakirjostaan. Näistä kuuluisimmat ovat *Hobitti* (*The Hobbit*, 1937), *Taru sormusten herrasta* (*The Lord of the Rings*, 1954-1955) ja *Silmarillion* (*The Silmarillion*, 1973).⁴ Kaiken alku oli Tolkienin innostus kielistä, kielitieteestä ja kielten keksimisestä. 1910-luvulla Tolkien loi kaksi kieltä, qenyan suomen pohjalta, goldogrinin kymriin perustuen. Myöhemmin kielten nimiksi tuli quenya ja sindarin. Keksitytkin kielet

¹ Carpenter 1995, 39-40; ks. Carpenter 1995, 263-265, jossa aikajana Tolkienin elämästä.

² Carpenter 1995, 29-30

³ Carpenter 1995, 143-144.

⁴ Ks. Carpenter 1995, 266-275, jossa luettelo Tolkienin julkaistuista teoksista.

tarvitsevat maailman ja puhujat. Niinpä Tolkien alkoi kirjoittaa tarustoa, *legendariumia*, jossa haltiat taistelevat pahan voimia vastaan.⁵

Ensimmäisen tähän maailmaan sijoittuvan kokonaisen kertomuksensa hän kirjoitti sairastaessaan ampumahautakuumetta vuonna 1917 taisteltuaan ”suuressa sodassa”.⁶ Tässä ensimmäisessä maailmansodassa hän menetti kaikki paitsi yhden parhaista ystävistään. Heidän muistoaan kunnioittaen hän jatkoi ”Englannin mytologiaksi” tarkoittamaansa *legendariumia*, jota hän nimitti *Silmarillioniksi*.⁷ Se julkaistiin postuumisti vuonna 1977. Tolkienin lapsilleen kirjoittama *Hobitti* on luonteeltaan maanläheinen, päinvastoin kuin *Silmarillionin* jylhät ja synkätkin kertomukset. *Taru Sormusten herrasta* on *Hobitin* jatko-osa, mutta se tuo hobitit osaksi *legendariumia*, *Silmarillionissa* alkanutta hyvän ja pahan taistelua. Pahaa ei voiteta ihmisten voimalla tai haltioiden viisaudella, vaan hobittien heikkouden ja nöyryyden kautta.

Suurin osa Tolkienin fantasiatuotannosta muodostaa yhden kokonaisuuden, *legendariumin*. Sana *legendarium* on latinaa ja tarkoittaa sellaisenaan pyhimyslegendojen kokoelmaa. Sekä Tolkien itse että Tolkienin tutkijat käyttävät sitä viittaamaan hänen Keski-Maahan liittyvään fiktiiviseen tuotantoonsa. Tässä erikoismerkityksessä Tero Valkonen kääntää *legendariumin* ”tarukokoelmaksi” Tolkienin *Kirjeiden* suomennoksessaan.⁸ Käytän silti alkuperäistä termiä, sillä se kuvastaa paremmin kirjoituksia kokonaisuutena. ”Tarukokoelma” viittaisi pikemminkin *mytologiaan*. Tolkienin kertomukset ovat tosin ”myyttisiä” yksittäisiltä sisällöiltään, mutta ”legendaarisia” todellisuuteen pohjautuvana kokonaisuutena. Tarinoiden näyttämö on meidän maailmamme: Keski-Maa on vanha germaaninen ihmisten asuttamaa maailmaa tarkoittava termi. *Legendarium* muodostaa fiktiivisen, ikään kuin vaihtoehdoisen, esihistorian, joka kulkee kohti ”ihmisten aikaa” eli tuntemamme historiaa.⁹

Koska Tolkienin kertomukset sijoittuvat meidän maailmaamme, *legendariumin* teologisen luonteen on vastattava kirjoittajan käsitystä todellisuudesta. Näin ollen Tolkienin uskolla on suora yhteys *legendariumin* teologiseen sisältöön.

⁵ Carpenter 1995, 79, 83, 101.

⁶ Carpenter 1995, 100.

⁷ LotR, xvii; Carpenter 1995, 93, 95.

⁸ Gilliver ym. 2006, 153-154; Kirjeet, 189; Letters, 149.

⁹ Kirjeet, 356-357; Letters, 283; Kirjeet, 278; Letters, 220. Tolkien kirjoitti *legendariumilleen* jopa taustakertomuksia, joissa anglosaksinen merenkävijä päätyy haltioiden Yksinäiselle Saarelle ja kirjaa muistiin siellä kuulemansa haltioiden muinaiset tarinat. (LT1, 22-24.) Tämä ja muut yhteydet *legendariumin* ja ”myöhempien aikojen” välillä eivät kuitenkaan juurikaan koske Erua, joten gradussani en juuri niihin puutu.

Katolilaisen synnyttämä legendarium on olemukseltaan monoteistinen.¹⁰ Tästä hän kirjoittaa: ”’Jumalia’ on vain yksi: Jumala, *Eru Ilúvatar*.”¹¹ Nimi tarkoittaa ”Yksi, Kaiken Isä”¹², joka on merkitykseltään varsin yleispätevä kuvaus. Tolkien asettaa keksimänsä nimen eteen yksinkertaisesti sanan ”Jumala”. Monoteistinen Jumala on sama legendariumissa ja todellisuudessa. Legendarium on jopa niin monoteistinen, että ”jumalaa” tarkoittavaa yleistermiä ole. On vain Yksi.

Sekä eräät tutkijat että suuri yleisö ovat nimittäneet Tolkienia 1900-luvun yhdeksi merkittävimmistä (jopa merkittävimmäksi) kirjailijaksi, vaikka kirjallinen eliitti on usein pitänyt hänen teoksiaan mustavalkoisina ja yksiulotteisina.¹³ Arvioinnin eroissa saattaa olla kyse maailmankatsomuksellisista tekijöistä. Tolkienin teologis-filosofiset käsitykset ja hänen elämäkokemuksensa ovat elimellinen osa hänen legendariumiaan. Unohtamatta hänen kielellisiä ja kirjallisia taitojaan voi sanoa, että Tolkienin kirjojen viehättävyys piilee juuri niissä elementeissä, joita voi pitää joko naiiveina tai syvällisinä. Uhrautuvan rakkauden voima saattaa olla itsensä toteuttamista ihannoivalle nykyihmiselle kauhistus tai sitten ovi johonkin alkuvoimaiseen, laajempaan näkökulmaan.

On siis syytä ottaa huomioon ja tutkia Tolkienin teosten syvempää rakennetta, jotta voi ymmärtää legendariumin sisältämien merkitysten luoman kosketuspinnan. Tämä ei ole jäänyt huomiotta Tolkienista tehdyissä lukuisissa kirjallisuus- ja kielitieteellisissä tutkimuksissa. Yksi tärkeimmistä perustutkimuksista on Tom Shippeyn *The Road to Middle-earth*. Shippey löytää legendariumin syvät merkitykset tutkimalla sen kielitieteellis-mytologisia syntyrakenteita. Tutkimuksen mukaan Tolkien on ottanut germaanisten tarujen parhaaksi kokemansa puolen, rohkeuden epätoivon keskellä, ilman huonompaa puolta, toivotonta kohtalouskoa. Näin syntyy *gód spell* ”hyvä tarina”, evankeliumia (*Gospel*) ja myyttejä yhdistävä ominaisuus.¹⁴

On myös tutkimuksia, jotka ovat luonteeltaan legendariumin filosofisen rakenteen analyysia. Tunnettu esimerkki on Verlyn Fliegerin *Splintered Light: Logos and Language in Tolkien's World*, joka käsittelee kielen ja todellisuuden suh-

¹⁰ ”Kyseessä on nähdäkseni ”yksijumalainen mutta ’alempaa luomista’ edustava mytologia”. Kirjeet, 297; ”It is, I should say, a ‘monotheistic but “sub-creational” mythology’.” Letters, 235.

¹¹ Kirjeet, 259; ”There is only one ‘god’: God, *Eru Ilúvatar*” Letters, 205.

¹² ”*Eru* ‘the One’, *Ilúvatar* the Father of All” LT1, 204.

¹³ Ks. Shippey 2001, xvii-xxvii.

¹⁴ Ks. Shippey 2005, 230-231.

detta legendariumissa.¹⁵ Vaikka Tolkienin kertomusten filosofista rakennetta ja yhtymäkohtia kristinuskoon on tutkittu, puhtaasti teologista tutkimusta on selkeästi vähemmän. Kristinuskon ja Tolkienin maailman elimellistä suhdetta kuvaa esimerkiksi Joseph Pearsonin *Tolkien: Man and myth*. En ole kertaakaan törmännyt tutkimukseen, joka keskittyisi legendariumin *teologiaan* sanan kirjaimellisessa ja alkuperäisessä merkityksessä ”oppina Jumalasta”: kuka Jumala on ja miten hän toimii legendariumissa?

Tämä kysymys on mielestäni olennainen halutessamme ymmärtää, mistä Tolkienin tuotannossa on syvimmiltään kysymys. Edes legendariumin teologisen tematiikan tutkiminen ei tähän riitä. Se, millainen Jumala on, vaikuttaa siihen, millainen hänen luomansa maailma on. Samoin se, millaiseksi Jumala käsitetään fiktiivisessä tuotannossa, vaikuttaa siihen, millainen tuo fiktiivinen tuotanto on. Tämä pätee varsinkin silloin, kun kyseessä on ”pohjimmiltaan uskonnollinen ja katolinen teos”, kuten Tolkien kuvailee *Tarua sormusten herrasta*.¹⁶ Tämä uskonnollinen pohjavire on läsnä koko legendariumissa. Kaikkien teologisten teemojen, kuten kaitselmuksen, armon tai kuoleman, luonne muuttuu riippuen jumalakuvasta.

Mutta onko romaaneista löydettävällä teologisella sisällöllä jotain erityistä annettavaa? Eikö pikemminkin pitäisi tutkia suorasanaisesti ilmaistua teologiaa? Tolkien ei pitänyt itseään teologina; hän halusi jättää teologian siihen koulutetuille.¹⁷ Häneltä kyllä löytyy runsaasti teologis-filosofista pohdintaa (esimerkiksi hänen *Kirjeissään*), jota voisi aivan hyvin sellaisenaan tutkia. Teologia ei kuitenkaan ole vain suoraan ilmaistua. Hänen legendariuminsa on sinänsä teologisesti relevantti. Itse asiassa kokoelma kertomuksia saattaa kuvata paremmin teologisia asioita kuin teologiset lausunnot. Kristillinen teologia perustuu nimittäin Raamattuun, pelastushistoriallisten kertomusten kirjaan. Siksi Tolkienin ”systemaattinen teologia” on legendarium, pelastushistoriaa edeltävä historia.

Näin ollen pro gradu –tutkielmani aihe pyrkii analysoimaan Tolkienin legendariumissa esiintyvää jumalakuvaa ja -käsitystä. Lähdeaineistoni on Tolkienin legendariumiin laskettavat kirjoitukset, menetelmänäni toimii systemaattinen analyysi ja tutkimuskohteeni ovat Jumalan toiminta ja olemus. Koska Tolkien viittasi legendariuminsa Erulla totena pitämäänsä Jumalaan, eli kristinuskon Jumalaan,

¹⁵ Eräs vastaava suomalainen tutkimus on Jyrki Korpuan gradu *Kristillisplatonisia ja muita mytologisia elementtejä J. R. R. Tolkienin teoksessa Silmarillion*. (Oulun yliopistopaino, 2005.)

¹⁶ Kirjeet, 218; Letters, 172.

¹⁷ Ks. Carpenter 1997, 232.

otan vertailukohdaksi erityisesti kristinuskon jumalakuvan. Vertailu tapahtuu perinteisen, kolminaisuusopillisen käsityksen pohjalta, johon Tolkien myös uskoi. Kiinnitän huomiota niihin yhtäläisyyksiin, joita löytyy Raamatun ja legendariumin kuvauksissa Jumalasta. Käytän tutkimukseni pohjana mahdollisimman selkeitä viittauksia Eruun ja hänen toimintaansa, jotta analyysillä olisi objektiivinen pohja. En kuitenkaan jätä tyystin huomiotta teologisesti merkityksellisiä symbolisia yhtymäkohtia, jos ne valaisevat legendariumin teologista rakennetta.

Tutkimuskohde on rajattu niin, ettei kyseessä ei ole yleisteologinen katsaus Tolkienin tuotantoon. Lukuisat teologiset kysymykset tosin väistämättä kietoutuvat yhteen perusaiheen, legendariumin jumalakuvan, kanssa. Jumalan olemusta voi tuskin tutkia ottamatta huomioon hänen toimintaansa, enkä niin teekään, ja tämä tarkoittaa käytännössä muiden teologisten teemojen huomioon ottamista. Lähtökohtani on silti aina primääriteologinen. Siksi myös keskityn ensisijaisesti niihin kohtiin, joissa Jumala mainitaan nimeltä tai hänen toimintansa on selvästi nähtävissä. Symbolisia tai välillisiä viittauksia Jumalaan otan esille, kun ne ovat erityisen merkityksellisiä jumalakuvan ymmärtämisen kannalta. Legendariumin teologinen pohjavire tosin tarjoaa runsaasti mahdollisuuksia tällaisen symboliikan tutkimiseen. Tästä on kuitenkin olemassa riittävästi tutkimusta; esimerkiksi katolilaisen papin Jeremy Palmanin internetsivusto MythicTruth – the Lord of the Rings: A Catholic Perspective (www.mythictruth.com) tarjoaa runsaasti näkökulmia legendariumin kristilliseen symboliikkaan.

Lähdeaineistoni on Tolkienin legendarium, kaikki siihen laskettavat kirjat ja kirjoitukset. Käytän kuitenkin vain niitä tekstejä, jotka tarjoavat mielekkäitä näkökulmia aiheeseen. Lähdeluettelo on tutkielman lopussa. Yleisesti tunnettujen *Silmarillionin* ja *Tarun sormusten herrasta* lisäksi käytän muun muassa 12-osaista Tolkienin koko luomisprosessin kattavaa *The History of Middle-earth* –sarjaa. Muutamassa sen kirjoista on runsaasti asiaa koskevaa aineistoa, esimerkiksi lukuisia teologis-filosofisia esseitä sisältävässä teoksessa *Morgoth's Ring*. Toiset kirjat tarjoavat runsaasti mahdollisuuksia legendariumin jumalakuvan tutkimiseen, erityisesti *Silmarillion*, toiset huomattavasti vähemmän, kuten *Hobitti*. *Taru sormusten herrasta* on siltä väliltä: Jumala mainitaan nimeltä vain kerran, mutta välillisiä viittauksia on muutamia. Tolkien kirjoitti myös sellaisia fiktiivisiä kertomuksia, jotka eivät ole osa legendariumia. Nämä ovat lähinnä lyhyitä satuja tai mukaelmia

vanhoista myyteistä. Vaikka jotkut niistä sisältävät Jumalaan viittaavaa aineistoa, en käytä niitä lähteinä.¹⁸

Tausta-aineistonani käytän kaikkea muuta Tolkienin kirjoittamaa, olkoonpa kyseessä kertomus, kirje, essee tai muu teksti. Etsin niistä tietoa, joka selventää legendariumissa ilmenevää jumalakuvaa. Tolkienin jumalakuva on periaatteessa sama sekä hänen fiktiivisissä kirjoituksissaan että hänen suorasanaaisessa ajattelussa, mutta legendariumin ominaisluonne tuo oman näkökulman asiaan. Siksi Tolkienin henkilökohtaiset teologiset käsitykset toimivat lähinnä selventävänä materiaalina. Myöskin legendariumin ulkopuolisilla kertomuksilla on kullakin omat erityispiirteensä, mikä rajaa ne varsinaisen aihepiirin ulkopuolelle. Legendarium muodostaa vaihtelevaisuudestaan huolimatta yhden kokonaisuuden.

Tutkielman apuna toimiva kirjallisuus koostuu pääasiassa Tolkienia ja hänen tuotantoaan tutkivista teoksista ja artikkeleista. Otan esille niissä esiintyviä tulkin-toja legendariumin teologiasta ja tutkin kriittisesti, missä määrin ne pitävät yhtä lähteiden kanssa. Joskus tutkijan oma uskonnollinen kanta saattaa vaikuttaa käsitykseen Tolkienin maailman luonteesta. Esimerkkinä tästä voi mainita Michael Droutin esseen *Reflection on Thirty Years of Reading The Silmarillion*. Drout ei koe legendariumin yhteyttä todelliseen maailmaan tärkeäksi. Legendariumin tarinat luovat elämään merkityksiä, jotka eivät riipu kertomusten suhteesta todelliseen historiaan. Hänen mielestään *Silmarillionin* suoma merkitys on kaiken katoavaisuuden hyväksyminen. Drout ei pidä itseään uskovana eikä hän usko Raamatun tarinoiden pitävän historiallisesti paikkansa.¹⁹ Tästä johtuu, että hän löytää legendariumista oman kohtalouksensa. Tolkienille katoavaisuuden hyväksyminen merkitsi suuntautumista maailmasta ulospäin. Fatalistinen kohtalo on haltioiden osa – ihmisillä on pääsy maailmasta, Erun luo. Ja siksi Tolkien myös linkitti maailmansa ihmisten todelliseen historiaan, jossa ihmiseksi tullut Jumala voittaa katoavaisuuden kuoleman ja ylösnousemuksen kautta.

Graduni rakenne on seuraavanlainen. Tässä johdannossa annan yleiskuvan graduni aiheesta ja sen ymmärtämiseen tarvittavat perustiedot. Tämän lisäksi gradu koostuu kolmesta pääluvusta sekä lähde- ja kirjallisuusluetteloista. Ensimmäi-

¹⁸ Lyhyitä satuja ovat esim. Maamies ja lohikäärme, Seppä ja satumaa ja Niukun lehti. Mukaelmia myyteistä ovat mm. *The Legend of Sigurd and Gudrún* ja julkaisematon *The Story of Kullervo*. Selkeimmin teologista aineistoa sisältävä kertomus on Niukun lehti, joka kertoo pikkutarkasta taiteilijasta. Se on käytännössä omaelämäkerrallinen allegoria (ks. Shippey 2005, 49-50). Hän ei saa ikinä valmiiksi suurta mestariteostaan, maalausta puusta, mutta kuoltuaan hän pääsee saattamaan sen loppuun ikään kuin paratiisiin esipihoilla. Sitten hän kulkee kaukaisille vuorille, jossa hän kohtaa paimenen. (Tree and Leaf 2001, 91-118; Puu ja lehti, 109-138.)

¹⁹ Drout 2007, 37-38, 54-55.

nen pääluku, ”Teologia”, käsittelee legendariumin teologisia peruselementtejä. Esittelen legendariumin uskonnollisen pohjavireen, sen jumalakuvan, Tolkienin käyttämät Jumala-nimet sekä muutamia teologisia käsitteitä. Toisessa pääluvussa, ”Pyhä Kolminaisuus”, tutkin Erussa ilmeneviä kolminaisuusopillisia piirteitä. Tolkienin kertomukset ovat mytologisessa viitekehyksessään pohjimmiltaan kristillisiä, minkä tähden niistä löytyy sekä suoria että symbolisia viittauksia tähän kristinuskon perusoppiin. Kolmas pääluku, ”Jumala ja maailma”, koskee Erun ja hänen luomakuntansa suhdetta. Käsittelem Erun toiminnan tapoja: kuinka hän on kaiken Luoja ja *Eruhínin* ”Jumalan lasten” Isä, kuinka hän puuttuu maailman kulkuun ja miten kaikki saa eskatologisen täyttymyksensä.

Vaikka graduni johtolanka on kristillisen jumalakuvan ilmeneminen legendariumissa, en ottanut alkuvaiheen harkinnan jälkeen näkökulmakseni vain kolminaisuusoppia. Tällä tavalla on tutkittu Tolkienin ystävän C.S. Lewisin fantasia-kirjoja Hanna Vuorion gradussa *Kolminaisuusopillisia piireteitä C.S. Lewisin Narnia-sarjassa* (Helsinki: Helsingin yliopisto, 1996). Se on kuitenkin luonteeltaan spekulatiivinen ja käyttää varsin pientä aineistoa, vaikka suuremmin kristillisiä elementtejä on Narnia-sarjassa ehkä enemmän kuin Tolkienin legendariumissa. Koska halusin välttää liikaa arvailua, en ottanut yksinomaan kolminaisuusopillista näkökulmaa. Kolminaisuuden persoonia ei itse kertomuksissa pääasiassa erotella tai mainita lukuun ottamatta Sammumatonta Liekkiä (eli Pyhää Henkeä). On silti olemassa muutama kirjoitus, johon sisältyy Kolminaisuuteen varsin suoraan viittaavaa materiaalia. Legendariumin mytologinen rakenne perustuu kristinuskoon. Tämä tarjoaa hedelmällisen alustan niin kolminaisuusopilliselle kuin muulokin teologiselle vertailulle.

Toisessa pääluvussa käsiteltävän kolminaisuusopin lisäksi legendariumissa on vastineensa monelle Jumalaa koskevalle raamatulliselle aiheelle, opille tai tapahtumalle. Ensimmäisessä pääluvussa, ”Teologia”, tuon esille Erun ja Herran yhtäläisyyden. Se ilmenee sekä olemuksellisissa piirteissä että legendariumissa ja kristinuskossa esiintyvien kuvausten verrannollisuudessa. Esimerkiksi jo nimi *Eru Ilúvatar* vastaa varsin pitkälti sekä osiltaan että yhdysnimenä Raamatun nimitystä ”Herra Jumala”. Kolmannessa pääluvussa, ”Jumala ja maailma”, tulee ilmi Erun toiminnan liittymäkohtia Raamatun kertomusten jumalalliseen toimintaan. Jumala luo kaiken sanallaan niin Raamatussa kuin legendariumissa. Maailmanhistorian keskiössä ovat hänen lapsensa (ihmisten lisäksi legendariumissa myös haltiat). Eru voi puuttua tähän draamaan sekä katastrofien, kuten mannerten tuhoamisen,

että *eukatastrofien* kautta. ”Eukatastrofi” on Tolkienin keksimä termi, joka viittaa hyvään käänteeseen pahan keskellä. Suurin eukatastrofi on Kristuksen ylösnousemus, johon myös legendariumin hyvät käänteet viime kädessä viittaavat.²⁰

Siteerauskäytäntöni ovat seuraavat. Siteeraan lähteitä ja kirjallisuutta suomen kielellä, mutta alaviitteeseen kirjaan sekä käännöksen että alkukielisen tekstikatkelman kohdan. Varsinainen tutkimuskohde on aina alkukielinen teksti. Epäselvissä tai monitulkintaisissa tapauksissa otan sen esille. Siteeraan virallisen suomenkielisen käännöksen mukaan, jos sellainen on olemassa. Mikäli tällaisessa käännöksessä on virhe tai epätarkkuus, lisään siteeratun tekstin viereen oman, tarkemman käännökseni tai korjauksen.²¹ Viittaan tutkielmassa paljon myös sellaisiin kirjoituksiin, joita ei ole käännetty suomeksi, kuten kirjasarjaan *The History of Middle-earth*. Näissä tapauksissa annan katkelmasta oman käännökseni ja siteeraan alkuperäistä kohtaa alaviitteessä. Suurin osa viitattavista kohdista on alkukieleltään englantia, harvoin myös jotain Tolkienin itsensä keksimää kieltä. Lähes poikkeuksetta Tolkien on myös antanut englanninkielisen käännöksen omankielisestään tekstistä. Käännän siteeraukset kuitenkin suoraan Tolkienin keksimästä kielestä, en englannin kielen kautta.

Koska siteeraan Tolkienin kirjojen virallisia käännöksiä, seuraan myös pääosin niiden kielellistä linjaa. Käytän samoja käännöksiä nimistä. Haltiakieliset lainasanat, kuten *mihtril* ’aitohoepa’, on kursivoitu. Tolkien käyttää englanninkielisissä alkuteksteissään haltiakielisiä monikkoja, esimerkiksi ”Valar” ’voimat’. Kersti Juva on siirtänyt nämä monikot, kuten *valar*, suomenkielisiin käännöksiin sellaisenaan.²² Epäsuomalaisuudesta huolimatta näin pystyy ainakin erottamaan *valarin* suomalaisista sanoista kuten *vala* tai *valo*. Sen sijaan en käytä kaksoispisteitä sellaisten sanojen kuin *Eä* päällä, kuten käännöksissä on laita. Kaksoispisteet eivät nimittäin tarkoita suomalaista ä:tä tai ö:tä. Tolkien halusi kaksoispisteillä korostaa englanninkielisille lukijoilleen, että pisteellinen vokaali lausutaan eri tavuna sen vieressä olevasta vokaalista: ”e-a”.²³

Ennen kuin ryhdymme tarkastelemaan Jumalan ilmenemistä legendariumissa, on syytä tutustua muutamaaan välttämättömään peruskäsitteeseen. Kielitieteili-

²⁰ Puu ja lehti, 94-97; Tree and Leaf, 70-73; Kirjeet, 129-130; Letters, 100-101.

²¹ Virallisissa käännöksissä on Tolkienin kielillä olevat kohdat todennäköisesti käännetty pääasiassa englannin kielen pohjalta. Jos virallisessa käännöksessä on virhe keksityllä kielellä olevan tekstin käännöksen suhteen, lisään yhtä lailla uuden käännöksen tai korjauksen.

²² Ne sopivat paremmin siihen ympäristöön, koska Englanti on kirjava monikkomuotojen suhteen. Suomen kielessä on sen sijaan vain yksi monikon merkki: -t.

²³ TSH, 1154; LotR, 1090.

jänä Tolkien oli tarkka sanojen suhteen, niinkin tarkka että hän tarpeen vaatiessa ja halutessaan keksi niitä itse. Kyse on sekä haltia- että englanninkielisistä termeistä, jotka joko kuvailevat asioita hienommin vivahtein kuin vastaavat olemassa olevat käsitteet tai liittyvät lähinnä legendariumiin. Samalla saamme myös lyhyen katsauksen Tolkienin maailman luonteeseen.

Legendariumin alkujuuret ovat Tolkienin keksimissä haltiakielissä, joiden puhujia varten hän kehitti maailmansa. Kielet ovat quenya ja sindarin. Alkujaan qenyaksi kutsuttu kieli syntyi Tolkienin innostuksesta suomen kieleen ja Kalevalaan; siinä on myös vaikutteita latinasta ja muinaiskreikasta. Sindarin sen sijaan muistuttaa suuresti kymriä, Walesin kelttiläistä kieltä. Tämän kielen nimi oli ensin goldogrin, sitten noldorin ja viimein sindarin. Suomen kielellä siitä käytetään useimmiten nimeä *sindar*, joka on sitä puhuvan haltiaheimon nimi. Minä kuitenkin käytän muotoa *sindarin*, koska se on kielen nimi, ei kansan.

Tutkielman kannalta tärkeimmät haltiakielisistä sanoista ovat Jumalan yleisimmät nimet legendariumissa, *Eru* ja *Ilúvatar*. *Eru* tarkoittaa 'Yksi, Ainoa', kun taas *Ilúvatarin* merkitys on 'Kaiken Isä'. Käsittelen näitä nimiä tarkemmin aluvussa 1.2. "Jumalan nimet". *Valar* 'Mahdit' muistuttavat ylienkeleitä, mutta heillä on näitä suurempi valta maailmaan nähden. Suurin heistä on *Melkor*, joka lankeaa alussa pahaan. Hän on Tolkienin perimmäisin Saatana-hahmo. *Valaria* johtaa *Manwe*, tuulten herra. *Valar* kuuluvat Jumalan ennen ajan alkua luomiin henkiin, *ainuriin*, jotka osallistuvat Erun johtamina luomisen soittoon, *Ainulindaleen* (joka on myös Tolkienin luomiskertomuksen nimi). Vähäisempi *ainuriin* kuuluva ryhmä on *maiar*, johon lasketaan muun muassa Gandalf-velho ja itse sormusten herra, Sauron.

Tolkien käyttää "maailman" sijaan tätä tarkoittavaa termiä *arda*. Se viittaa maailmaan luomisen draaman pääasiallisena näyttämönä. Sanan kirjaimellinen merkitys on 'valtakunta', ja se viittaa koko aurinkokuntaan, mutta myös vain maapalloon. 'Maailmankaikkeus' on sen sijaan *Ea*, joka tarkoittaa olemassaoloa. *Ainulindalessa* Eru käyttää tätä sanaa käskymuodossa, "Ea! Tulkoon kaikki tämä Olevaksi", jolloin maailma saa syntynsä. Ardan kaksi tärkeintä mannerta ovat *Valinor* ja *Keski-Maa*. *Valinor* on pyhä maa, joka on *valarin* asuinsija. Haltiat ja ihmiset kuitenkin syntyvät Keski-Maassa, ja siellä suurin osa legendariumin kertomuksista tapahtuu. *Keski-Maa* on vanha germaaninen termi, joka tarkoittaa ihmisten asuttamaa maailmaa merten keskellä tai taivaan ja tuonelan välissä. Tämä on suurin piirtein sen merkitys myös legendariumissa.

Erusta johdettu termi *Eruhíni* 'Jumalan lapset' viittaa haltioihin ja ihmisiin, jotka legendariumissa ovat Jumalan suoria luomuksia. Haltiat, joita kutsutaan usein nimellä *Eldar*, ovat kuolemattomia. Ihmiset (*Atani*), jotka Eru luo haltioiden jälkeen, ovat kuolevaisia. Niitä ihmisiä, jotka etsivät vapautta Melkorin pimeydestä, kutsutaan nimellä *edain* tai myöhemmin *dúnedainin* 'lännen ihmiset'. Ihmisten sukukuntaan luetaan kuuluvaksi myös hobitit. He ovat Keski-Maan ehkä vähäisintä mutta tilanteen vaatiessa sisukkainta väkeä. *Valarin*, *maiarin* ja *Eruhínin* lisäksi muita *ardassa* asuvia älyllisiä olentoja ovat muun muassa kääpiöt, entit ja örkit. Hyvyyttä (eli viime kädessä Erua) palvelevia Keski-Maan ryhmiä kutsutaan vapaiksi kansoiksi.

Johdannon lopuksi haluaisin sanoa jotakin graduni suhteesta tutkimuskohteeseensa. Viekö tarinan selittäminen pois jotain sen omasta taiasta? Tolkien kieltäytyi antamasta apua hänen teoksiaan käsittelevään yliopistotutkimukseen siteeraten näitä Gandalfin sanoja *Sormusten herrasta*: "Ja se joka hajottaa esineen saadakseen selville mikä se on, on hyljännyt viisauden tien." Tolkien myönsi kártyisyytensä, mutta sanoi ettei "pidä tämänkaltaisesta analysoinnista".²⁴ Kyseisen analyysin laadusta ei ole tietoa. Kuitenkin Tolkien itse juuri tutki, tulkitsi ja analysoi myyttejä ja legendoja. Närkästyksen syy oli luultavasti se, että hänen mielestään kertomusten kuuluu antaa lukijalleen vapauden löytää elämänsä sopivia sovelluksia.²⁵ Ottaako legendariumin teologisen merkityksen tulkitseminen lukijalta pois tämän vapauden? Tämä ei ole tutkielmani tarkoitus. Tieteellisen tutkimuksen ei tule antaa tyhjentäviä vastauksia, vaan johdonmukaisten kysymysten kautta pyrkiä kohti totuutta. Tiede voi tarkkuudellaan vain pyrkiä kuvailemaan kohteitaan. Se ei voi selvittää niiden olemuksen salaisuuksia. Tämä pätee varsinkin silloin, kun tutkimuksen kohteena on kaiken Luoja.

²⁴ Kirjeet, 530-531; Letters, 424; TSH, 272; LotR, 252.

²⁵ TSH, 7; LotR, xvii.

1. Teologia

Tämän pääluvun tarkoitus on selvittää, millainen on Tolkienin legendariumin teologinen luonne. ”Teologialla” en tarkoita pelkästään uskonnollisia peruskäsityksiä. Sanan perusmerkitys on nimittäin ’oppi Jumalasta’. Aluksi tutkin legendariumin perustavanlaatuisia mytologisia ja kielitieteellisiä lähtökohtia ja selvitän, missä määrin ne yhdessä Tolkienin uskon kanssa antavat sille teologista luonnetta. Alaluvussa 1.1. ”Eru Ilúvatar” teen yleiskatsauksen legendariumissa piirtyvään Erun hahmoon ja hänen kristinuskon Jumalan kanssa yhtenevään olemukseensa. Alaluvussa 1.2. ”Jumala nimet” siirryn käsittelemään Tolkienin Jumalalle keksimiä nimityksiä. Tämä voi erityisellä tavalla valaista legendariumin jumalakuva, koska kielitieteilijänä Tolkien ajatteli sanojen ja nimien kautta. Lopuksi alaluvussa 1.3. ”Teologisia käsitteitä” käsittelem olennaisia termejä, jotka kuvastavat legendariumissa esiintyviä käsityksiä Jumalasta.

Tolkienin legendarium sai alkunsa vuonna 1914 muinaisenglantilaisten säkeitten innoittamana. Cynewulfın kirjoittamassa runossa *Crist* (so. ’Kristus’) lukee: *Eala Earendel engla beorhtast / ofer middangeard monnum sended.* ”Terve, Earendel, enkeleistä kirkkain, Keski-Maan ylle ihmisille lähetetty.”¹ Tässä yhteydessä *Earendel* tarkoittaa iltatähteä, joka symboloi Kristusta tai Johannes Kastajaa.² Germaanisissa taruissa Earendel ei ole kuitenkaan vain tähti, vaan myös monisyinen hahmo. Toisessa tarussa hänen paleltunut varpaansa heitetään taivaalle tähdeksi, toisessa hän taas haaksirikkoutuu Pyhälle Maalle, mutta palaa kotimaahansa käännättämään pakanat uskoon.³ Kielitieteilijänä Tolkien ei halunnut vain tietää sanan etymologiaa, vaan koko hahmon etymologian. Oli selvää, että *Earendel* (tai toiselta muodoltaan *Earendil*) oli alunperin aamutähteä tai muuta astronomista asiaa edustava mytologinen hahmo. Kristillisten, mytologisten ja etymologisten yhtymäkohtien verkko kiehtoivat häntä kuitenkin niin paljon, että hänen oli saatava *Earendelista* enemmän selvää.

Niinpä Tolkien kirjoitti runon *The Voyage of Earendel the Evening Star* ”Earendelin, iltatähden, matka”. Se on ensimmäinen legendariumin kirjoitus. Tolkien yhdisti Earendeliin liitetyt elementit tekemällä hänestä purjehtijan, joka ko-

¹ Carpenter 1995, 72. ”Hail Earendel, brightest of angels / above the middle-earth sent unto men.”

² Kirjeet, 483; Letters, 385.

³ Ks. Shippey 2005, 278-281.

hotetaan taivaalle iltatähdeksi tuomaan toivon pahan kukistamisesta Keski-Maan kansoille.⁴ Näin Tolkienin *legendarium* lähtee liikkeelle halusta löytää mytologisesti merkityksellinen selitys kristillisestä runosta löytyneelle esikristilliselle, mutta kuitenkin varsin ”messiaaniseksi” käsitteelle ja hahmolle. *Legendarium*, germaanisista elementeistä koottu ”mytologia Englannille”, on lähtökohdiltaan ja pohjimmiltaan kristillinen.⁵ Keksimiään nimiä koskevassa kirjeluonnoksessa Tolkien sanoo *Earendilin* olevan ainoan suoran lainasanan, jolla on syvempi yhteys alkuperäiseen käsitteeseen. Siksi se voi valaista kertomusten merkitystä, kuitenkin vain vähän, koska pelastus on kaukana tulevaisuudessa.⁶ Germaanisten tarujen *Earendilista* Tolkien kokosi hahmon, joka tuo tähtenä toivon kansoille. Sekä germaaninen että *legendariumin* *Earendil* lienee kristologinen arkkityyppi, muttei allegoria.⁷

Legendarium siis heijastaa kristinuskoa esikristillisten, mytologisten elementtien avulla. Kyseessä ei ole kuitenkaan pelkästään mytologinen, vaan myös eräällä tavalla etymologinen toimintamalli. Tolkien sekä tutki sanojen alkuperää työkseen että teki luovaa, ”fiktiivistä” etymologiaa. *Earendelista* hän teki quenyankielisen sanan, jonka merkitys on ’meren ystävä’.⁸ Näin Tolkienin keksimät kielet alkoivat saada historiallista taustaa. Kieltähän ei voi olla ilman puhujia. Tolkienin haltiakielistä, quenyasta ja sindarinista ensimmäinen perustuu suomeen, jälkimmäinen kymriin. Tolkienin ajatuksena oli, että haltiakielit olivat vaikuttaneet ihmisten kieliin ja muovanneet niitä. Siksi niistä löytyy paljon yhtäläisyyksiä etenkin indoeurooppalaiseen sanastoon, mukaan lukien *Earendil*.

Legendarium on siis yhtä lailla etymologinen, sanojen historiaa selittävä, kuin mytologinen, maailman alkuhistoriaa symboloiva, kokonaisuus. Tolkien piti itseään filologina. Hänelle filologia ei tarkoittanut pelkästään kielitiedettä, vaan myös kulttuuristen ja mytologisten elementtien alkuperän ja yhteyksien tutkimista. *Legendariumia* voisi kutsua filologiseksi fantasiaksi. Kaikkia Tolkienin kertomuksia leimaa syvä historiallinen ulottuvuus – yhtä hyvin loputtomat viittaukset primäärimaailman historiaan kuin *legendariumin* sisäisen historian laajuus.

⁴ Carpenter 1995, 78-79. Runo kokonaisuudessaan: LT2, 267-269.

⁵ Kilby 1976, 57-58.

⁶ Kirjeet, 485; Letters, 387.

⁷ Tolkienin *Earendil* kuitenkin myös kukistaa mustan lohikäärmeen – tätä ei mainita germaanisen *Earendilin* tehneen. Se, että sankari voittaa lohikäärmeen, on perinteinen germaaninen teema. Lohikäärme on samalla myös kristillinen symboli, joka edustaa Saatanaa. Näin on etenkin Ilmestyskirjassa, jossa ”aamutähti” on Kristuksen nimi. *Earendilin*, aamutähden, voitto lohikäärmeestä on siis itse asiassa varsin kristillis-eskatologinen aihe. (Silms, 316-317, Silm, 302-303.)

⁸ Kirjeet, 483; Letters, 385-386.

Tämä etymologis-mytologinen perusteellisuus ulottuu niinkin pitkälle kuin kaiken alkuun. *Silmarillion* ja koko legendarium lopullisessa muodossaan alkavat sanoilla: ”Oli Eru, Yksi, jonka nimi Ardassa oli Ilúvatar...”⁹ Luomiskertomus lähtee liikkeelle nimistä *Eru* ja *Ilúvatar*. *Eru*, ’Yksi’, asetetaan selkeästi syvimmäksi, ehkä alkuperäiseksi, nimitykseksi. Etymologisella tarkkuudella Tolkien viittaa kuitenkin myös *ardassa*, maailmassa, enemmän käytettyyn (ja siellä keksittyyn) nimeen *Ilúvatar* ’Kaiken Isä’. Voi hyvällä syyllä sanoa, että kaikki mikä tätä alkulausetta seuraa, selventää *Erun* ja *Ilúvatarin* merkitystä. Eru osoittautuu ’kaiken isäksi’ luomalla *valarin* ja maailman. Hän on erityisesti Isä *Eruhínille* ’Jumalan lapsille’, haltioille ja ihmisille. Koko legendariumin konflikti, taistelu hyvän ja pahan välillä, saa alkunsa siitä, että Melkor haluaa itselleen *Erun* luomisvoiman. Hän ei hyväksy *Erun* asemaa ainoana. Eru Ilúvatar on legendariumin perimmäinen etymologia ja kantasana, johon kaikki palautuu. Tolkienin luovuuden etymologinen luonne johtaa lopulta teologiaan.

Tolkien oli harras ja konservatiivinen katolilainen. Hänen uskoaankin voi kutsua eräällä tavalla etymologiseksi: nykymuoto on riippuvainen alkuperästä. Eräässä kirjeessään Tolkien vertaa kirkkoa puuhun, jolla on juuret muinaisuudessa mutta josta aina kasvaa uutta. Se, mikä muissa kirkkokunnissa saattaa olla hyvää, palautuu aina Rooman kirkon lähteeseen. Hän piti anglikaanisen kirkon ainoana syynä olemassaoloon katolisen kirkon vihaamista.¹⁰ Tolkien oli kuitenkin myötätuntoinen ekumeniaa kohtaan.¹¹ Tolkien oli sekä konservatiivinen että uudistusmielinen kristitty. Hän piti paavin johtamaa katolista kirkkoa todellisena kirkkona erityisesti siksi, että se oli hänen mielestään aina eniten kunnioittanut ehtoollisen sakramenttia. Hän pitikin messun muuttamista päivittäiseksi parhaana Vatikaanin toisen kirkolliskokouksen uudistuksista.¹² Toisaalta hän vastasi vuoroliturgiaan aina latinaksi, vaikka messu oli muutettu kansankieliseksi.¹³

Tolkienin uskonnollisuudesta huolimatta legendariumin lähtökohdat eivät ole sinänsä teologisia. Hän ei pitänyt itseään teologina ja jopa paheksui teologisesti kouluttamattoman ystävänsä C.S. Lewisin teologisoitua.¹⁴ Teologinen työskentely ei saa aikaan legendariumin uskonnollista pohjavirettä. Tolkien toimii fiktios-

⁹ Silms, 13; “There was Eru, the One, who in Arda is called Ilúvatar...” Silm, 3.

¹⁰ Kirjeet, 124-125; Letters, 96.

¹¹ Kirjeet, 494; Letters, 394.

¹² Letters, 339, 450. Kirje #250.

¹³ S. Tolkien, 2003.

¹⁴ "Lewis's continuing lack of sympathy toward's Tolkien's Catholicism, together with his almost vulgar level of success as what Tolkien once called 'Everyman's Theologian,' had possibly hardened it [viilentänyt heidän välejään]." Carpenter 1997, 232.

saan, niin kuin työssään, aina filologian ja mytologian kautta. Hänen uskonsa on kuitenkin aina läsnä. Kirjeessään eräälle katolisella papille hän kuvailee *Tarua sormusten herrasta* näin: ”[se] on tietysti pohjimmiltaan uskonnollinen ja katolinen teos, alkujaan se oli sitä tiedostamattani, mutta hiomisen myötä siitä tuli tietoisesti sellainen.” Tolkieniin syvään juurtunut usko alkoi kuin itsestään ilmetä teoksessa. Tolkien piti suorat viittaukset uskontoon mahdollisimman vähissä: ”Uskonnollinen aines on näet upotettu tarinaan ja sen symboliikkaan.”¹⁵

Tolkien kuitenkin kiisti tuotannossaan olevan mitään allegorisia (eli yhden vertauskuvallisia) tarkoituspäitä, myöskään uskonnollisia.¹⁶ Allegorian kiistämällä hän luultavasti tarkoitti vain sitä, ettei hän tietoisesti pyrkinyt saarnaamaan jotain sanomaa.¹⁷ Usko on osa Tolkienia ja *arda*, hänen maailmaansa. Tarinan luonteen lisäksi myöskään itse Tolkienin maailma ei ole uskonnoton. Usko Eruun on osa Keki-Maan ”vapaiden kansojen” kulttuuriperimää, he ovat monotheisteja.¹⁸ Näin on kuitenkin vain hyvin syvällä tasolla; uskonnollisia rituaaleja ilmenee harvoin.¹⁹ Eru Ilúvatar on siis Keski-Maassa eräällä tavalla etymologinen todellisuus: aina taustalla, mutta vain harvoin suorasanaisesti esillä.

Vaikka Tolkien kiisti tarinoidensa olevan uskonnollista allegoriaa, ne sisältävät runsaasti symbolisia piirteitä. Suomen kielessä allegoria ja symboli käännetään kummatkin sanalla ”vertauskuva”, mutta Tolkien itse erottelee ne. Allegoria on suoraa vertauskuvallisuutta, symboliikka monimerkityksellisempää. Yksittäinen vertauskuvallinen Kristus-hahmo olisi allegoria; tällaista ei esiinny legendariumissa. Sen sijaan *Tarun sormusten herrasta* kolme päähenkilöä, Frodo, Gandalf ja Aragorn, voidaan nähdä Kristuksen kolme viran, uhripapin, profeetan ja kuninkaan viran, symbolisina edustajina.²⁰ Tästä puhun lisää alaluvussa 2.3.2. ”Totuuden heijastumaa”.

Merkittävimpiä symbolisesti kristinuskoon viittaavia asioita legendariumissa on hyvän ja pahan taistelu. Tolkien ei itse pitänyt tätä taistelua niinkään moraalisena tai poliittisena asiana kuin teologisena. Näin hän kirjoittaa eräässä kirjees-

¹⁵ Kirjeet, 218-219; Letters, 172. Ks. myös: ”...olen tarkoituksella pitänyt kaikki viittaukset ylätason asioihin pelkkinä vihjeinä, jotka vain tarkkaavaisimmat lukijat voivat hoksata, tai jättänyt ne selittämättöminä symbolisten muotojen alle. Niinpä siis Jumala ja ”enkelimäiset” jumalat, Lännen valtiat tai mahdit, vilahtavat vain muutamassa kohdassa...” Kirjeet, 255; Letters, 201.

¹⁶ Kirjeet, 277; Letters, 220.

¹⁷ Letters, 267; Kirjeet, 336.

¹⁸ Kirjeet, 277; “It is a monotheistic world of ‘natural theology’. ... I am in any case myself a Christian; but the ‘Third Age’ was not a Christian world.” Letters, 220.

¹⁹ Kirjeet, 258; Letters, 204.

²⁰ Palman 2004. http://www.mythictruth.com/MainPages/Priest_Prophet_and_King.htm

sään: ”*Sormusten herran* konflikti ei käsittele ensisijaisesti ’vapautta’, vaikka se on luonnollisesti yksi tekijä. Se käsittelee Jumalaa ja Hänen yksinoikeuttaan jumalalliseen kunniaan. *Eldar* [haltiat] ja númenorilaiset [Tolkienin ”atlantilaiset” ihmiset] uskoivat Yhteen, toteen Jumalaan, ja pitivät kaikkien muiden palvomista tuomittavana.”²¹ Hyvän ja pahan välinen taistelu on viime kädessä Jumalan ja Saatanan välistä taistelua, toisin sanoen Erun ja kulloisenkin pahan vallan edustajan taistelua luotujen sieluista. Tolkienin Saatana-hahmot, Melkor ja Sauron, etsivät itselleen jumalallista kunnioitusta ja herruutta toisten orjuuttamisen kautta. Pahuus ei ole legendariumissa kuitenkaan puhtaan dualistista, vaan pahan alkijuuri on vallan halu ja ahneus. *Tarun sormusten herrasta* sormus tarjoaa käyttäjälleen valtaa ja voimaa, mutta tekee käyttäjästä riippuvaisen itsestään ja syöksee hänet epätoivoon ja kurjaan tyhjyyteen.

Se miten Jumala tässä taistelussa toimii, on kätkeytyä mutta silti kouriintuntuva. Jumala on historian avautuvan kertomuksen kirjoittaja ja hän puuttuu ratkaisevalla tavalla tarinan käännekohtiin. *Tarussa sormusten herrasta* pahaa symboloiva sormus ei olisi voinut tuhoutua, ellei Jumala olisi antanut sormukseen (nykyaikaista sanaa käyttäkseni) ”addiktoituneen” Klonkun varastaa sitä Frodolta. Frodo kesti melkein loppuun saakka, mutta hän lankesi juuri kun hän olisi voinut tuhota sormuksen heittämällä sen tulivuoren uumeniin. Sen sijaan Klonkku suoritti tehtävän loppuun tahtomattaan, kun hän tanssi sormuksen kanssa alas laavaan. Voittoa ei olisi voinut tulla ilman sitä, että Frodo oli ennen lankeamistaan armahtanut Klonkun antamalla hänen auttaa häntä tehtävässään matkaoppaana. Näin armo yhdistettynä jumalalliseen ”sattumaan” käänsi tappion voitoksi. Tällaista onnellista käännettä Tolkien kutsui *eukatastrofiksi*, ”hyväksi katastrofiksi”.

Legendarium on täynnä uskonnollista symboliikka.²² Tämän tutkimuksen kannalta on kuitenkin syytä viitata vain muutamaaan ilmiselvään vertauskuvalliseen elementtiin. *Tarussa sormusten herrasta* retki sormuksen tuhoamiseksi alkaa 25. joulukuuta ja päättyy 25. maaliskuuta, kun sormus tuhoutuu. 25.12. on perinteisesti pidetty Kristuksen syntymän ajankohtana, 25.3. taas sekä hänen lihaksi tulemisensa että hänen uhrikuolemansa päivämääränä. Tom Shippeyn mukaan Tolkien asetti 25. maaliskuuta sormuksen ja Sauronin valtakunnan kukistamisen

²¹ Kirjeet, 307; ”In *The Lord of the Rings* the conflict is not basically about ‘freedom’, though that is naturally involved. It is about God, and His sole right to divine honour. The Eldar and the Númenóreans believed in The One, the true God, and held worship of any other person an abomination.” Letters, 243.

²² Kattava yleiskatsauksen kristilliseen symboliikkaan: Palman 2004.

päivämääräksi, koska tämä eukatastrofi on esikuva tulevasta suuremmasta hyvästä käänteestä. Shippey ihmettelee, kuinka vähän tähän symboliikkaan on kiinnitetty huomiota sen ilmiselvyydestä huolimatta. Suoran vertauskuvallisuuden takia hän kuitenkin myös epäilee sen toimivuutta. Tämä johtuu siitä, että Shippey korostaa liiaksi Tolkienin maailman ”pakanuutta”, vaikka hän myöntää, etteivät Keski-Maan vapaat kansat palvo epäjumalia. Hän kiinnittää liikaa huomiota siihen ajanhistoriallisesti ilmiselvään tosiasiaan, etteivät *ardan* asukkaat ole kristittyjä.²³ Pakanallisista myyteistä kootusta kudoksestaan huolimatta kyse on uskonnollisessa mielessä pikemminkin juutalaisuutta muistuttavasta tilanteesta. Keski-Maan vapaat kansat ovat esikristillisessä ajanjaksossa eläviä monoteisteja. Siksi ei ole asiatonta, että Keski-Maan tapahtumat viittaavat ikään kuin profeetallisesti pelastusta koskeviin asioihin. Lopullinen voitto pahasta on vasta edessäpäin.

Legendariumin luomiskertomuksessa, *Ainulindalessa*, ilmenee, että Jumala on koko maailman Luoja ja ylläpitäjä. Tämä tosiasia ei voi olla heijastumatta läpi Tolkienin koko legendariumin. Sen tähden tutkimusaiheeni, ”Jumala Tolkienin legendariumissa”, on periaatteessa varsin laaja. Toisaalta esimerkiksi Verlyn Flieger on pitänyt Jumalaa Tolkienin tuotannossa erilaisena kuin Raamatun Jumalaa, poissaolevana, suorastaan deistisenä.²⁴ Itse Tolkienin kutsuu Erua aika ajoin etäiseksi kirjeissään.²⁵ Tolkienilla ”etäisyys” näyttäisi kuitenkin viittaavan siihen, ettei Eruun yleensä oteta suoraa yhteyttä ainakaan nimeltä lausuen. *Valar*, Tolkienin mahtavat ”enkelolennot”, toimivat eräänlaisina välittäjinä. Erua tuskin voi sanoa ”etäiseksi” siinä mielessä, että hän olisi poissaoleva eikä puuttuisi maailman kulkuun. Etymologiaan perustuvassa legendariumissa kaikki viittaa lopulta takaisin kaiken etymologiaan, alkuperään, Eruun. Mytologisessa mielessä legendarium on pakanallisista elementeistä rakennettu kristillinen fantasiatarusto. Kaikki, mitä legendariumissa tapahtuu, heijastaa Erua, *ardan* (maailman) luoja. Hän ohjaa kaikkea, koska hän on maailmahistorian draaman kirjoittaja.

Teologista tulkintaa tehtäessä on syytä pitää mielessä, että Tolkien halusi pitää legendariuminsa yhteensopivana uskonsa kanssa. Erun ”etäisyyttä” tai muita kristinuskon kanssa ristiriitaisilta näyttäviä elementtejä tulee tulkita harkiten. Esimerkin tästä antaa eräs kirje vuodelta 1951. Siinä Tolkien kirjoittaa, että *valar* ovat tarkoitettu majesteettisuudeltaan jumalien vertaisiksi olennoiksi, jotka Py-

²³ Shippey 2005, 227-229.

²⁴ Flieger, 54-55.

²⁵ Kirjeet, 258, 297, 485; Letters, 203, 235, 387.

hään Kolminaisuuteen uskova mieli voi kuitenkin hyväksyä.²⁶ Tämä selitys sopii luontevasti legendariumin maailmaan, vaikka *valaria* ei itse kertomuksissa kutsuta 'enkeleiksi'. *Valaria* ei nimittäin palvota, toisin kuin Erua.²⁷ Kuitenkin he muistuttavat voimaltaan jumalia. Näin Tolkien on tehnyt sinänsä pakanallisesta asiasta kristinuskon kanssa yhteensopivan elementin. Tämä ei ole edes ristiriidassa Raamatun kanssa, jossa enkeleitä kutsutaan toisinaan 'jumaliksi' (Ps. 8:5). Sinänsä täysin kristilliset elementit saattavat legendariumissa ilmetä pakanallisessa puvussa. Kristinuskossa on kuitenkin vanhastaan toimittu näin: pakanallisille tavoille ja juhlille on annettu kristillinen merkitys ja kirkot on rakennettu vanhoille uhrikukuloille tai temppelit on muutettu kirkoiksi.

Pakanallisten ainesten ei siis tule sekoittaa meitä pitämään legendariumia uskonnollisesti pakanallisena tai ei-kristillisenä. Verlyn Flieger kuitenkin erehtyy tässä suhteessa. Hän tulkitsee Tolkienia teosofisesta näkökulmasta. *Valaria* hän pitää gnostilaisuutta muistuttavina Jumalan emanaatioina, "demiurgeina", ja Erua maailman suhteen toimeettomana.²⁸ Shippey on tässä suhteessa maltillisempi. Hän löytää Tolkienin kosmoksesta harhaoppista manikeolaisuutta muistuttavaa dualismia, jossa paha on kouriintuntuvasti olemassa. Perinteisen kristillisen näkemyksen mukaan paha on hyvän puutetta, olemattomuutta. Shippey kuitenkin tajuaa, että Tolkien käyttää dualistisia elementtejä korostaakseen pahan todellisuutta. Sormus on absoluuttisessa mielessä paha – kukaan ei voi kestää sen valtaa, siksi se on tuhottava. Sitä ei voi käyttää hyvällä tavalla, koska valta turmelee ja absoluuttinen valta turmelee absoluuttisesti. Päämäärä ei pyhitä keinoja. Jos paha ei ole kouriintuntuvalla tavalla totta, sitä ei voida tuomita ja sitä vastaan taistella. Pahan suhteellistaminen johtaa pahimmillaan sen säälimiseen ja välinpitämättömyyteen. Tolkien käyttää ei-kristillisiä muotoja, käsityksiä ja taruja, jotka ovat yhtä pitäviä kristillisen totuuden perimmäisen sisällön kanssa. Kristus ei ristillään vain armahtanut maailman, vaan kukisti Saatanan ja synnin vallan.

Legendariumin yhdenmukaistaminen kristinuskon kanssa oli kuitenkin jossain määrin tietoinen prosessi. Vakavia ristiriitoja ei tosin koskaan ollut. Otan esimerkiksi jälleen *valarin*. Alusta alkaen oli selvää, että he ovat olemassa yhtä aikaa ainoan tosi Ilúvatarin kanssa. 1910-luvulla legendariumin luomisen alkuvaiheissa Tolkien nimitti *valaria* kuitenkin yksinkertaisesti 'jumaliksi'. Vuonna 1955

²⁶ Kirjeet, 187. Letters, 146. Kirje #131.

²⁷ Kirjeet, 245; Letters, 193.

²⁸ Flieger 2002, 36, 53-55.

Sormusten herran kolmannen osan *Kuninkaan paluun* liiteosissa hän taas antaa sanalle määrittymisen 'enkelinkaltainen vallanpitäjä' (*angelic power*).²⁹ 1950-luvun alusta lähtien kuvatessaan heitä kirjeissään hän usein vertaa heitä enkeleihin ja käyttää adjektiivia *angelic*.³⁰ Legendariumin yhdenmukaistaminen uskon kanssa on siis periaatteessa varsin luonteva prosessi, joka ei vaadi tarinoiden luontaisen olemuksen muuttamista.

Vastakkaisen esimerkin tarjoaa kuitenkin *Tarussa sormusten herrasta* esiintyvä haltiakuningatar Galadriel, jonka Tolkien lisäsi myös *Silmarillioniin*. Alun perin hän oli Tolkienin kuvauksessa traaginen hahmo, jolta on kielletty paluu kotiinsa, Valinoriin, haltioiden kapinaan osallistumisensa tähden. Ylevänä ja viisaana hahmona hän kuitenkin muistutti jossain määrin Tolkienin käsitystä neitsyt Mariasta.³¹ Niinpä Tolkien alkoi vanhoilla päivillään pitää Galadrieliä vähemmän traagisena hahmona, joka tuskin edes osallistui haltioiden kapinaan ja jonka jääminen Keski-Maahan johtui hänen nöyryydestään.³² Galadriel on kuitenkin vaikuttavampi ja myös ”kristillisempi” hahmo vaillinaisuudessaan: hän pääsee armosta takaisin kotiinsa. Tolkien ei julkaistuissa kirjoissaan ehtinyt muuttaa Galadrielin luonnetta.³³

Tolkien saattoi siis ajoittain mennä kovin pitkälle legendariuminsa kristillisessä uudistamisessa. Legendarium on johdonmukaisimmillaan, kun välähdykset suuremmasta totuudesta ovat upotettuina tarinan luonteeseen. Tolkien itse sanoi *Tarun sormusten herrasta* viehätyksen johtuvan osittain taustalla hämmöttävän historian syvyydestä. Juuri tietty etäisyys tuohon kaukaisuuteen tekee siitä niin kiehtovan.³⁴ Saman voi sanoa pätevä legendariumin teologiseen syvyyteen. Usko ja toivo ovat osa legendariumin perusrakennetta, mutta uskon perimmäinen kohde, Eru, jää perimmäiseksi ja toivon kohde, Kristus, näkymättömäksi. Eru on näennäisesti etäinen, jotta hän tulisi läheiseksi kertomusten voittojen ja tappioiden kautta.

²⁹ LT1, 45, 63; “*vala* ‘ylimaallinen voima’” TSH, 1160; “*vala* ‘angelic power’” LotR, 1096.

³⁰ Letters, 146, 193, 205, 345, 368, 387, 407, 411. Kirjeet, 186, 245, 259, 434, 462, 483, 510, 514.

³¹ Kirjeet, 218, 363, 510; Letters, 172, 288, 407

³² Kirjeet, 540.; Letters, 431

³³ Ks. UT, 294-300.

³⁴ “Osa S. h:n viehätyksestä perustuu nähdäkseni siihen, että sen kautta saa muutamia häivähdyksiä taustalla olevasta suuresta menneisyydestä: se viehättää samalla tavalla kuin tuntemattoman saaren näkeminen kaukaa tai kaukaisen kaupungin tornit, jotka kimaltavat auringon valaisemassa usvassa.” Kirjeet, 419; Letters, 333.

1.1. Eru Ilúvatar

Mutta Rúmil sanoi: ”Ilúvatar oli ensimmäinen alku, ja tätä kauemmaksi ei Valarin, ei Eldarin eikä Ihmisten viisaus yllä.”

”Kuka oli Ilúvatar?” kysyi Eriol. ”Oliko hän yksi jumalista?”

”Ei,” vastasi Rúmil, ”sitä hän ei ollut, sillä hän teki heidät. Ilúvatar on Ainainen Herra, joka asuu maailman tuolla puolen: hän sen teki eikä ole siitä lähtöisin eikä sen sisällä, vaan rakastaa sitä.”³⁵

Yllä oleva siteeraus on teoksesta *The Book of Lost Tales*, ’Kadotettujen tarujen kirja’. Kappale on mahdollisesti ensimmäinen selitys Jumalan luonteesta Tolkienin legendariumissa. Se on *Ainulindalen* (Tolkienin luomiskertomuksen) johdanto. Jo legendariumin kirjoittamisen alkuvaiheessa on nähtävissä Ilúvatarin liittyvän kuvaston yhteys kristinuskon Jumala-kuvaan. Hän on alku, kuten myös Raamatussa Herra on alku ja loppu (Jes. 41:4, Ilm. 1:8). Hän on suurempi kuin jumalat, koska hän on Luoja Jumala (Gen. 1:1, Kol. 1:16). Ennen kaikkea hän rakastaa maailmaa (Joh. 3:16). Nimen *Ilúvatar* merkitys on tässä vaiheessa ’Heavenly Father’, Taivaallinen Isä, joka on myös Raamatussa esiintyvä nimitys.³⁶

Tolkienin legendarium on siis alusta alkaen monoteistinen universumi.³⁷ *Ilúvatar* on Jumalasta eniten käytetty nimi. 1950-luvulla Tolkien keksi toisen yhtä tärkeän nimen: *Eru* ’Yksi’. Jumalan nimi kokonaisuudessaan on *Eru Ilúvatar* ’Yksi, Kaiken Isä’.³⁸ Tässä ilmenee sekä abrahamilaisten uskontojen yhteinen painotus Jumalan ykseydestä että erityisesti kristillinen oppi Jumalasta Isänä. Eru ei näin ollen ole yksi jumalien joukossa, vaan hän on nimensä mukaisesti ”Ainoa”. Yleistermiä ’jumala’, joka kattaisi myös Erun, ei ole. Tästä syystä Erua ei legendariumin teksteissä nimitetä ”Jumalaksi”. Täydellä ainutlaatuisuudellaan legendariumin kuvaus korostaa Jumalan monoteistista luonnetta. Tolkienin legendariumin Eru on kymmenen käskyn Jumala: ”Sinulla ei saa olla muita jumalia” (2. Moos. 20:3).

Legendariumissa ei ole ketään muuta henkilöä kuin Eru, joka voidaan näin suoraan samaistaa meidän todellisuutemme kuuluvaan hahmoon. Jopa Melkor, Tolkienin Saatana-hahmo, poikkeaa jossain määrin itse Luciferista. Hän ei ole

³⁵ “But Rúmil said: ‘Ilúvatar was the first beginning, and beyond that no wisdom of the Valar or of Eldar or of Men can go.’ ‘Who was Ilúvatar?’ said Eriol. ‘Was he of the Gods?’ ‘Nay,’ said Rúmil, ‘that he was not, for he made them. Ilúvatar is the Lord for Always who dwells beyond the world; who made it and is not of it or in it, but loves it.’” LT1, 49.

³⁶ QL, 42; LT1, 255. KJV: Mat 6:14, 6:26, 6:32, 15:13, 18:35; Luk 11:13.

³⁷ Ks. ”It is, I should say, a ’monotheistic but ’sub-creational’ mythology’” Letters, 235.

³⁸ “Eru ’the One’, *Ilúvatar* “the Father of All” LT1, 204. “There is only one ‘god’: God, *Eru Ilúvatar*” Letters, 205. Kirje #156.

ensinnäkään ainoa aktiivisesti toimiva Saatana-hahmo, *Sormusten herrassa* sellainen on itse sormusten herra, Sauron. Melkor on tosin pahan alkujuuri, mutta hänet kukistetaan jo ensimmäisen ajan lopussa. Hän on todennäköisesti lähinnä paholaisen vertauskuva. Eru sen sijaan on luonteeltaan ja olemukseltaan identtinen monoteistisen Jumalan kanssa. Hän on henkien luoja, hän luo fyysisen maailman sanallaan ja on Jumalan lasten Isä. Hän on ainoa.

Mutta minkä takia vain Jumala on sama legendariumissa ja todellisuudessa? Yhdenkään muun olennon olemassaolo ei ole välttämätöntä. Filosofinen termi luotujen ehdolliselle olemiselle on kontingentti. Monoteistisen Jumalan olemassaolo on sen sijaan riippumatonta ja absoluuttista. Pelkästään käsitteenä ”Jumala” edellyttää Jumalan olemassaoloa. Tästä kertoo klassinen ontologinen todistus Jumalan olemassaolosta. Jos voidaan kuvitella kaikkea suurempi olento, hänen on oltava myös suurempi kuin vain kuvitelma hänestä. Jumala, kaikkea suurempi olento, on siis väistämättä olemassa.³⁹ Siksi monoteistinen Jumala on sama niin kuvitteellisissa kontekstissa kuin todellisessa. Edes fiktiivisissä kirjoituksissa Jumala ei voi olla fiktiivinen.

Monoteistisen Jumalan läsnäolo legendariumissa ei kuitenkaan kerro meille juurikaan hänen luonteestaan. Käsitteet hänestä, hänen luonteestaan ja jopa hänen olemassaolostaan ovat varsin kirjavia meidän todellisuudessamme. Erua voi jossain määrin pitää moniin eri käsityksiin sopivana kuvauksena Jumalasta. Hän on ’Yksi’, joka voisi olla minkä tahansa monoteistisen uskonnon tiivistys Jumalan olemuksesta. Jossain määrin ”etäisenä” hahmona Erun luonteeseen jää myös jonkin verran moniselitteisyyttä. Hänen roolinsa Luojana, maailman ylläpitäjänä ja pelastajana ovat toisaalta monin paikoin läsnä, mutta niiden koko laajuus jätetään avoimeksi. Luojana Eru luo maailman – samalla hän kuitenkin delegoi osan luomistyöstä *valarille*. Ajoittain hän puuttuu maailman kulkuun ihmeenomaisesti, mutta kukaan ei rukoile häneltä päivittäistä varjelusta ainakaan ääneen. Luodut saavat armon ja pelastuvat pimeyden keskellä – Eru on läsnä lähinnä implisiittisesti. Moniselitteisyyden täytyy olla Tolkienin osalta tietoinen ratkaisu: jos Eru yhdistyisi heti kristilliseen, aktiiviseen Jumalaan, se voisi häiritä tarinan vastaanottamista. Vaikka Jumalan voi sanoa olevan joka sivulla läsnä, julistus ei edistä kertojan päämäärää, koskettamista ja viihdyttämistä.⁴⁰

³⁹ Oppy 2007, <http://plato.stanford.edu/entries/ontological-arguments/>.

⁴⁰ Ks. TSH, 6; LotR, xvi.

Vaikka moniselitteisyys antaa mahdollisuuden tulkita Eru yleismonoteistiseksi hahmoksi, yhdistyy Eru tarkemmin tarkastellessa vahvasti kristilliseen jumalakuvaan. Tolkien halusi pitää kertomuksensa yhteensopivina kristillisen uskonsa kanssa, uskon, jonka kohteena on kolmiyhteinen Jumala.⁴¹ Legendariumista löytyy piirteitä moninaisuudesta yhdessä Jumalassa, esimerkiksi Pyhään Henkeen rinnastuva Sammumaton Liekki, Erun luomisvoima. Tätä aihetta käsittelen pääluvussa 2. ”Pyhä Kolminaisuus”. Myös ajatus Jumalasta Isänä on kristinuskolle ominainen piirre; esimerkiksi islamissa ihmisiä ei voi kutsua Jumalan lapsiksi, vaan orjiksi. Vaikka Tolkien kutsuu Erua joskus ”etäiseksi”, Eru puuttuu ajoittain maailman kulkuun yhtä voimakkaasti kuin Raamatun Jumala. Hän hukuttaa kokonaisen mantereen, Númenorin, sen asukkaiden yrittäessä etsiä itselleen kuolematomuutta. Kristillinen jumalakuva ilmenee kuitenkin erityisesti legendariumin ”eukatastrofeissa”, hyvissä käännteissä tuhon ja kuoleman keskellä, jotka heijastavat eukatastrofeista suurinta, ristiä ja ylösnousemusta.

Haltiat ja númenorilaisista polveutuvat ihmiset ovat monoteisteja. Tolkien sanoo Keski-Maan olevan monoteistinen, ”luonnollisen teologian” maailma.⁴² Eruun liittyvää uskonnollista toimintaa esiintyy kuitenkin vain vähän. *Sormusten herran* ainoa uskonnollinen rituaali lienee sanaton ruokarukous, jossa Faramir ja muut númenorilaiset katsovat kohti länttä, kohti Valinoria ja sitä mikä on sen tuolla puolen ikuisesti.⁴³ Númenorin, Tolkienin Atlantiksen, kukoistaessa sen korkeimman vuoren, Meneltarman ”Taivaan pylväs”, huipulla huudetaan avuksi ja ylistetään Erua. Tuhon tultua Erun palvonta jää vähälle, temppeleitä ei ole, mutta filosofis-metafyysistä tutkimusta kylläkin. Hobitit eivät sen sijaan tunne rukousta.⁴⁴ Muillakin Keski-Maan vapailla kansoilla näyttää olevan vähän tai ei ollenkaan uskonnollista toimintaa. He eivät kuitenkaan ole ateisteja tai polyteisteja, pikemminkin käytännön monoteisteja. Voi varmaan sanoa: jos ei kiellä Erua, on hänen puolellaan. Melkorin tai Sauronin alaiset kansat joko käytännössä tai uskonnollisin menoin palvovat herraansa epäjumalana. Saatana-hahmot myös houkuttelevat ihmisiä ateismiin: Númenorin lankeemus oli ateismi ja pahan palvonta kuolemattomuuden löytämisen valheellisessa toivossa.

Yleensä Erua lähestytään *valarin* välityksellä, erittäin harvoin suoralla rukouksella. On kuitenkin kyseenalaista, voiko *valarille* osoitettuja pyyntöjä kutsua

⁴¹ Ks. Kirjeet, 187. Letters, 146. Kirje #131.

⁴² Kirjeet, 277; Letters, 220; Kirjeet, 307; Letters, 243.

⁴³ TSH, 700; LotR, 661; Hammond & Scull 2006, 474-476.

⁴⁴ Kirjeet, 245; Letters, 193-194.

uskonnolliseksi toiminnaksi. Tolkien oli itsekin ristiriitainen tämän suhteen. Alun perin hän myönsi *Sormusten herran* uskonnollisen toiminnan käytännöllisen (ja tarkoituksellisen) olemattomuuden.⁴⁵ Myöhemmin hän alkaa pitää *valarille* osoitettuja pyyntöjä esimerkkeinä uskonnollisesta toiminnasta. On toinen kysymys, voiko pyhimyksiltä esirukouksen pyytämistä katolisen uskonkaan mukaan laskea rukoukseksi. *Valar* kuitenkin poikkeavat sekä enkeleistä että pyhimyksistä yhdellä merkittävällä tavalla: he ovat näkyviä, ruumiillisen verhon ottaneita olentoja, joita haltiat ovat nähneet. He eivät siis ole pelkästään uskonnollista, näkymätöntä todellisuutta.⁴⁶ Tolkien vertaakin vapaiden kansojen suhdetta *valariin* lasten ja vanhempien tai työnantajan ja hänen alaistensa suhteeseen.⁴⁷ He ovat tavallaan Erun maallisia sijaisia.

Erun toiminta legendariumissa on suurelta osin välillistä. Tämä välillisuus kuitenkin heijastaa Jumalan läsnäoloa. On legendariumin mytologisen luonteen mukaista, että luodut ovat Jumalan toiminnan välikappaleita. Tolkienin hahmoja ja kansoja ei voi erottaa hänen maailmansa perimmäisestä mytologisesta kontekstista: Yhdestä, Kaiken Isästä. Heidän ei tarvitse tunnustaa uskoaan aina ääneen, koska heidän toimintansa symboloi uskon eri ulottuvuuksia. Tolkienin hahmojen toimintaa säätelee kuitenkin kaksi asiaa: ”kohtalo” ja ”sattuma”.⁴⁸ Vaikka nämä ovat vastakohtakäsitteitä, ne kietoutuvat yhteen Jumalan näkymättömänä toimintana. Järkkymätöntä kohtaloa kukaan ei näytä voivan väistää. Englannin kielen *doom* tarkoittaa sekä tuomiota että kohtaloa: sen vastakohta on *chance*, joka viittaa onnelliseen sattumaan. Sattuma, yllättävä käänne, on se hiljainen tapa, millä Erun toiminta tulee kirkkaimmin näkyviin.

Tolkien kirjoittaa elämän tarkoitusta kysyvälle koululaiselle näin: "Jos ei usko persoonalliseen Jumalaan, niin kysymys 'Mikä on elämän tarkoitus' muuttuu mahdottomaksi kysyä ja vastata." Tolkienin mukaan elämän tarkoitus on kasvaa Jumalan tuntemisessa ja sitä myöten enemmän ylistää häntä.⁴⁹ Legendariumin kaan tarkoitukseen ei ole mahdollista vastata viittaamatta Eruun. Elämänsä tarkoitustaan toteuttaen Tolkien kirjoitti kertomuksensa Jumalan suurempaa tuntemista varten. Usko Ilúvatariin, Kaiken Isään, toivo Erun tuomasta lopullisesta voitosta ja uhrautuva rakkaus Salaisessa Tulessa ovat hänen kirjojensa sisäankirjoitettu

⁴⁵ Kirjeet, 353; Letters, 281.

⁴⁶ RG, 72; Shippey 2005, 230.

⁴⁷ Kirjeet, 245; Letters, 193.

⁴⁸ Ks. Shippey 2005, 170-174, 288-291.

⁴⁹ Kirjeet, 501; Letters, 400.

ydin. Niitä voi silti lukea vain viihteen tai väliaikaisen lohdutuksen vuoksi. Se, joka löytää niistä enemmän, voi Tolkienin kanssa oppia tuntemaan Jumalaa paremmin ja näin myös ylistää häntä enemmän.

1.2. Jumalan nimet

Filologi-Tolkienin luovuus oli niin mytologista kuin kielellistä. Siksi hän ei pelkästään keksinyt mytologista muinaishistoriaa, vaan myös kaksi haltiakieltä, quenyan ja sindarinin. Kieltä ei voi olla ilman sitä puhuvaa kansaa eikä kansaa ilman kieltä. Kielitieteellisellä tarkkuudella laadittujen kielten jokaisella nimellä ja sanalla on oma etymologiansa ja kulttuurihistoriallinen merkityksensä. Sanojen syvyys on kaksitasoista: toisaalta tarinan sisäisinä käsitteinä, toisaalta meidän maailmaamme pohjautuvina ja viittaavina symboleina. Tolkienin keksimät käsitteet paljastavat sekä ytimekkäästi että perusteellisesti legendariumiin sisältyviä merkityksiä. Siksi on erityisen antoisaa tutkia niitä Tolkienin keksimiä nimiä, joita hän käyttää viittaamaan Jumalaan.

Suurin osa Jumala-nimistä on quenyankielisiä, koska quenya on haltiakielistä ”ylhäisin”. Tolkien kutsuu sitä ”haltialatinaksi” – latinaan se perustuukin suomen lisäksi. Tolkienin kymriin perustuvassa sindarinissa (ja sen esimuodoilla) esiintyy erittäin vähän Jumalaan viittaavia nimiä, ja nekin ovat käännoislainoja quenyasta. Quenya on siis Keski-Maan teologinen kieli. Näin on ehkä siksi, että vain sitä puhuvat haltiat ovat asuneet Valinorissa, *valarin* eli ”enkelten” maassa. Quenya on katolilaiselle Tolkienille latinan vastine, liturginen ja filosofinen kieli. Tärkeimmät Jumala-nimistä ovat quenyaa: *Ilúvatar* ’Kaiken Isä’, jonka Tolkien keksi ennen muita nimiä ja jota hän käytti eniten, sekä *Eru* ’Yksi’, josta tuli tiheään esiintyvä teologinen nimitys 1950-luvulta alkaen. Muita jumalallisia nimiä Tolkienin kielissä on vain muutamia, ja niitä käytetään vähän. Siksi keskityn pääasiassa nimiin *Eru* ja *Ilúvatar*, mutta käsittelen muitakin nimiä.

Tolkienin Jumala-nimet ovat luonteeltaan joko erisnimiä, kuten *Eru*, tai erisnimen ominaisuudessa käytettyjä yleisnimiä, kuten *Atar* ’Isä’. Haltiakielillä ei ole neutraalia ’jumalaa’ tarkoittavaa yleisnimeä, sellaista kuin suomen kielen *ju-*

mala, joka voi viitata joko jumaliin tai monoteismin Jumalaan.⁵⁰ Ainoa vastaava termi on quenyän *vala*. Se tarkoitti aluksi ’jumalaa’, mutta Tolkien muutti sen määritelmän muotoon ’enkelimäinen vallanpitäjä’⁵¹ Tolkien ei kuitenkaan missään vaiheessa käyttänyt *valaa* viittamaan *Eru Ilúvatariin*, monoteistiseen Jumalaan, koska *valar* ovat tietty luotujen henkiolentojen luokka legendariumissa. Tämä viittaa legendariumin ehdottomaan monoteismiin. Luoja-Jumalan ja luotujen henkien välillä on selkeä ero.

Tolkienin eniten käyttämä Jumala-nimitys on quenyankielinen *Ilúvatar*. Hän keksi nimen legendariuminsa alkuvaiheissa, jolloin sen merkitys oli ’Heavenly Father’ eli ’Taivaallinen Isä’.⁵² Toinen käännös oli konkreettisempi ’Sky-Father’ eli ’Taivas-Isä’.⁵³ *Ilúvatar* on yhdyssana. Loppuosa *atar* tarkoittaa ’isää’, ja tämä merkitys pysyi samana alusta loppuun. Alkuosan, *ilúve*, merkitys taas vaihteli. Tolkien johtaa Qenyaqetsassa, 1910-luvun quenyän kielen sanakirjassa, nimen alkuosan ’ilmaan’ viittaavasta juuresta ILU.⁵⁴ 1930-luvulla ILU-juuren merkitys oli muuttunut ’maailmankaikkeudeksi’⁵⁵ ja niin myös *Ilúvatar* ’Taivaan Isästä’ ’Kaiken Isäksi’ (’Allfather’, ’Father of All’)⁵⁶.

Ilúvatarin alkuosa on *ilúve* ”allness, the all”, joka 1960-luvun vaihteessa kirjoitetun *Quendi and Eldar* -nimisen esseen mukaan on ’maailmankaikkeutta’ tarkoittavan *Ea*-sanana vastine.⁵⁷ Vuosikymmenen lopulla kirjoitetussa muistiinpanossa juurisana *ilú*- viittaa kuitenkin kaikkeen mitä on olemassa, Ean lisäksi myös henkiin ja Jumalaan.⁵⁸ Varhaisempi ajatus Jumalasta maailmankaikkeuden Isänä on selväpiirteinen. Myöhemmässä ajatuksessa on kuitenkin tietty ongelma: kuinka Jumala voisi olla kaiken, mukaan lukien itsensä, Isä? Tämä ongelma on syntynyt luultavasti legendariumin kosmologiaan kuuluvista monimutkaisuuksista. *Ea* viittaa fyysiseen maailmankaikkeuteen, jonka Eru loi henkien jälkeen. Jos *ilúve* on *Ean* vastine, *Ilúvatar* ei voisi olla myös *valarin* ja muitten henkien Isä. Niinpä Tolkien lienee kokenut tarpeelliseksi laajentaa *ilúven* merkityksen koske-

⁵⁰ Legendariumin kirjoittamisen alkuvaiheissa oli tosin *ainu* ”a pagan god”, joka ”pakanajumalaan” viittaavana ei tietenkään sovellu monoteistiseen Jumalaan. QL, 34.

⁵¹ LT1, 45, 63; ”*vala* ’ylimaallinen voima’” TSH, 1160.; ”*vala* ’angelic power’” LotR, 1096; Letters, 368; Kirjeet, 462.

⁵² QL, 42.

⁵³ LT1, 255.

⁵⁴ ”ether, the slender airs among the stars.” QL, 42.

⁵⁵ ”universe” LR, 361.

⁵⁶ Silms, 410; SM, 78; Silm, 405.

⁵⁷ WJ, 402.

⁵⁸ VT39, 20. 1930-luvun *The Etymologies* -nimisessä etymologisessa sanakirjassa sanan merkitys on ”universe”, maailmankaikkeus (LR, 361).

maan aivan kaikkea, ei pelkästään Eaa. Merkitys on kuitenkin laajentunut liian laajaksi, niin että synty (varmasti tahaton) epäloogisuus Jumalasta omana Isänä.⁵⁹ Raamatun kielessä ”kaikki” ei näytä viittaavan Jumalaan, vaan pelkästään kaikkeen luotuun (Joh. 1:3). Jos *ilúve* tarkoittaisi samaa, ongelmaa ei syntyisi. Elämänsä loppuvaiheissa Tolkien kuitenkin muutteli radikaalisti legendariuminsa rakenteita tehdäkseen siitä loogisemman kokonaisuuden. Tällaiset muutokset olivat omiaan horjuttamaan valmiin maailman sisäisiä johdonmukaisuuksia.⁶⁰

Ilúvatarin loppuosa, *atar* ’isä’, on merkitykseltään sinänsä varsin yksiselitteinen. Se viittaa Jumalaan maailman Isänä ja Luojana. 1910-luvun Qenyaqetsan mukaan se on kuitenkin ”juhlallisempi sana = isä”, joka ”viittaa yleensä Pyhän Kolminaisuuden ensimmäiseen Persoonaan”.⁶¹ Myöhemminkin *atar* on, jos ei suorastaan juhlallinen, niin tuskin arkinenkaan sana. Tolkien kertoo sekä 30-luvulla että 60-luvun lopussa *atarin* mainitessaan, että *atto* on tuttavallinen ’isää’ tarkoittava sana.⁶² *Atarin* jumalallista merkitystä vahvistaa se, että Tolkien ei käytä tuttavallista *attoa* viittaamaan Isään. Raamatussa sen sijaan esiintyy aramealainen *abba*, myöskin tuttavallinen ’isä’-sana, jota käytetään viittaamaan Isään Jumalaan. *Atarin* kolminaisuusopillisesta merkityksestä löytyy viitteitä 50-luvulta Tolkienin katolisten rukousten käännöksistä (ks. s. 37-38). Muun muassa ’Isä meidän’ on käännetty tätä sanaa käyttäen *Átaremman*. *Atar* voinee kuitenkin viitata sekä Isään Kolminaisuuden päänä että Jumalaan maailmankaikkeuden Isänä, niin kuin kristillisessä kielessä, koska Tolkien sanoo Qenyaqetsassa sanan viittaavan ”yleensä” Isään Jumalaan. *Ilúvataria* on siis todennäköisesti mahdollista käyttää viitatessa Pyhään Kolminaisuuteen, ei pelkästään Isään.

Nimen *Ilúvatar* muoto on luultavasti saatu Kalevalasta, josta Tolkien oli saanut innoitusta sekä qenyaan että mytologiaansa varsinkin luomistyönsä alkuvaiheissa. Kalevalan ensimmäisessä runossa esiintyy Ilmatar, joka on nimensä mukaisesti ilman hengetär.⁶³ Henkilönä hän ei muistuta juurikaan *Ilúvataria*. Ilmatar on yksi henki muitten joukossa, kun *Ilúvatar* on taas ainoa Jumala. Hahmojen samankaltaisuus ei kuitenkaan rajoitu pelkästään muotoon. Merkittävä sisällöllinen yhtymäkohta henkilöiden eroista huolimatta on kummankin toimiminen maailman luojana. Ilmatar tekee tämän tosin polyteististen myyttien tapaan luomalla

⁵⁹ Intratrinitaarisesti tämä on kyllä mahdollista: Isä Jumala on Poika Jumalan Isä. Tämä ei ole kuitenkaan tarkoitus, koska *Ilúvatar* ’Kaiken Isä’ on ekstratrinitaarisen merkityksen kattava sana.

⁶⁰ *Ean* vaihtelevista merkityksistä: ks. MR, 37-39, 62-64; VT39, 20.

⁶¹ “**Atar (-d)** a more solemn word = father. Usually to 1st Person of the Blessed Trinity.” QL, 33.

⁶² “hypocoristic *atto*“ LR, 349; “father, daddy” VT47, 26.

⁶³ Lönnrot 2002, 6-9.

maailman valmiista aineesta. Ilúvatar luo maailman *ex nihilo*, tyhjästä, luovalla sanallaan (kristillisen käsityksen mukaisesti). Ilmatar on kuitenkin Ilúvatarin tavoin oman mytologiansa pääasiallinen luoja-jumaluus. Nimien alkuosat tarkoittivat myös aluksi samaa: 1910-luvulla ILU- viittasi yläilmoihin. Loppuosat viittavat sen sijaan vastakohtiin: suomen *-tar* on lyhentymä sanasta ”tytär” ja on feminiininen pääte, kun taas *atar* tarkoittaa ”isä”.

Nimen *Ilúvatar* varhainen merkitys ’Taivaallisena Isänä’ (’Heavenly Father’) on eittämättä saatu suoraan kristillisestä kielestä. Ilmaisun *Heavenly Father* esiintyy esimerkiksi King James Biblessa kuusi kertaa.⁶⁴ Qenyaqetsassa, jossa tämä käänös esiintyy, on joitakin viittauksia kristilliseen käsitteistöön, esimerkiksi *aimaktu* ’martyyri’, *evandilyon* ’evankeliumi’ ja *tarwe* ’risti, krusifiksi’.⁶⁵ 1910-luvulla Tolkien ei vielä kaihtanut näinkin suoria kytköksiä legendariumin ja todellisen historian välillä. Toinen silloinen käänös ’Sky-Father’⁶⁶ on luonteeltaan yleisuskonnollisempi. Indoeurooppalaisessa muinaisuskonnossa palvottiin pääjumalana **Dyeu-pateria*, jonka kirjaimellinen merkitys on ’taivas-isä’ tai ’jumala-isä’. Tästä hahmosta ja sanasta polveutuu muun muassa Juppiter.⁶⁷ Koska Tolkien oli perehtynyt tarkasti indoeurooppalaiseen filologiaan, on todennäköistä, että hän on saanut ilmaisun ”Sky-Father” tästä yhteydestä. Merkitykseltään tämä *Ilúvatarin* käänös ei kuitenkaan ole sinänsä pakanallinen. ’Sky-Father’ tarkoittaa käytännössä samaa kuin ’Heavenly Father’: englanti erottelee jumalallisen ja maallisen ’taivaan’, esimerkiksi suomen kieli taas ei. ’Sky-Father’ muistuttaakin suomenkielistä ilmaisua *Taivaan Isä*.⁶⁸

Ilúvatarin myöhempi, viimeistään 1930-luvun alusta oleva käänös ’Allfather’⁶⁹ (’Kaikki-Isä”) saattaa olla lainattu skandinaavisesta mytologiasta. Yksi Odinin, taruston pääjumalan, nimityksistä on *Alfödr* ’Kaiken Isä’. Se käännetään englanniksi muodossa ’All-Father’. John Lindown *Handbook of Norse Mythology* -teos kertoo *Alfödrin* esiintyvän tiuhaan Snorri Sturlusonin *Proosa-Eddassa*. Lindow viittaa Walter Baetkerin tutkimukseen *Die Götterlehre der Snorra-Edda* (Berlin: Akademie-Verlag, 1950), jonka mukaan Snorri käyttää Odinista nimeä *Alfödr* tehdäkseen hänestä luonnolliseen uskontoon sopivan, monoteistisemmän

⁶⁴ Mat 6:14, 6:26, 6:32, 15:13, 18:35, Luk 11:13.

⁶⁵ “martyr. (m.)” QL, 34; “gospel.” QL, 36; “a cross, crucifix.” QL, 89

⁶⁶ LT1, 255.

⁶⁷ Douglas 2001, <http://www.etymonline.com/index.php?term=Jupiter>.

⁶⁸ Tätä ilmaisua ei kuitenkaan löydy ainakaan kahdesta viimeisestä suomenkielisestä Raamatun käännöksestä.

⁶⁹ SM, 78. Tolkien käyttää myös muotoa *Ealfæder* muinaisenglanniksi kääntämässään *Silmarillionin* katkelmassaan (SM, 206.)

hahmon.⁷⁰ *Alfödría* englanninkielisen vastineen 'Allfather' käyttäminen *Ilúvatar*ista ei siis ole vastoin Tolkienin maailman monoteistisyyttä. Käännökseen yhteys pakanalliseen jumalaan on jo alkuperäisen käyttöyhteytensä perusteella tarpeeksi yleisuskonnollinen viitataksaan todelliseen Kaiken Isään.

Tolkien kuitenkin muutti käännöksen lopulta muotoon 'Father of All'⁷¹, joka koostuu samoista sanoista kuin 'Allfather' mutta viittaa vähemmän suorasti Odinin lisänimeen. Ilmaisua esiintyy King James Biblessä kerran: "One God and Father of all, who is above all, and through all, and in you all." (Eph 4:6) Vuoden 1992 Raamatun suomennoksen mukaan jae kuuluu: "Yksi on Jumala, kaikkien Isä! Hän hallitsee kaikkea, vaikuttaa kaikessa ja on kaikessa." (Ef. 4:6) 'Father of All' lienee siis lainattu Raamatusta tai kristillisestä kielestä. Koska se kuitenkin esiintyy Raamatussa sellaisenaan vain kerran, se ei herätä välittömästi kristillisiä mielikuvia. Siksi se on sopiva lainaus esikristilliseen ympäristöön.

Jumalan käsittäminen nimenomaan "Isäksi" on joka tapauksessa varsin juutalais-kristillinen piirre. Muissa uskonnollisissa traditioissa se on usein vain yksi Jumalan tai muun ylijumalan monista ominaisuuksista – jos sitäkään. Esimerkiksi islamissa Jumalan ykseys on niin korostettu asia, että ihmisiä ei käsitetä Jumalan "lapsiksi" vaan "orjiksi". Polyteistisissä uskonnoissa ylijumalaa kutsutaan kyllä usein "isäksi", mutta yleensä vain "taivas-isäksi", ei "kaiken/kaikkien isäksi" (yllä mainittua, mahdollisesti kristillisvaikutteista *Alfödr*-tapausta lukuun ottamatta). Kristinuskon tunnustaa Jumalan "Kaikkivaltiaaksi Isäksi" ja kaiken luojaksi sekä Apostolisessa että Nikean uskontunnustuksessa ja sen tärkein rukous on "Isä meidän". Jumalan "isyys" on elimellinen osa Raamatun ja kirkon jumalakuva. Ei siis ole ihme, että katolilaisen Tolkienin legendariumissa *Ilúvatar* 'Kaiken Isä' on yleisin Jumalan nimi. Koska muissa uskonnoissa ei Jumalan isyyttä korosteta samalla tavalla, nimelle suotu asema antaa Tolkienin esikristillisellä legendariumille hyvin juutalais-kristillisen sävyn.

Tarinansisäisesti *Ilúvatar* on haltioiden keksimä nimi, jota he käyttävät tavallisemmin kuin *Erua*.⁷² Nimitys johtunee siitä, että haltiat ovat *Eruhíni* 'Jumalan lapsia' (kuten myös ihmiset). Erun suorina luomuksina heillä on erityinen syy pitää Jumalaa "Isänä". Sanan yleisyys pitää paikkansa maailman sisäisen käytön lisäksi myös kertojan kannalta. 1910-luvulta aina 1950-luvun alkuun Tolkien viit-

⁷⁰ Lindow 2001, 55. "Odin is called Allfather because he is father of all the gods." Edda 1916 → Gylfaginning, p. {33}.

⁷¹ Silm, 405.

⁷² WJ, 402.

tasi Jumalaan pääsääntöisesti vain nimellä *Ilúvatar*. Muita Jumala-termejä, kuten *Erun* varhainen vastine *Enu*, esiintyi harvoin jos koskaan. Senkin jälkeen, kun toinen yleisesti käytetty nimitys, *Eru*, ilmestyi, *Ilúvatar* oli yleisin termi. Esimerkiksi käyttämässäni englanninkielisen *Silmarillionin* painoksessa mainitaan *Eru* 22:lla ja *Ilúvatar* 42:lla sivulla kirjan hakemiston mukaan.⁷³ *Ilúvatarin* yleisyys johtunee sen välillisyydestä. Se ei viittaa Jumalan olemukseen suoraan, niin kuin *Eru* ”Yksi”, vaan suhteessa maailmaan. Koska *Ilúvatar* ei nimenä kajoa Jumalan syvimpään pyhyyteen, voidaan sitä käyttää useammin (vaikkei suinkaan arkisesti).

Ilúvatar oli legendariumin ainoa pääasiallinen Jumala-nimi 1910-luvulta aina vuoteen 1951, jolloin Tolkien otti nimen *Eru* käyttöön *Silmarillion*-tarustossaan.⁷⁴ *Erulla* oli edeltävä muoto 1910-luvulla, *Enu* ’Kaikkivaltias Jumala, maailman ulkopuolella asuva luoja’⁷⁵, mutta Tolkien käytti tätä termiä tuskin ollenkaan (ks. s. 33). *Erun* Tolkien keksi 1940-luvun puolivälissä kertomusta *The Notion Club Papers* varten. Siinä kerrotaan Jumalan syösseen Númenorin (Tolkienin Atlantiksen) mereen sen asukkaiden rikkomusten tähden. *Eru* oli nimenä aluksi adûnaicia, númenorilaisten kieltä.⁷⁶ Yllättävää kyllä, ennen nimeksi muuttumistaan *eru* oli quenyankielinen ’maailmaa’ tarkoittava sana. Tolkien korvasi sillä sanan *ilu* ’maailma’, joka outoa kyllä on sekin aikoinaan (1910-luvulla) viitannut Jumalaan.⁷⁷ Sitten Tolkien paikkasi *erun* nimellä *arda*, joka jäi pysyvästi ’maailmaa’ tarkoittavaksi sanaksi.⁷⁸ Näin *eru* vapautui käytettäväksi adûnaicissa, númenorilaisten kielellä, Jumalaa tarkoittavaksi sanaksi muodossa *Eru*. Tolkien muutti sen kuitenkin *Ēruksi*.⁷⁹ *The Notion Club Papersissa* sanotaan *Ilúvatarin* olevan *Ērun* quenyankielinen vastine.⁸⁰ Vaikka *eru* tarkoitti aluksi ’maailmaa’, *Eru/Ēru* jumalallisessa merkityksessään perustunee quenyankieliseen *Enuun*. *Ēru* siirtyi pian luontevasti jälleen muodossa *Eru* quenyän sanastoon.⁸¹ 1950-luvulta Tolkienin kuolemaan asti tähän sanaan ei legendariumissa voi olla törmäämättä.

Erun merkitys on “‘The One’, ‘He that is Alone’” (’Yksi; Ainoa’).⁸² Nimi on johdettu sanasta *er* ’one, alone’ (’yksi, ainoa’), jonka juuri on ERE- ’be alone,

⁷³ Silm 396, 404.

⁷⁴ LR, 338. MR, 7.

⁷⁵ “God Almighty, the creator who dwells without the world.” QL, 35.

⁷⁶ SD, 145, 312-313, 432.

⁷⁷ GL, 50.

⁷⁸ SD, 310, 312-313.

⁷⁹ SD, 387.

⁸⁰ SD, 249.

⁸¹ SD, 401.

⁸² Silms, 403; “‘The One’, ‘He that is Alone’” Silm, 396.

deprived’ (’olla yksin, olla ilman’).⁸³ Näin ollen *Eru* viittaa Jumalaan absoluuttina, ainoana. Tavallisen ’yhtä’ tarkoittava numeraalin *minen* ’one’ juuri on MINI-’stand alone, stick out’ (’olla omaa luokkaansa, erottautua’).⁸⁴ Merkitykseltään *er* kuvastaa Jumalan ainoalaatuisuutta paremmin kuin *mine*, joka on vähemmän absoluuttinen numeraali. *Eru* menee siis nimityksenä suoraan ytimeen, Jumalan olemukseen: hän on ainoa tosioliva, kaiken yksi alkulähde.

Vaikka *Eru* on luultavasti muokattu sanasta *Enu*, on sillä yhtäläisyyksiä myös kahteen suomenkieliseen sanaan: *eri* ja *herra*. *Erun* juuri *er* muistuttaa adjektiivia *eri*. *Eri* merkitsee ’erillinen, itsenäinen, erityinen, oma; toinen erilainen’. Sekä suomen *eri* että quenyan *er* ’yksi, ainoa’ ovat poikkeavuuteen viittaavia sanoja, *eri* laadullisella tasolla, *er* numeraalisella ja absoluuttisella tasolla. *Er* oli olemassa jo 1910-luvulla⁸⁵, jolloin Tolkien vielä usein lainasi sanoja suoraan suomen kielestä. Sanojen yhteys ei siis ole mahdoton olettamus. Tolkien ei kuitenkaan luultavasti enää ajatellut suomen kieltä ottaessaan 1950-luvulla *er*-sanan *Erun* juureksi, vaan sen teologista sopivuutta. Toinen *Eruun* mahdollisesti vaikuttanut suomen kielen sana on *herra/Herra*, joka on ns. fossiloitunut muoto vanhas-ta germaanisesta sanasta.⁸⁶ Sanojen teologinen merkitys on lähes identtinen⁸⁷ ja muoto jokseenkin samanlainen. Vaikutuksen todennäköisyys kasvaa, kun ottaa huomioon quenyan sanan *heru* ’herra’ jota Tolkien käyttää isolla alkukirjaimella viitatakseen myös Herraan Jumalaan.⁸⁸ Tämänkin sanan (kuten *er*) Tolkien keksi jo 1910-luvulla.⁸⁹ *Heru* perustuu siis todennäköisesti suomenkielen *herraan* tai sen germaaniin vastineisiin (tai kumpaakin). *Enu* on saattanut muuttua *Eruksi* sanan *heru* vaikutuksesta. Sekä *eri* että *herra*, tai jompikumpi, ovat näin ollen voineet vaikuttaa *Erun* muotoon ja merkitykseen.⁹⁰

Nimen teologisen syvyyden selittänee tarinansisäisesti se, että *Eru* on kään-nöslaina valarinista, *valarin* kielestä.⁹¹ Ketkään muut eivät Tolkienin maailmassa tunne Jumalaa yhtä hyvin kuin *valar*. Ennen maailman luomista he ovat niin kuin

⁸³ LR, 356.

⁸⁴ LR, 373.

⁸⁵ ERE- ’remain alone’, *er* ’only, but, still’, *eresse (i)* ’singly, only, alone’ QL, 36.

⁸⁶ Suomen sanojen alkuperä 1 2001, 158.

⁸⁷ Identtisyys lisääntyy, kun panee merkille Herran eli raamatullisesti Jahven ja *Erun* samanlaisuuden Jumalan erisniminä. Ks. seuraava sivu.

⁸⁸ *heru* “lord“ PM, 210; *Heru* “Lord“ VT44, 12.

⁸⁹ *heru* “lord“ QL, 40.

⁹⁰ Fliegerin esittämä yhteys indoeurooppalaisen juureen *er-* ’to set in motion’ on merkitysyhteydel-tään hieman kaukaa haettu, mutta yhteys germaaninen sukulaisjuureen *ar-* ’to be, exist’ on tässä suhteessa mahdollisempi (Flieger 2002, 50, 170.)

⁹¹ WJ, 402.

Raamatun enkelit, jotka ”...saavat taivaissa joka hetki katsella minun taivaallisen isäni kasvoja” (Matt. 18:10). Muut luodut ovat yhteydessä Eruun pääsääntöisesti vain *valarin* välityksellä. Heidän Jumala-tuntemuksensa on taas suoraa. Tolkien ei mainitse, saivatko *valar* kuulla nimen *Eru* Jumalalta itseltään vai keksivätkö he sen hänen suomallaan viisaudella. Jos toinen vaihtoehto pitää paikkansa, heidän Jumalalta saamansa arvovalta voinee selittää nimelle suodun korkean kunnioituksen. *Valarin* erityysuhteesta johtuen on kuitenkin vähintään yhtä todennäköistä, että *Eru*-nimen alkuperäinen muoto tai merkitys on saatu Jumalalta itseltään. Silloin sekä *Erun* arvovalta että sen syvyys saivat sen erityisen painoarvon, mikä nimellä näyttää olevan.

Erun käyttö rajoittuu vain ”kaikkein juhlallisimpiin tilanteisiin”.⁹² Näin on legendariumin maailmassa, kun taas kertojan kannalta *Eru* on suhteellisen yleinen termi. Tämä selittynee siitä seikasta, että ne Tolkienin kertomukset, joissa Jumala ylipäätänsä mainitaan, ovat luonteeltaan jo sinänsä juhlallisia ja vakavia. Myös joissakin teologiaa sivuavissa legendariumin kirjoituksissa *Eru* on yleisempi. Esimerkiksi *Athrabeth Finrod ah Andrethissa* ja sen kommentaarissa *Eru* esiintyy lähes joka sivulla, kun taas *Ilúvatar* ei esiinny kertaakaan.⁹³

Erun tehtävät juhlallisena ja Jumalan olemusta kuvaavana nimenä muistuttavat Herran nimeä Vanhassa testamentissa: *Jahve*. Sekä *Eru* että *Jahve* ovat Jumalan ainoat erisnimet asiayhteyksissään. *Eru*-nimen erityinen asema johtuu siitä, että sen ovat ilmoittaneet erityisessä Jumala-suhteessa olevat henkilöt. *Valar* ovat tällaisia, samoin Vanhan testamentin Mooses. Hän sai kuulla Jumalan pyhän nimen *Jahve* ja sen merkityksen suoraan Herralta (2. Moos. 3:14-15). Näin saattaa olla myös nimen *Eru* kohdalla. *Jahve* ja *Eru* ovat harvoin lausuttuja, pyhiä nimiä. *Jahve*-nimi oli niin kunnioitettu, että aikojen kuluessa sen ääneen lausuminen lakasi. Juutalaiset korvasivat sen Raamattua lukiessaan joko sanalla *Adonai* ’Herrani (mon.)’ tai *Elohim* ’Jumala’.⁹⁴ Siksi nimen alkuperäistä ääntämistapaa ei enää tunneta. Heprean aakkosissa ei alkuaan ollut vokaaleja, joten *Jahve* on arvio tetragrammin, JHVH:n, kadonneesta ääntämyksestä. JHVH on muodoltaan kolmannen persoonan imperfekti verbistä *haja* ’olla’. Tähän viittaa 2. Mooseksen kirjan antama tulkinta: *ehje asher ehje* ’minä olen se joka olen’.⁹⁵ *Jahve* merkitsee siis ’hän on’ tai ’hän tulee olemaan’. Vanhan kirkon tulkinnan mukaan tämä tarkoittaa Ju-

⁹² “...reserved for the most solemn occasions.” WJ, 402.

⁹³ Kirjan hakemiston mukaan: MR, 446, 451.

⁹⁴ Liljeqvist 2004, 186.

⁹⁵ Biblia Hebraica Stuttgartensia, 89; 2. Moos. 3:14.

malan olemusta ”ainoana tosi olevana”. Jumala olemassaolo on riippumatonta, luotujen olemassaolo riippuu hänestä. *Eru* viittaa Jumalan olemukseen samalla tavalla: hänen ainutlaatuisuuteensa ja yksinäisyyteensä.

Niin kuin *Eru* muistuttaa nimeä *Jahve*, muistuttaa *Ilúvatar* heprean ’Jumalaa’ tarkoittavaa nimeä *Elohim*. *Elohim* on johdettu ’valtaa’ tarkoittavasta juuresta. Nimi viittaa Jumalan valtaan ja hänen asemaansa kaiken ylläpitäjänä, samoin kuin *Ilúvatar*. *Elohim* ei ole erisnimi, vaan pluralis maiestatis –monikossa oleva yleisnimi, ja sillä voidaan viitata muuhunkin Jumalaan kuin Jahveen. Tämä on kuitenkin harvinaista; yleensä se viittaa joko Jumalaan tai jumaliin.⁹⁶ *Ilúvataria* käytetään erisnimen tavoin, mutta se koostuu yleisnimistä eikä siinä ole persoonasuffiksia. Se on siis pikemminkin kuvaus Jumalasta kuin hänen erisnimensä.

Jahve ja *Elohim* esiintyvät Raamatussa hyvin usein yhdessä: *Jahve Elohim*, Herra Jumala. Samalla tavoin Tolkien liittää *Erun* ja *Ilúvatarin* silloin tällöin yhteen: *Eru Ilúvatar* ’Eru, Kaiken Isä’.⁹⁷ Tämä yhdistelmä on kuitenkin selvästi harvinaisempi kuin *Jahve Elohim*. Ilmaisua ”LORD God”, joka on yleensä käännös *Jahve Elohimista*, esiintyy King James Biblessa 519 kertaa.⁹⁸ *Eru Ilúvatar* esiintyy sen sijaan vain viisi kertaa Tolkienin julkaistuissa kirjoituksissa.⁹⁹ Nimiparien samankaltaisuus on ehkä liian ilmiselvää, että Tolkien käyttäisi ilmaisua kovin usein.

Erun ja *Ilúvatarin* lisäksi löytyy muita, harvinaisia quenyankielisiä Jumalanimityksiä. *Enu* on *Erun* alkuperäinen muoto, mutta nimi mainitaan luultavasti vain kolme kertaa Tolkienin kirjoituksissa. Qenyaqetsan mukaan *Enu* merkitsee ’Kaikkivaltias Jumala, maailman ulkopuolella asuva luoja’.¹⁰⁰ Nimi on johdettu verbistä *enyë-* ’keksiä, suunnitella’.¹⁰¹ *Enu* tarkoittaa siis Jumalaa Luojana ja maailman suunnittelijana. *Enu* viittaa Jumalaan suhteellisessa merkityksessä, suhteessa maailmaan, ei absoluuttina. Se on samanlainen nimitys kuin *Ilúvatar* ’Taivaan Isä; Kaiken Isä’. Kummatkin nimet kuvastavat Jumalan tehtävää ja asemaa, eivät

⁹⁶ Liljeqvist 2004, 33, 35.

⁹⁷ MR, 48, 120, 286; PM, 270; ”Eru Allfather” MR, 112.

⁹⁸ Blue Letter Bible.

⁹⁹ Kerran Tolkienin *Kirjeissä* (s. 259; Letters, 205). Neljästi kahdessa History of Middle-earth –sarjan osassa: kolme kertaa kirjassa *Morgoth’s Ring* (ynnä kerran muodossa *Eru Allfather*) ja kerran kirjassa *The Peoples of Middle-earth*. Ks. kirjojen hakemistot.

¹⁰⁰ ”God Almighty, the creator who dwells without the world.” QL, 35. Tolkien sanoo *Enun* olevan vastine toisen haltiakielen nimelle *En* (LT2, 343). Qenyaqetsan mukaan *Ilúvatar* on *Enun* nimitys ihmisten keskellä, ”the name of ENU among men” (QL, 42).

¹⁰¹ *enyë-* ”think out, plan, devise” QL, 35.

hänen olemustaan. Koska sekä *Ilúvatar* että *Enu* ovat funktionaalisia nimityksiä, toinen niistä sai jäädä syrjään.

Enun lisäksi Qenyaetsassa mainitaan *Ainatar* 'Ilúvatar. Jumala'. Se on selvästi yhdyssana, joka koostuu osista *aina* 'pyhä' + *Atar* 'isä'.¹⁰² *Sanavaldo* 'Kaikkivaltias' esiintyy kerran Jumalan quenyankielisenä erisnimenä.¹⁰³ Se näyttää olevan yhdyssana, joka koostuu osista *#sana* 'kaikki', *#valda* 'mahtava' (vrt. *vala* "Mahti") ja *-o* maskuliininen suffiksi. Kertaluontoisuudestaan huolimatta Tolkien piti nimeä selvästi tärkeänä, koska hän asettaa sen Jumalan tärkeimpien nimien rinnalle *Erun* ja *Ilúvatarin* rinnalle Númenorin tarinaa koskevassa luonnoksessa. Nimi sopii hyvin tähän yhteyteen, koska tuhotessaan Númenorin mantereen ihmisten pahuuden tähden hän osoittaa kaikkivaltiutensa. "Kaikkivaltias" on kuitenkin ehkä liian selvästi kristillinen käsite. Nimen merkitys on ilmeisesti lainattu abrahamilaisten uskontojen käsitteistöstä. Se on tärkeä termi kristillisessä kielessä. Sana *παντοκράτωρ* 'kaikkivaltias' esiintyy Uudessa testamentissa 10 kertaa¹⁰⁴ ja mainitaan Apostolisessa uskontunnustuksessa Jumalan ominaisuutena.

Muilla Tolkienin kielillä kuin quenyan eri muodoilla on vain kourallinen Jumalaan viittaavia nimiä. Adûnaicin *Ēru* mainittiin jo (s. 30). Sen ensimmäinen muoto oli *Eru*. Tämän Tolkien muutti *Ēruksi*, mutta otti quenyan kieleen muodon *Eru*. Hän sanoi adûnaicin *Ērun* olevan johdetun kantasanaista *?IR* 'yksi, yksinäinen'.¹⁰⁵ Kun Tolkien kuitenkin myöhemmin teki *Erusta* tärkeän quenyankielisen sanan, voi olettaa, että adûnaicin *Ērusta* tuli samalla lainasana. *Eru* löytyy lainasanana myös sindarinin kielestä. Kääntämättömässä haltiakielisessä runossa Tolkien mainitsee sanan *Eruchîn*¹⁰⁶, joka mitä ilmeisimmin vastaa quenyan kielen termiä *Eruhíni* 'Jumalan lapset'. Koska *Eru* on quenyankielinen käännöslaina valarinista, täytyy sindarinin *#Erun* olla lainasana quenyasta. Vaikka sindarinin *#Eru* on lainasana, on se ainoa Tolkienin julkaistusta tuotannosta löytyvä sindarininkielinen Jumala-nimi.

Sindarinin ensimmäinen muoto oli goldogrin, jonka Tolkien keksi 1910-luvulla, samoihin aikoihin kuin quenyan. Goldogrin on Keski-Maahan palanneiden haltioiden kieli, joka polveutui quenyasta. *Enun* vastine ja todennäköisesti suora jälkeläinen goldogrinin kielellä on *En. Ilúvatarin* vastine on taas *Ad Ilôn*, jonka

¹⁰² *Ainatar* (-d) "Ilúvatar. God." QL, 34; *aina* "holy, revered" QL, 34.; "Atar (-d) a more solemn word = father. Usually to 1st Person of the Blessed Trinity." QL, 33.

¹⁰³ "the Almighty" SD, 401.

¹⁰⁴ <http://www.blueletterbible.org>. Viitattu 23.4.2009.

¹⁰⁵ "one, alone" SD, 432.

¹⁰⁶ LB, 354.

Tolkien paikkasi nimellä *Ilathon*.¹⁰⁷ Goldgrinin sanakirjasta löytyy *Ilathonin* lisäksi vielä kaksi Jumala-nimeä: *Ilon* ja *Ilador*.¹⁰⁸ *Ad Ilôn* näyttää olevan genetiivi-ilmaisu, jonka merkitys lienee ’Taivaan Isä’. *Ilador* ja *Ilathon* tarkoittavat ’Ilúvatar’ ja ovat kaikesta päätellen suoraan siitä polveutuneet. Joka tapauksessa ne on muodostettu vastaavista osista: #il ”yläilmat” + ador/athon ”isä”.¹⁰⁹ Nimen *Ilon* merkitys on niin ikään ’Ilúvatar. Jumala’. Tolkien merkitsee *Ilonin* qenyan kielen sanan *Ilu* vastineeksi, vaikka Qenyaqetsassa juuri ILU viittaa yläilmoihin.¹¹⁰ *Ilu* siis tarkoitti ainakin ohimennen Jumalaa. On todennäköistä, että *Ilu* (ja vastaavasti *Ilon*) on samanlainen kiertoilmaisu kuin vanha juutalais-kristillinen tapa viitata Jumalaan sanalla ”Taivas”. Myös indoeurooppalaisen *dyeus*-juuren merkityskehitys ’taivaasta’ ’jumalaksi’ on tähän verrattavissa.

1.3. Teologisia käsitteitä

Myöhäisessä, maailmankaikkeuden olemusta koskevassa muistiinpanossaan Tolkien mainitsee kolme adjektiivia: *iluisa* ’kaikkietävä’, *ilúvala* ’kaikkivoipa’, *ilukara* ’kaiken tekevä’. Juurisanan *ilū-* merkitys on ’kaikki’. Siitä polveutuu sana *ilu*, joka tarkoittaa aivan kaikkea, mukaan lukien Jumalan, henget ja fyysisen maailman (*ea*).¹¹¹ Jumalan rajattomiin ominaisuuksiin viittaavat adjektiivit ovat tuttuja antiikin filosofiasta ja keskiajan teologiasta. Tolkien luultavasti tarkoittaa ne osaksi legendariumin käsitteistöä, koska muut muistiinpanossa mainitut (kuten *ea*) sanat kuuluvat legendariumin filosofiaan. Adjektiivien loppuosat on muodostettu juurista ovat IS- ’tietää’, BAL- ’valta’ ja KAR- ’tehdä’ ja adjektiivipäätteestä –*a*.¹¹² Erun sisällyttäminen ”kaikkeen” aiheuttaa tässä kohden ehkä vähemmän ongelmia kuin sanassa *Ilúvatar* (ks. s. 27). Raamatun mukaan Jumala tietää kaiken, ja Henki tutkii Jumalan syvimät salaisuudetkin (1. Kor. 2:10). Kolmiyhteinen Jumala on iankaikkisuudessa, eli itsessään, Kaikkivaltias (Ilm. 11:7). Tässä yhteydessä ei voi sanoa enempää ”kaiken” ja Jumalan suhteeseen liittyvistä moninaisista kysymyksistä.

¹⁰⁷ LT2, 343.

¹⁰⁸ ”**Ilon** (= Q *Ilu*.) *Ilúvatar*. God.” ”**Ilador** or **Ilathon** *Ilúvatar*.” GL, 50; LT1, 255-256.

¹⁰⁹ ”**ador** † father.” GL, 17.

¹¹⁰ ”ether, the slender airs among the stars.” QL, 42. LT1, 255-256.

¹¹¹ ”*ilū-* everything, all, the whole... *ilu* includes God, all ‘souls’ & spirits as well as *ea*. *iluisa* ‘omniscient’, *ilúvala* ‘omnipotent’, *ilukara* ‘omnificent.’” VT39, 20.

¹¹² LR, 350, 361, 362; LT1, 259.

Eräissä kirjoituksessa Tolkien mainitsee termin *axani*, jonka määrittäminen on 'lait, säännöt, Erulta ensisijaisesti lähtöisin olevina'. Asiayhteys on se, että ruumiin ottaneilla hengillä, kuten *valarilla*, on oikeus kaikkeen ruumiilliseen elämään, kuten syömiseen tai lisääntymiseen; sitä vastaan ei siis ollut *axania*. *Axan* tai välttämätön seuraus kuitenkin sitoo ruumiin ottaneen hengen samojen ehtojen alaiseksi kuin luonnollisesti ruumiilliset olennot.¹¹³ *Axan* on näin ollen Jumalan itsensä antama, ehdoton laki. Termi muistuttaa Vanhan testamentin käskyjä ja lakeja, kuten kymmentä käskyä. Moraali on Jumalalta lähtöisin. *Axaneja* ei kuitenkaan missään kohden rajata tarkemmin legendariumissa; ne ovat ehkä sisäänkirjoitettuja, omassatunnossa saneltuja sääntöjä.

"Omaatuntoa" lähinnä vastaava käsite lienee 'sydämeiksi' käännetty *óre*, jota käytetään sanonnassa *órenya quete nin* 'sydämeni kertoo minulle'.¹¹⁴ Tolkien aloitti kirjoittaa sanaa koskevaa esseetä, mutta jätti sen kesken. *Óre* viittaa sisimmästä nouseviin neuvoihin tai aavistuksiin, joiden lähde saattaa olla syvä kokemus, *valar* tai epäsuorasti jopa Eru. Tolkien ei käänne sanaa 'conscience', mutta *óren* epäsuorasti kehottavaa luonnetta ei voi moraalin alueella erottaa omastatunnosta. Toisessa tekstissä Tolkien sanoo, ettei yksikään mieli voi sulkeutua Erun viestiltä vaikkei ottaisi siitä vaarin.¹¹⁵ Yksi yleinen käsitys luonnollisesta moraalilaista on juuri sydämessä kuuluva Jumalan ääni.

Kirjoitus *Athrabeth Finrod ah Andreth* käsittelee kommentaarinsa mukaan ihmisten ja haltioiden suhdetta ja heidän osaansa tässä asiassa: *Oienkarmë Eruo*. Käsite merkitsee 'the One's perpetual production' ('yhden jatkuva uuden aikaansaaminen'), vapaammin muotoiltuna 'God's management of the Drama' ('se kuinka Jumala johtaa Näytelmää').¹¹⁶ Se koostuu osista *oi-* 'ikuinen', *en-* 'jälleen', *kar-* 'make' ('tehdä'), *-me* verbaalinominin päätte, *Eru* 'Yksi', *-o* genetiivipäätte. Kirjaimellisesti käsitteen voisi siis kääntää 'Yhden ikuinen uudelleen luomisen/tekeminen'. Sisällöltään käsite muistuttaa eniten *kaitsemusta*, joka on Jumalan maailmaa ohjaavaan tahtoon viittaava termi. Kirjaimellinen käänös tuo taas mieleen ajatuksen *jatkevasta luomisesta*. Se on eräs teologinen ajatus, jonka mukaan Jumala jatkaa luomistyötään aina, *Genesiksen* kuvaaman alun jälkeenkin.

¹¹³ 'laws, rules, as primarily proceeding from Eru'. VT39, 30.

¹¹⁴ VT41, 11-13.

¹¹⁵ "No mind can, however, be closed against Eru, either against His inspection or against His message. The latter it may not heed, but it cannot say it did not receive it." VT39, 30.

¹¹⁶ MR:329.

On olemassa lyhyt sarja Tolkienin tekstejä, jotka valaisevat legendariumin Jumala-kuvaa luultavasti olematta osa legendariumia. Nämä ovat Tolkienin käännöksiä kristillisistä rukouksista ja liturgiasta keksimilleen kielille. Kyse on lähinnä katoliselle uskolle tärkeistä rukouksista, kuten Isä meidän ja Ave Maria -rukoukset ja Loretton litania. Kaikki käännökset ovat quenya, paitsi kesken jäänyt Isä meidän -rukouksen käännös sindariniksi. Tolkien pyrki käännöksissä enemmän kielilleen luontevaan ilmaisuun kuin suoraan käännökseen. Sen takia on mielenkiintoista tarkastella niihin sisältyviä ajatuksia ja terminologiaa. On mahdollista, että Tolkien tarkoitti käännösten olevan legendariumin sisältä katsoen haltioiden laatimia. Pitkään Silmarillionin kehyskertomuksena toiminut kertomus Aelfwine-nimisestä anglosaksista, joka matkustaa haltioiden saarelle ja kuulee heidän tarinoitaan, osoittaa myöhempien aikojen ihmisten voivan olla yhteydessä haltioihin.¹¹⁷ Koska tällaista ei voi tässä kohden todentaa, jää asia vain arvaukseksi. Joka tapauksessa on pääteltävissä, että käännökset edustavat haltioille luonteenomaista ajattelutapaa.

Tärkein käännöksistä lienee *Átarella*, Isä meidän -rukouksen quenyannos. Käännöksestä käy ilmi, että Tolkien ei pitänyt ajatusta taivaasta Jumalan asuinajana legendariumilleen sopivana. Ensiksi hän käänsi lauseen ”Isä meidän, joka olet taivaassa” kirjaimellisesti käyttämällä quenyan kielen ’taivasta’ tarkoittavaa sanaa *menel*. Lopulta hän päätyi muotoon *Átarella i ea han ea*. Se tarkoittaa sanatarkasti ’Isämme, joka on maailman tuolla puolen’.¹¹⁸ Tämä on loogisempi käännös, koska *menel* ’taivas’, tai kirjaimellisesti ’tähtien paikka/tie’, on osa luotua maailmankaikkeutta. Jumalan olemassaolo ei ole rajattu tähän maailmaan, kuten sanotaan yhdessä *Ainulindale*-luomiskertomuksen versiossa: ”Niin kävi, että osa Pyhistä asuu edelleen Ilúvatarin luona maailman rajojen tuolla puolen.”¹¹⁹ Isä meidän -rukouksen kolmannen pyynnön kohdalla Tolkien vaihtoi sanan *menel* ’taivas’ nimeen *Eruman*. Tekstin toimittajien mukaan se koostuu osista *Eru* + *man*, ’siunattua’ (’blessed’) tarkoittavasta kantasanasta. Sen merkitys olisi ’Erun autuus’ tai ’Erun siunattu asumus’.¹²⁰ Tämä on käännöksenä vieläkin abstraktimpi kuin *ea han ea*. ’Autuus’ on taivaaseen ja sen pyhien olotilaan perinteisesti liitetty

¹¹⁷ LT1, 22-24.

¹¹⁸ VT43, 12-14.

¹¹⁹ ”Thus it came to pass that of the Holy Ones some abode still with Ilúvatar beyond the confines of the world.” MR, 14.

¹²⁰ VT43, 12, 16.

käsite. *Eruman* muistuttaa myös nimeä *Aman* 'siunattu', joka on Valinorin toinen nimi.

"Tapahtukoon sinun tahtosi" kääntyy muotoon *na care indómelya*. Tolkien määrittää sanan *indóme* näin: 'pysyvä luonteenlaatu, käytetään myös Erun "tahdosta"'. Tolkien johtaa sen juuresta *in-i-d* 'mieli, sisäinen ajatus'. Se muistuttaa sanaa *indo* 'määrätietoisuus, tahto'.¹²¹ *Indóme* on luultavasti johdettu tästä sanasta abstraktipäätteellä *-me*.¹²² Kreikankielisen alkutekstin *θέλημα* (*thelēma*) tarkoittaa sekä itse tahtomista että sitä, mitä tahdotaan, ja viittaa erityisesti Jumalan tahtoon.¹²³ Jumalan tahdon ja hänen luonteenlaatunsa yhdistäminen on katoliseen uskoon sopiva ajatus. Kun katolilaiset (ja myös muun muassa luterilaiset) sanovat moraalin johtuvan Jumalan muuttumattomasta luonteesta rakkautena, esimerkiksi kalvinilaisten mukaan se, mikä on oikeaa, määräytyy Jumalan omalakisesta päätöksestä. Toinen Jumalan tahtoon viittaava sana on *Eambar* 'Erun luomakuntaa kokonaisuutena koskevat järjestelyt ja tahto'.¹²⁴ Sana koostuu osista *Ea* 'maailma ja *umbar*, joka viittaa auktoriteetin päätökseen tai siitä johtuviin olosuhteisiin. On kuitenkin todennäköistä, että tämän kohtalonomaisten *Eambarin* perustana on Erun pysyvä luonteenlaatu, *indóme*.

Ave Maria –rukouksen käännöksessä käsite 'armo' kääntyi ensiksi sanalla *Erulissē*. Sen kirjaimellinen merkitys on 'Jumalan makeus/suloisuus'. Tämä sana liittyy käsitykseen armosta Jumalan mielisuosiona. Se muistuttaa Uudessa testamentissa esiintyvää kreikan sanaa *kharis* 'armo, suosio'. Tolkien kuitenkin muutti 'armoa' tarkoittavan sanan muotoon *Eruanna*, kirjaimellisesti 'Jumalan lahja'.¹²⁵ Tässä näyttää olevan taustalla katolilainen armokäsitys, joka painottaa Jumalan mielenliikkeiden sijaan armon vaikuttamaa muutosta ihmisessä. Katolilaisessa teologiassa erotetaan toisistaan *misericordia* 'laupeus' ja *gratia* 'armo'. Ehkä Tolkienin tajusi *Erulissen* liittyvän pikemminkin laupeuteen, kun kyseinen kohta puhuu Mariasta, joka on *gratia plena* latinankielisen käännöksen mukaan.

¹²¹ *indóme* 'settled character, also used of the "will" of Eru', *in-i-d* 'mind, inner thought', *indo* 'resolve, will' VT43, 12, 16.

¹²² PE17, 68. Vrt. *melme* 'love' < MEL- 'love (as friend)' (LR, 372).

¹²³ Gyllenberg 1967, 117.

¹²⁴ 'dispositions and will of Eru, with regard to Creation as a whole' PE17, 105.

¹²⁵ VT43, 28-29.

2. Pyhä Kolminaisuus

Tässä pääluvussa käsittelen Jumalan kolminaisuusopillista luonnetta legendariumissa. Aluksi esittelen Erun moninaisen luonteen yleisesti. Alaluvussa 2.1. tarkastelen Tolkienin keksimiä ”Kolminaisuuden nimiä”. Sen jälkeen otan katsauksen kunkin Kolminaisuuden persoonan ilmenemiseen legendariumissa: 2.2. ”Isä Jumala: Atar”, 2.3. ”Poika: Jumalan lasten lunastaja” ja 2.4. ”Pyhä Henki: Sammumaton Liekki”.

Legendarium on muinaishistoriallista fiktiota. Jumala on sama kuin todellisessa nykyisyydessä – se ei siis ole teologista fiktiota. Tolkien halusi *valarinkin*, ”jumalolentojensa”, olla ”hyväksyttävissä... Pyhään Kolminaisuuteen uskovalle mielelle”.¹ Tätä logiikkaa noudattaen legendariumin Jumala ei voi olla unitaristinen eli yksipersonainen (niin kuin esimerkiksi islamissa). Tolkien oli kristitty, trintaristi, ”Kolminaisuuteen uskova mies”. Viittauksia Pyhän Kolminaisuuteen on näin ollen löydettävissä Tolkienin kirjoituksista. Isä Jumala näyttää olevan *Erun* oletusarvoinen persoona ilman erillistä määrittä, ainakin kertomusmuotoisissa kirjoituksissa. Pyhään Henkeen viitataan legendariumissa usein, nimillä *Sammumaton Liekki* tai *Salainen Tuli*. Pyhä Henki, Poika ja Jumalan moninainen luonne ovat kaikkein selkeimmin nähtävissä kirjoituksessa *Athrabeth Finrod ah Andreth*.

Tarun sormusten herrasta ilmestymisen jälkeen Tolkien kirjoitti lukuisia katsauksia legendariumin olemukseen. Ne ovat otteeltaan tieteellisiä, filosofisia ja jopa teologisia, vaikka ne on usein puettu legendariumin sisäisiksi katsauksiksi.² Yksi niistä on noin vuonna 1959 kirjoitettu *Athrabeth Finrod ah Andreth* ’Finrodin ja Andrethin väittely’ (tästedes *Athrabeth*).³ Se on muodoltaan Finrodin, haltiakuninkaan, ja Andrethin, viisaan ihmisen, välinen keskustelu. *Athrabethiin* kuuluvat kertomuksen lisäksi Tolkienin kommentaari ja itse kommentaaria pitteivät alaviitteet. Ne käsittelevät kyseisen keskustelun esille tuomia kysymyksiä.

¹ Kirjeet, 187; Letters, 146.

² *The History of Middle-earth* -kirjasarjan kolme viimeistä osaa, *The War of the Jewels*, *Morgoth's Ring* ja *The Peoples of Middle-earth*, sisältävät useita tällaisia kirjoituksia, esim. *Quendi and Eldar* (WJ, 359-424), *Laws and Customs among the Eldar* (MR, 207-253) ja *Of Dwarves and Men* (PM, 295-330). Myöhäisiä esseitä löytyy myös Tolkienin kieliä käsittelevän *Vinyar Tengwar* – aikakauslehden julkaisuista, joista mainittakoon *Ósanwe-kenta* ’Enquiry into the Communication of Thought’ (VT39, 21-34).

³ ”The Debate of Finrod and Andreth” MR, 303-366.

Keskustelun pääsisältönä on Jumalan lasten, ihmisten ja haltioiden, osa: kuolevaisuus ja kuolemattomuus. Kuolema on ihmisille pelon aihe, kun taas kuolemattomat haltiat vastaavasti pelkäävät katoavansa maailman loppuessa. Ihmisillä on kuitenkin mahdollisuus päästä kuollessaan Erun luokse, kun haltioilla tätä toivoa ei ole. Melkorin tuoma turmelus on yhtä lailla kumpaakin veljeskansaa yhdistävä taakka. Keskustelun aikana tulee esille ihmisten ”vanha toivo” siitä, että Jumala itse astuisi maailmaan pelastamaan sen turmeluksesta. Kommentaarissaan Tolkien huomauttaa, että Finrod ajattelee pelastustyön koskevan eritoten ihmisiä heidän erityisen kohtalonsa tähden: hän siis saattaa aavistaa Jumalan inkarnaation. Koska Erun täytyy olla samalla maailman ulkopuolella luoja, sisäpuolella ylläpitäjänä ja vielä tultava sisälle pelastajana, Finrod aavistaa ”moninaisuuden ja erotusten mahdollisuuden, joka kuitenkin jättää Hänet ’Yhdeksi’”.⁴

Athrabethissa on näin ollen sekä kristologian että kolminaisuusopin eräänlaiset esiasteet. Tolkien kuitenkin muistuttaa, että inkarnaatiota ei sellaisenaan mainita *Athrabethissa*, vaikka sen voisi siitä aavistaa. Tämä on Tolkienin kohdalta tietoinen ratkaisu. Inkarnaatio on vielä verhottu legendariumin maailmanajassa. Samoin on kolminaisuusopin laita. *Athrabethissa* selityksineen esiintyy Jumalan ilmenemismuotoja, joita on kolme: maailman ulkopuolinen luoja, sisäpuolinen ylläpitäjä ja siihen astuva pelastaja. Nämä kolme hahmoa ovat selkeästi yhdistettävissä Isään, Poikaan ja Pyhään Henkeen. Maailmaa ylläpitävä Jumalan ilmentymä on kuitenkin ainoa, jolla on nimityksiä: Sammumaton Liekki ja Salainen Tuli. Näin mytologinen väljyys säilyy teologisesta sisällöstä tinkimättä. Tolkienin käyttämä kieli, kuten ”erotukset Yhdessä”, ovat teologisesti rinnastettavissa kolminaisuusopilliseen terminologiaan. Itse sanoja persoona, olemus tai kolme/kolminaisuus ei käytetä, mutta niitten merkitykset ovat implisiittisesti läsnä.

Edellä esitetystä huolimatta Tolkienin kertomuksiin ei sisälly varsinaista oppia Kolminaisuudesta. Legendariumista löytyy vain viitteitä Jumalan kolmiyhteiseen olemukseen, ei suoraa julistusta siitä. Varhaiskirkon muotoilema opillinen sana ”Kolminaisuus” ei esiinny eikä myöskään Uuden testamentin ilmaisu ”Isä, Poika ja Pyhä Henki”. Tolkien ei käytä Kolminaisuuden persoonien nimiä ”Poika” eikä ”Pyhä Henki” sellaisenaan, vaan viittaa Pyhään Henkeen vertauskuvallisilla (mutta selkeillä) nimityksillä ja Poikaan vain epäsuorasti. ”Isä” kyllä löytyy ainakin nimestä *Ilúvatar* ’Kaiken Isä’, mutta se viittaa varsinaisesti Jumalaan

⁴ ”...and so he glimpses the possibility of complexity or of distinctions in the nature of Eru, which nonetheless leaves Him ’The One’.” MR, 335.

maailman Luoja-Isänä. Kolminaisuuteen viittaavat palaset on kasattava yhteen samalla tavalla kuin vanhan kirkon teologit löysivät Vanhasta testamentista Kolminaisuuden kuvia tai niin kuin Uuden testamentin puhe Isästä, Pojasta ja Pyhästä Hengestä opittiin ilmaisemaan kolminaisuusopin muotoiluissa. Koska Tolkien itse yhdisti esimerkiksi Sammumattoman Liekin Pyhään Henkeen, on Tolkienin kertomusten ”eksegeettisellä” tutkimisella Kolminaisuus-viitteiden löytämiseksi lähtökohtaiset edellytykset.

Tolkienin tarinat sijoittuvat todellisen maailman fiktiivisiin muinaisaikoihin. Ne tapahtuvat ennen Kristuksen syntymistä eli periaatteessa vanhatestamentillisen ajanjaksona. Jumalan luonne on kuitenkin aina sama, niin Vanhassa ja Uudessa Testamentissa kuin legendariumissakin. Kolminaisuuden löytyminen legendariumista muistuttaa hänen löytymistään Vanhasta Testamentista. Kristillisessä teologiassa on aina katsottu, että Jumalan kolminainen luonne ilmoitettiin täydellä tavalla Kristuksen tultua ihmiseksi. Perinteisesti Jumalan kolminainen luonne on kuitenkin löydetty myös Vanhasta testamentista. Esimerkiksi kertomus kolmesta miehestä, jotka vierailevat Abrahamin luona (1. Moos. 18), tulkittiin Kolminaisuuden ilmestymiseksi. Ainakin yksi näistä miehistä nimetäänkin Herraksi itse tarinassa. Historiallis-kriittinen ajattelu on kuitenkin vähentänyt tällaisia tulkintoja. Kristilliset teologit löytävät enää harvoin Vanhasta Testamentista kolminaisuusopillisia piirteitä. Perinteestä eläneen Tolkienin ajattelussa tämä tuskin kuitenkaan pätee. Legendariumin muinaishistoriallinen luonne esittää Kolminaisuuden samalla tavalla kuin Vanha Testamentti: epäsuorasti, mutta pintaa raapimalla selvästi.

Legendariumin vanhatestamentillisesta olemuksesta johtuen Jumalan toimimisen ykseys tulee esille enemmän kuin Jumalan kolminainen, salattu luonne. Jumala näyttäytyy useimmiten yhtenä toimivana subjektina. Ilúvatar puhuu ja tekee yksikössä. Ainoastaan Sammumattoman Liekin mainitseminen viittaa itse kertomuksissa siihen, että Eru ei ole pelkästään yksinkertainen. Ilman erillistä määritystä *Eru* näyttää viittaavan pääasiallisesti Isään. Tämä ei ole kuitenkaan koko totuus asiasta. Kristillisen teologian mukaan Kolminaisuuden toiminta ulospäin, ”ekstra-trinitaarisesti”, on yhtä ja jakamatonta. Kaikki persoonat ovat mukana kaikissa Jumalan töissä. Esimerkiksi sekä Poika että Pyhä Henki osallistuvat Isän kanssa luomiseen. Erun toimiminen *yksikössä* voi siis yhtä hyvin tarkoittaa Jumalan toimimista *yhtenä yksikkönä*. Tämä jättää avoimeksi Jumalan moninaisen, salatun ”intra-trinitaarisen” luonteen.

Vaikka Kolminaisuuden toiminta on jakamatonta, joskus tietty tehtävä omistetaan tietylle persoonalle. Esimerkiksi Isää nimitetään uskontunnustuksessa erikseen ”taivaan ja maan Luojaksi”. Tätä ”omistamista” esiintyy myös legendariumissa. Sammumattomalle Liekille (Pyhälle Hengelle) omistetaan maailman Olevaksi tekeminen. Tämä vastaa Pyhään Henkeä ”Herrana ja eläväksi tekijänä” Nikean uskontunnustuksessa. Olevaksi tekemisessäkin Erun toiminta on kuitenkin loppujen lopuksi yhtä: Eru sanoo sanan, ”Ea!”, joka yhdessä Salaisen Tulen kanssa tekee maailmasta Olevan. Eru on nimensä mukaisesti Yksi sekä toimintansa suhteen, ekstra-trinitaarisesti, että sisäisesti, intra-trinitaarisesti.

Ykseys ei viittaa unitarismiin, jonka mukaan Jumala on yksi persoona. Legendarium painottaa ykseyden lisäksi Jumalan suhdetta luomakuntaansa. Eru on Ilúvatar, Kaiken Isä. Jumala on siis absoluutti, erillinen maailmasta, mutta samalla hänen olemukseensa kuuluu suhteessa eläminen. Kristinoppi ilmaisee tämän sanomalla Jumalan olevan yksi olemukseltaan, mutta sisältävän kolme persoona, jotka ovat suhteessa toisiinsa. Isän suhde maailmaan perustuu hänen suhteeseensa Poikaan, rakkauteen häntä kohtaan. Augustinuksen mukaan Isän ja Pojan välinen rakkaus on Pyhä Henki.⁵ Erun sisäistä olemusta ei legendariumissa tietenkään paljasteta näin suoraan. Hänen ulkoisessa toiminnassaan sen voi kuitenkin epäsuorasti kokea. Hänen rakkautensa lapsiaan kohtaan kuvastaa hänen isyyttään suhteessa Poikaan. Hänen maailmaan lähettämänsä, sitä ylläpitävä Sammumaton Liekki kertoo rakkauden olevan konkreettinen suhde sen osapuolten välillä.

Tolkienin mielestä pelastus tapahtui tarinoiden kertojan, ihmisen, luonnolle ominaisella tavalla: koskettavan kertomuksen kautta. Se on Kristuksen ylösnousemus, Luojan kirjoittama todellinen *eukatastrofi*, hyvä käänne.⁶ Juuri toivoriikas tarina on myös legendariumin sisäisen voiman salaisuus. Usko Ilúvatariin Kaiken Isänä ei ole itsestään selvä asia, vaan sitä koetellaan haltioiden ja ihmisten lankeemuksissa ja taisteluissa pahaa vastaan. Lopullinen voitto pahasta ja maailman läpitunkevasta turmeluksesta on kuitenkin vasta edessäpäin. Kaikki voitot ovat väliaikaisia, kunnes *Athrabethissa* kerrotun vanhan toivon mukaan Eru itse tulee maailman sisälle, ihmisten luokse kukistamaan pahan. Erun luova voima, Salainen Tuli, pitää yllä rakkauden liekkiä toivottomuuden ja pimeyden keskellä. Gandalf, joka uhraa itsensä ystäviensä puolesta, sanoo: ”Minä olen Salaisen Tulen palvelija.”

⁵ Augustinus, <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf103.iv.i.xvii.xvii.html>. Viitattu 24.2.2010.

⁶ Kirjeet, 130; Letters, 100-101.

2.1. Kolminaisuuden nimiä

Tolkien viittaa 1910-luvulla qenyan kielen sanakirjassa, Qenyaqetsassa, Pyhään Kolminaisuuteen suoraan. Jokaisella Kolminaisuuden Persoonalla on oma nimensä:

Atar (-d) juhlallisempi sana = isä. Viittaa yleensä Pyhän Kolminaisuuden ensimmäiseen Persoonaan.⁷

ION (*Yonin* muoto.) Jumalan mystinen nimi. Pyhän Kolminaisuuden toinen Persoonaa.⁸

* **Sā** Tuli, etenkin temppeleissä, ym. Pyhään Henkeen yhdistetty mystinen nimi.⁹

Ei ole kuitenkaan täysin varmaa, ovatko nimet legendariumin sisäisiä. Qenyan kielen sanakirjassa on myös sellaisia sanoja kuin *kalimbardi* 'saksalaiset' ja *evandl* 'kristillinen lähetyssaarnaaja', jotka merkityksensä puolesta eivät mahdu Tolkienin Keski-Maahan.¹⁰ Legendariumin kirjoittamisen varhaisvaiheissa Tolkien ei kuitenkaan yhtä tarkasti erotellut nykyistä maailmanaikaa omasta fiktiivisestä historiastaan. Ne jopa kohtaavat joissakin kehyskertomuksissa. Julkilausutut viittaukset "Kolminaisuuden Persooniin" sanojen selityksissä eivät silti sovi muinaiseen aikakauteen.

Toisaalta suorat viittaukset Kolminaisuuteen saattavat olla selventäviä lisäyksiä nimien itse ollessa osa legendariumia. Nimien merkityksissä on nimittäin yhteyksiä Tolkienin muihin Jumala-nimiin. *Atar* 'isä' liittyy *Ilúvatariin* 'Kaiken Isä', *ardan* yleisimpään Jumala-nimeen (*atar* on toinen osa tuosta yhdyssanasta). *Sā* 'Tuli' on taas ilmiselvästi yhteydessä Salaiseen Tuleen, Pyhän Hengen legendariumin sisäiseen nimitykseen. Jos *Ion* on osa legendariumia, se olisi poikkeuksellinen suora Pojan Jumalan maininta. *Ionin* merkitys on 'Poika', sillä Qenyaqetsassa siihen on viittaus 'poikaa' tarkoittavasta juurisanasta.¹¹ Vuosia myöhemmin esiintyvä *yondo* 'poika' on myös Pojan Jumalan nimitys.¹²

Nimien merkityслиittymien lisäksi *Ionia* ja *Sāta* kuvaava ilmaisu "mystinen nimi" viitanee siihen, että nimet ovat osa legendariumia. "Mystinen" voinee tarkoittaa tässä yhteydessä joko "salaista" tai "salaperäistä". Jos se tarkoittaa "salaista", tämä selittäisi miten Kolminaisuuteen viittaavat nimet ovat käytössä esikristil-

⁷ "Atar (-d) a more solemn word = father. Usually to 1st Person of the Blessed Trinity." QL, 33.

⁸ "ION (form of Yon.) mystic name of God. 2nd Person of Blessed Trinity." QL, 43.

⁹ "*Sā Fire, especially in temples, etc. A mystic name identified with Holy Ghost." QL, 81.

¹⁰ *evandl* "Christian missionary" QL, 36; *kalimbardi* "the Germans" QL, 44.

¹¹ "Yó, also yond- † poetic words = *hilmo* son, but very common as -ion in partonymics (and hence practically = descendant of). Cp. mystic *Ion*." QL, 106.

¹² LR, 400; VT43, 37.

lisessä maailmassa. Jos vain harvat tietäisivät nämä ”mystiset nimet”, ei ristiriitaa ehkä syntyisi. ”Salaperäinen” lienee kuitenkin johdonmukaisempi selitys, koska legendariumin kirjoittamisen alkuvaiheissa suorat yhteydet kristilliseen ajatteluun olivat yleisempiä. Vaikka Tolkien ei myöhemmin mainitse ”Poikaa” nimeltä legendariumissaan, hän kuitenkin viittaa häneen kirjoituksessa *Athrabeth Finrod ah Andreth*. Myös Salainen Tuli, joka esiintyy useaan otteeseen legendariumissa, yhdistetään *Athrabethissa* varsin selvästi Pyhään Henkeen. *Athrabeth* on luonteeltaan kuitenkin teologinen ja ”mystinen” keskustelu, joka porautuu Keski-Maan syntyihin syviin. Tässä mielessä kirjoituksen viittaukset Kolminaisuuden Persooniin muistuttavat Qenyaqetsan ”mystisiä” Jumala-viittauksia.

Sen, että nimet ovat osa legendariumin varhaisversiota, varmistaa lopulta *Ionin* ja *Sān* arkaainen muoto. Ne ovat ilmeisesti muodostettu suoraan juurisoistaan ilmaan päätteitä. Jos näin on, olisi legendariumissa pitkälle vietyä erityistä ilmoitusta. Luonnollinen ilmoitus ei kristillisen käsityksen mukaan riitä tajuamaan Jumalan Kolminaisuutta. Toisaalta esimerkiksi *Athrabethista* ilmenee kehittyneitä teologista ajattelua. Ilmoitus ja teologinen pohdinta yhdessä voinevat selittää *Ionin* ja vastaavien muotojen esiintymisen legendariumin sisäisessä todellisuudessa.

Tolkien mainitsee Kolminaisuuden Persoonien nimiä myös katolisten tekstien quenyannoksissaan 1950-luvulla. Ne ovat osittain samanlaisia, osittain erilaisia kuin 1910-luvun nimet. *Atar* ’Isä’ on sama kuin Qenyaqetsassa.¹³ Kolminaisuuden toisen Persoonan nimi esiintyy asuissa *yondo*, *Io*, *Yón* ja *Eruion*.¹⁴ Pienessä kunniassa (Gloria Patri) esiintyvä *yondo* on tavallinen ’poikaa’ tarkoittava sana. Loretton litanian käännöksen *Io* ja sen korvannut *Yón* muistuttavat suuresti 1910-luvun versiota *Ion*. Tolkien päätyi kuitenkin muotoon *Eruion*, joka tekstin toimittajien mukaan tarkoittanee ’Jumalan Poika’. Pääte *-ion* esiintyy nimittäin usein patronyymina. Tässä yhteydessä *-ion* voisi kuitenkin myös olla loppuun liitetty *Yón/Ion*, jolloin sanan kirjaimellinen merkitys olisi ’Poika Jumala’. Se olisi tarkempi käännös latinankielisestä alkutekstistä: *Fili, Redemptor mundi, Deus*¹⁵ ’Poika, maailman lunastaja, Jumala’. Pyhän Hengen nimen muodot 1950-luvulla, *Aina Fairë*, *Faire Aista* ja *Airefea*, tarkoittavat kirjaimellisesti ”Pyhä Henki”.¹⁶

¹³ VT43, 13, 37; VT44, 12, 16.

¹⁴ *yondo* (VT43, 36-37); *Io*, *Yón*, *Eruion* (VT44, 12, 16-17).

¹⁵ VT44, 19.

¹⁶ VT44, 12, 17. Teksti, jossa *faire aista* ja sen korvannut *airefea* esiintyvät, on kirjoitettu pienillä kirjaimilla (VT43, 36-37).

Lienee siis epätodennäköistä, että nämä muodot olisivat osa legendariumia; sen sijaan *Atar* ja *Io/Yón* saattavat olla, yhtä lailla kuin 1910-luvun vastaavat muodot.

Loretton litanian käännöksestä löytyy ainoa ”Pyhän Kolminaisuuden” quenyannos: *Aina Neldie*. *Aina* tarkoittaa ”pyhä”, *Neldie* on muodostettu abstrakti-päätteellä numeraalista *nelde* ”kolme”¹⁷, samalla tavalla kuin latinan *Trinitas* tai suomen *Kolminaisuus*. Koska käännös on suora, ei *Aina Neldie* luultavasti ole alkuperäinen quenyankielinen sana eikä osa legendariumia.

Tolkienilla esiintyy myös sanojen *Jeesus* ja *Kristus* käännöksiä, jotka eivät voi olla osa legendariumin muinaista maailmaa. *Yésus* on äänneasultaan suora laina latinan nimestä *Iesus*.¹⁸ *Hristo* on quenyän kieleen sovitettu muunnos muinaiskreikan sanasta *Χριστός* (*Khristós*). Tätä edelsi *Elpino*, joka on todennäköisesti käännöslaina. Se tarkoittaa nimittäin mahdollisesti ’Voideltu’, joka on Khristoksen ja Messiaan merkitys.¹⁹

2.2. Isä Jumala: *Atar*

Isän Jumalan asema legendariumissa on mielenkiintoinen kysymys. Selkeää uusi-testamentillista ja alkukirkollista erottelua Isän, Pojan ja Pyhän Hengen välillä ei luonnollisestikaan esiinny. Kolminaisuuden sisäiset erotukset tulevat lähinnä vain viitteellisesti ilmi. Pääsääntöisesti Jumala toimii nimellä *Eru* tai *Ilúvatar*. On selvää, että Kolminaisuuteen uskovalle Tolkienille *Eru* voi viitata Jumalaan Kolminaisuutena. Se käy ilmi Loretton litanian quenyannoksesta: *Aina Neldië Eru Er* ’Pyhä Kolminaisuus, yksi Jumala’.²⁰ *Eru* voi nimenä viitata myös kehen tahansa Kolminaisuuden persoonaan, kuten *Athrabethin* ”erotukset Yhdessä” osoittavat: *Eru* on toisaalta kaikkeuden ulkopuolella, mutta samalla sekä palaa Liekkinä sen sisällä että tulee kerran maailmaan pelastaakseen sen.

On kuitenkin syytä olettaa, että ilman lisämääritettä *Eru* viittaa nimenomaan Isään Jumalaan. Luomiskertomuksessa *Ainulindale* Sammumaton Liekki ja *Eru* ovat jossain määrin erillisiä: Sammumaton Liekki on ”Erun luona”. *Athrabethissa* mainittu toivo maailmaan astuvasta Erusta on taas niin poikkeuksellinen tapaus, ettei siitä voi tehdä yleisiä johtopäätöksiä. Tuossa kirjoituksessa Erun pääasialli-

¹⁷ VT44, 12, 17.

¹⁸ VT43, 31.

¹⁹ VT44, 12, 15-16.

²⁰ VT44, 12, 17.

nen, itsestään selvä ilmentymä on olla maailman ulkopuolinen Luoja. Muut ilmenemät, eli Poikaan ja Pyhään Henkeen viittaavat, lähtevät liikkeelle teologisesta perusasetelmasta, jossa Eru on maailman ulkopuolinen Luoja – eli Isä.

Erun pääasiallinen viittaussuhde Isään ei todennäköisyydestään huolimatta ole kuitenkaan aivan varma asia. Olisi outoa, jos Tolkien olisi tyystin sivuuttanut Pojan mainitessaan *Ainulindalessa* vain Sammumattoman Liekin ja Isään viittavan *Erun*. On mahdollista, että Tolkien sisällyttää Pojan (ja Pyhän Hengen) Isän toimintaan, ja näin Eru olisi legendariumissa yksi, jakamaton toimija. Se ei olisi kolminaisuusopilliselta kannalta ongelma, koska Jumala on olemukseltaan yksi ja toimii aina yhdessä, olkoonpa kyseessä luominen tai lunastus.

Kuitenkin esiintyessään ilman lisämääritteitä Uudessa testamentissa ”Jumala” tarkoittaa Jeesuksen Kristuksen Jumalaa ja Isää eli Isää Jumalaa. Myös Vanhassa testamentissa ”Jumala” tarkoittaa Isää, kun taas Poika on löydetty esimerkiksi ”Herran enkelin” hahmosta. Tämä antaa uskottavuutta sille, että myös *Eru* olisi erityisesti Isän Jumalan nimitys. *Ainulindalessa* Eru on jossain mielessä erillinen Sammumattomasta Liekistä, niin kuin Isä on Hengestä. Sammumaton Liekki on kuitenkin ”Erun luona”²¹, vastaavalla tavalla kuin Sana on Jumalan luona (Joh. 1). Näin ollen *Eru* ei ole pelkästään vain Kolminaisuuden, ”koko” Jumalan, nimitys, vaan myös nimenomaan Isälle omistettu nimi. Isä on jumaluuden pää, josta Poika syntyy ja Pyhä Henki lähtee. Siksi Jumala on hänen erityinen nimensä, vaikka sekä Poika että Henki ovat Jumala.

Lisävalaisua Jumalaan isyyteen voi antaa Erulle haltioiden antama nimi *Ilúvatar* ’Kaiken Isä’.²² Termi on haltioiden itsensä antama, heidän eniten käyttämänsä Jumala-nimi. Koska kyseessä on *Eru*-nimen vaihtoehto, on selvää, ettei sana voi sulkea ulkopuolelle ketään Kolminaisuuden persoonaa. Jos kuitenkin *Eru* viittaa erityisesti Isään, *Ilúvatar* tekee näin vielä todennäköisemmin. *Ilúvatarin* toinen osa on *atar* ’isä’, joka isolla kirjoitettuna on 1910-luvun qenyaqetsassa ja 1950-luvun rukouskäännöksissä juuri Isän Jumalan nimitys.²³ On silti syytä huomata, että Raamatussa Messiaasta käytetään nimitystä Iankaikkinen Isä (Jes. 11:5). Isyys ei ole yksin Isän ominaisuus, vaan myös ilmaisu Jumalan suhteesta maailmaan. Viittaako *Ilúvatar* erityisesti *Atariin*, Kolminaisuuden ensimmäiseen persoonaan, vai Kolminaisuuteen maailmankaikkeuden Isänä?

²¹ Silms, 14; Silm, 4.

²² Silms, 410. SM, 78. Silm, 405.

²³ LR, 349; QL, 33; VT43, 13, 37; VT44, 12, 16.

Jälkimmäinen vaihtoehto näyttää todennäköisemmältä, koska kyse on kai-
ken Isästä, ei Pojan Isästä. *Ilúve* on abstrakti muodostus 'kaikkeaa' tarkoittavasta
juuresta.²⁴ Jos *ilúve* viittaa kaikkeuteen epäpersoonallisesti, kyse ei voi olla Isän
Jumalan suhteesta Poikaansa tai lapsiinsa. Tällöin *Ilúvatar* olisi ekstratrinitaari-
nen, Kolminaisuuden ulkopuolelta tarkasteltu, nimitys. Koska kuitenkin nimen-
omaan haltiat (jotka keksivät nimen *Ilúvatar*) ja ihmiset ovat *Eruhíni*, 'Jumalan
lapsia', ei *ilúve* välttämättä ole puhtaan abstrakti ilmaisu. Jos *ilúve* viittaa kaikkiin
luotuihin kokonaisuutena, saattaa *Ilúvatar* hyvinkin viitata erityisesti Kolminai-
suuden ensimmäiseen persoonaan. Kristillisesti ajateltuna tämä johtuu siitä, että
Jumalan lapseus johdetaan Isän suhteesta Poikaan. Jää siis avoimeksi, mutta mah-
dolliseksi, että *Ilúvatar* olisi erityisesti Isään Jumalaan viittaava nimitys.

Athrabethin mukaan Erun on tultava maailman sisälle pelastaakseen sen
turmeluksesta. Erun on kuitenkin samanaikaisesti pysyttävä maailman ulkopuoli-
sena Luojana, sen ylläpitäjänä. Jos Erun tuleminen maailmaan viittaa Pojan inkar-
naatioon, ulkopuolelle jäävä ”erotus” (eli persoona) Erussa tarkoittaa juuri Isää.
On mielenkiintoista huomata, että 1910-luvulta peräisin oleva *Erun* esimuoto *Enu*
tarkoittaa 'Kaikkivaltias Jumala, maailman ulkopuolella asuva luoja'.²⁵ Tolkien
yhdistää Jumalan määritteleviin piirteisiin maailman ulkopuolella olemisen ja
luomisen. Nämä piirteet ovat läsnä *Athrabethin* maailman ulkopuolisessa Erussa.
Hän on Jumalan transsendenssin (riippumattoman olemassaolon) edustaja, Juma-
lan jumalallisuuden alkulähde ja näin ollen jumaluuden pää. Hän on Atar, Isä Ju-
mala.

Kristikunnan yhteiset uskontunnustukset esittävät ensimmäisessä uskonkap-
paleessa uskon ”Jumalaan, Isään, Kaikkivaltiaaseen, taivaan ja maan Luojaan”.
Tällä on yhteys Erun, Jumalan, ensisijaiseen ilmenemiseen Luojana. *Eru* tarkoi-
taa Ataria, Isää, ilman erillistä määritettä, niin kuin ”Jumala” viittaa yleensä Isään.
Nikean uskontunnustuksessa Pojan sanotaan olevan ”Jumalan Jumalasta... joka
on samaa olemusta kuin Isä”. *Athrabethissa* Erun ulkopuolisuus on lähtökohta,
josta Erun olemusta tarkastellaan. Erun on kuitenkin tultava alas maailmaan pelas-
tamaan sen. Siksi Erussa on Isäksi rinnastettavan lähtökohdan lisäksi myös Eru,
joka tulee ylhäältä pelastajaksi: Erusta erillinen Eru, toisin sanoen Poika. ”Eru
Atar” vertautuu uskontunnustusten Jumalaan myös *Ainulindalessa*. Siinä Eru
lähettää Sammumattoman Liekin palamaan maailman sydämessä. Nikean uskon-

²⁴ LR, 361.

²⁵ “God Almighty, the creator who dwells without the world.” QL, 35.

tunnustuksen mukaan Pyhä Henki lähtee Isästä (ja kuuluisan *Filioque*-lisäyksen mukaan myös Pojasta).

Isä Jumala on Erun oletusarvoinen ilmentymä. Se, mitä sanotaan Erusta yleensä, koskee erityisesti häntä. Siksi alaluvut 1.1. ”Eru Ilúvatar” ja 1.2. ”Jumalan nimet” antavat riittävän yleiskuvan Erun ensimmäisestä persoonasta. Isästä Jumalasta legendariumissa ei voi sellaisenaan sanoa tätä lyhyttä alalukua enempää. Pääasia on se, että hänet voidaan havaita erilliseksi jumaluuden persoonaksi. *Ainulindalessa* erotetaan toisistaan Eru ja Sannumatoman Liekki. Erun luonnon moninaisuus vahvistetaan eskplisiittisesti *Athrabethissa*: Eru on maailman ulkopuolinen luoja, maailmaan tuleva lunastaja ja maailmaa ylläpitävä liekki. Kristinuskossa Jumala nähdään Isänä Pojan kautta. Legendariumissa Eru nähdään Isänä Jumalan lasten, haltioiden ja ihmisten kautta. Heidän antamansa nimi Erulle on *Ilúvatar* ’Kaiken Isä’. Seuraavassa alaluvussa, ”Poika: Jumalan lasten lunastaja”, tarkastelimme sitä, miten Jumalan lasten taistelut ja toivo pimeyden keskellä viittaavat Pojan lopulliseen voittoon. Eukatastrofit, hyvät käänteet pahan keskellä, voivat paljastaa jotain Isän Jumalan rakastavasta luonteesta sekä legendariumissa että siinä uskon todellisuudessa, johon se viittaa.

2.3. Poika: Erun lasten lunastaja

2.3.1. Legendarium: tie kohti toivoa

’He sanovat,’ vastasi Andreth: ’he sanovat, että itse Yksi astuu *ardaan* ja parantaa ihmiset ja kaiken turmeluksen alusta loppuun.’²⁶

Tämä siteeraus on kirjoituksesta *Athrabeth Finrod ah Andreth* ’Finrodin ja Andrethin väittely’. Siteeraus on näennäisesti yllättävä, koska Tolkien itse kirjoittaa eräässä kirjeessään legendariumistaan näin: ”Yhdellä, Jumalalla, ei ole ruumiillista hahmoa [alkukielellä *embodiment*], ja hän pysyy kaukaisena, maailman ulkopuolella, ja vain *valar* eli hallitsijat ovat häneen suorassa yhteydessä.”²⁷ Kyseessä on kuitenkin ihmisten ”vanha toivo” siitä, että Jumala tulisi itse maailmaan puhdistaa sen turmeluksesta. Tätä maailmaan astumista ei itse *Athrabethin* kes-

²⁶ ”’They say,’ answered Andreth: ’they say that the One will himself enter into Arda, and heal Men and all the Marring from the beginning to the end.’” MR, 321.

²⁷ Kirjeet, 297. “There is no embodiment of the One, of God, who indeed remains remote, outside the World, and only directly accessible to the Valar or Rulers.” Letters, 235.

kustelussa yhdistetä inkarnaatioon, mutta kommentaarissaan Tolkien sanoo, että Finrod todennäköisesti näkee Erun maailmaan astumisen koskevan erityisesti ihmisiä: tästä hän saattaa arvata sen tapahtuvan ihmiseksi tulemisen muodossa.²⁸

Athrabeth sijoittuu Keski-Maan ensimmäiseen aikaan, mutta Tolkienin myöhempinä aikoina tapahtuvissa kertomuksissa ei Eru vielä astu maailmaan. Tolkien itse sanookin: ”Jumalan tulo ruumiiksi on *äärettömän* paljon suurempi asia kuin mikään, mistä minä tohdin kirjoittaa.”²⁹ Koska Tolkienin *legendarium* on fiktiivinen esihistoria, ”vanha toivo” maailmaan astuvasta, sen pelastavasta ja mahdollisesti inkarnoituvasta Jumalasta voi täyttyä todellisessa historiassa. Katolilaisen Tolkienin fiktiiviseen (eli ”alisteista luomista”³⁰ edustavaan) ympäristöön asettama ”profetia” käy toteen siinä, kuinka Jumalan Poika, Jeesus Kristus, otti ihmisluonnon neitsyt Mariasta.

Athrabeth on ainoita Tolkienin kirjoituksia, joissa viitataan *legendariumin* sisäisesti Kolminaisuuden toiseen persoonaan. Tämä johtuu siitä, että Tolkien on tietoisesti pyrkinyt välttämään allegorisointia.³¹ Kristus ei ole läsnä yksittäisenä, erillisenä henkilöihahmona Tolkienin maailmassa. Toisin on asian laita hänen ystävänsä C.S. Lewisin *Narnia*-sarjassa, jossa Aslan-leijona edustaa Kristusta. Hän ei ole pelkästään vertauskuvallisesti Kristus, vaan itse Kristus leijonan hahmossa. Tolkienin erilainen suhtautuminen tarustonsa teologiseen sisältöön selittänee osaltaan, miksei Tolkien liiemmästi arvostanut *Narnia*-sarjaa.³²

Inkarnoituvaan Jumalaan voidaan kuitenkin viitata *Athrabethissa*, koska tapahtuma on kaukana tulevaisuudessa. Tolkien ei kirjoita Kristusta tarinaan, vaan hän kirjoittaa tarinan, joka lähtee luomisesta ja kulkee kohti vielä tuntematonta Kristusta. *Legendarium* kytkeytyy kristinuskoon ikään kuin historiallisesti, tarkemmin sanottuna pelastushistoriallisesti. Ei ole symbolista Kristus-hahmoa: yhdistävä tekijä on Keski-Maa. Se on meidän maailmamme fiktiivisenä aikana, mutta se kulkee kohti todellista aikaa. Koska inkarnoitunut Kristus ja pelastus ovat tulevaisuudessa, viittaa *legendarium* häneen yhtäikaa väljästi ja suorasti. Viittaus on väljää siinä mielessä, että Kristus ei ole läsnä inkarnoituneena vaan tarinan rakenteissa (esimerkiksi Frodon ”ristin tiessä” sormuksen kantajana). Suoraa viit-

²⁸ MR, 335.

²⁹ Kirjeet, 299. ”...the Incarnation of God is an *infinitely* greater thing than anything I would dare to write.” Letters, 237.

³⁰ Puu ja lehti, 39, 55, 66; Tree and Leaf, 23, 37, 47.

³¹ Kirjeet, 292; Letters, 232.

³² Carpenter 1995, 204-205.

taus on taas siinä mielessä, että Keski-Maan historia kulkee kohti sitä pelastusta, jota se Melkorin turmelemana janoaa.

Maailmaan astuva Pelastaja-Eru on tulevaisuuden hämärä toivo, josta vain harvat ”vahasta toivosta” kuulleet tietävät. Voitaneen kuitenkin sanoa, että jotain aavistusta tästä toivosta on kaikilla Keski-Maan vapailla kansoilla. Kyseessä on nimittäin toivo ja luottamus, jonka perusta on usko Erun hyvyyteen. Tällä on oma quenyankielinen terminsä: *estel*. Se ei ole tavallinen toivo, joka perustuu olosuhteisiin tai tosiasioihin (sindariniksi *amdir*). Koska kyseessä ei ole tietoon perustuva luottamus, on pääteltävissä tämän toivon olevan mahdollinen kaikille hyvyyteen uskoville Erun luoduille. Toivo siitä, että Eru, kaiken hyvän Luoja, tulisi maailmaan pelastaakseen sen, on implisiittisen (sisäisen) luottamuksen eksplisiittinen (suora) ilmaisu. Kun siis ”inkarnaation” toivo toteutuu, saavat kaikki hyvyyden voimaa kirkastavat tarinat, myytit, täyttymyksensä. Siksi Tolkien on sanonut kristinuskon olevan tosi myytti.³³

Tämä oivallus on kaipauksen kautta sisäänrakennettu legendariumiin. Vaikka Tolkien kiistää *Sormusten herrassa* olevan jotain erityistä ”sanomaa”, riittää jo hänen motiivinsa ”paikoitellen jännittää ja syvästi liikuttaa” herättämään kaipauksen pahan lopulliseen voittoon.³⁴ ”Syvä liikutus” syntyy nimittäin parhaiten eukatastrofista (ks. s. 10), ”hyvästä katastrofista”. Tällainen yllättävä käänne vääjäämättömän tuhon keskellä on esimerkiksi *Sormusten herrassa* sormuksen tuhoutuminen Frodon lankeemuksesta huolimatta. Primääritodellisuudessa suurin eukatastrofi on Kristuksen kuolema ja ylösnousemus. Kaikki tarinat, joissa hyvä saa voiton pimeyden keskellä, viittaavat kertomukseen, jossa paha lopulta voitetaan juuri pimeydessä ja kuolemassa, ristillä. Siksi eukatastrofista, rakkauden voitosta, ”syvästi liikuttuminen” voi saada kaipauksen koko maailmankaikkeuden eukatastrofiin.³⁵

Kaipaus syntyy teoista, ei sanoista, esimerkistä, ei käskyistä, kertomuksesta, ei saarnasta. Tämä kaipuu voi aikanaan saada lopullinen kohteensa, mutta kaipaus voi olla vilpittömpää vain jos se syntyy sydämessä. Havainnollistava esimerkki tästä on itse C.S. Lewis, jolle oli syttynyt sisäinen kaipuu myyteistä ja tarinoista, joita hän oli paljon lukenut. Kun Tolkien kertoi ateismista yleiseen Jumala-uskoon päätyneelle Lewisille niiden olevan heijastumaa ”tosi myytistä”, tajusi Lewis, mikä

³³ Carpenter 1995, 151.

³⁴ TSH, 6-7. Ks. myös Kirjeet, 294; Letters, 233.

³⁵ Niin kuin Viisauden kirjassa sanotaan: ”Viisauden alku on vilpittömän opetuksen kaipuu, opetuksen päämäärä on rakkaus...” (Viis. 6:17-18.)

oli hänen kaipauksena päämäärä. Tämä oli yksi tärkeä osatekijä Lewisin paluussa kristinuskoon.³⁶

Tolkienin legendarium antaa Kristukselle tilaa olla siellä, missä hän on. Se antaa Kristuksen pysyä omassa tarinassaan, evankeliumissa, ja heijastaa toivoon perustavalla olemuksellaan hänen valoaan. Legendarium siis saarnaa saarnaamatta ja antaa näin ollen myös lukijalleen tilaa. Keski-Maan asukkaat eivät voi tietää, miten heidän toivomansa lopullinen voitto saa täyttymyksensä. Tolkien on näin päässyt siitä ongelmasta, että fiktio vain heijastaa totuutta eikä voi ottaa totuuden paikkaa.

Tolkien kuitenkin uskoi, että totuus voidaan löytää kristinuskosta. Kristinuskon totuuden saarnaaminen ei välttämättä herätä kaipausta sen tarjoamaan sanomaan. Kun Tolkienin tarinoissa hyvä voittaa pahan niin kouriintuntuvasti, se herättää kaipauksen, että yhtä konkreettinen voitto olisi läsnä myös todellisuudessa. Legendarium ei tarjoa lopullista voittoa, vain välivoittoja, niin että sekä legendariumin asukkaat että legendariumin lukijat jäävät kaipaukseen lopullisesta voitosta. Koska legendarium on fiktiivinen esihistoria, on sen kaipaus saanut täyttymyksensä meidän maailmanajassamme. Kaipaus on siis täytynyt niille, jotka uskovat Tolkienin lailla Jumalan tulleen heikoksi ihmiseksi voittaakseen pahan vallan.

2.3.2. Totuuden heijastumaa

Legendariumin synnyttämä kaipaus on tulevaisuudessa, mutta tämä kaipaus syntyy tarinan rakenteista. Pahan voima ja sen viettelevyys näytetään, samoin hyvyyden voima uhrautuvan rakkauden kautta. Kristinuskon on kätkeyty tarinan kulkuun ja symboliikkaan, niin kuin Tolkien sanoo.³⁷ Ne heijastavat kaipauksen kohdetta, Kristusta. Hyvän voittaminen uhrauksen kautta on *Sormusten herran* ja muittenkin Tolkienin kirjoitusten teema. Tämä perussanoma on jo pelkän ominaisluonteensa puolesta kytköksissä Kristuksen tehtävään maailman pelastamiseksi. Niitten tehtävien tai ominaisuuksien, joita tarvitaan maailman pelastamiseen, täytyy olla läsnä yhtä lailla hyvän voittoa kuvaavien tarinoiden hahmoissa kuin pahan

³⁶ Carpenter 1995, 151-152.

³⁷ Kirjeet, 218-219; Letters, 172.

lopullisessa kukistajassa. Tarinan luonne synnyttää symboliikkaa, joka heijastaa kristinuskon olemusta.

Siksi *Sormusten herran* kolme päähahmoa, Gandalf, Frodo, ja Aragorn, edustavat omalla tavallaan Kristuksen kolmea virkaa profeettana, uhripappina ja kuninkaana. Tämän perinteisen jaottelun mukaan Jeesus julistaa profeettana ilosanomaa, uhraa pappina itsensä maailman puolesta ja kukistaa kuninkaana pahan vallan. Samalla tavoin Gandalf-tietäjä johdattaa Keski-Maan kansoja viisaudellaan, Aragorn nousee alhaisesta vaeltajasta Keski-Maan kuninkaaksi, mutta Keski-Maan lopullinen pelastaja on Frodo, joka uhrautuu kantamaan pahuuden sormuksen tuhoon. Tämä ei ole suoraviivaista ”allegoriaa”, koska ei ole yhtä ainoaa Kristus-hahmoa ja vastaavuus perustuu funktioon, ei olemukseen. Keski-Maan, eli maailman, pelastamiseen tarvitaan viisautta, uhrimieltä ja rohkeutta.

Tämä vertauskuvallinen yhtymäkohta Kristuksen virkojen ja *Tarun sormusten herrasta* pelastajahahmojen välillä löydettiin jo Tolkienin elinaikana. Kirjassa *Tolkien & The Silmarillion* Clyde S. Kilby kertoo Tolkienin lähettäneen hänelle tutkimuksen *Kingship, Priesthood and prophecy in The Lord of the Rings*, jonka oli kirjoittanut australialainen professori.³⁸ Tolkien kuitenkin kommentoi tutkimusta näin: ”Paljon tästä on ihan totta – paitsi, tietenkin, se annettu yleinen vaikutelma (melkein väistämättä analyttisissä artikkeleissa, olkoonpa krisittyjen kirjoittamia tai ei), että minulla oli sellainen ‘skeema’ tietoisessa mielessäni ennen kirjoittamista tai sen jälkeen.”³⁹ Symboliikan ei tarvitse olla tietoisesti kristillistä heijastaakseen kristillistä totuutta. Kristillisuus imeytyi itsestään Tolkienin tekstiin, mutta hän tuli siitä myöhemmin tietoiseksi.⁴⁰

Vertailukohteeksi voi itse asiassa ottaa Lewisin *Narnian tarinat*. Tolkien ei arvostanut ystävänsä seitsemän kirjan sarjaa sen näennäisesti epäjohdonmukaisen luonteen vuoksi. Vaikka hän (niin kuin monet muut) luultavasti piti sarjaa itsestään selvänä uskonnollisena allegorianä, tosiasiasa se on tätä yhtä vähän kuin Tolkienin oma legendarium.⁴¹ *Narnian tarinat* sisältää yhtä lailla tarinan rakenteissa asustavaa symboliikkaa, joka ei ole muodoltaan ilmeisen kristillistä. Tästä kertoo vuonna 2008 ilmestynyt Michael Wardin kirjoittama *Planet Narnia*. Se esittää teorian, jonka mukaan *Narnian tarinoiden* seitsemän kirjaa perustuisivat

³⁸ Kilby 1976, 55-56. Kilby ei mainitse kirjoittajan nimeä.

³⁹ ”Much of this is true enough – except, of course, the general impression given (almost irresistibly in articles having analytical approach, whether by Christians or not) that I had any such ‘schema’ in my conscious mind before or during the writing.” Kilby 1976, 56.

⁴⁰ Kirjeet, 218; Letters, 172.

⁴¹ Ks. Carpenter 1997, 222-224, 228.

kukin yhteen keskiajan ja antiikin astronomian seitsemästä planeetasta (ja vastaavista jumaluuksista). Tätä rakennelmaa Lewis ei eläessään paljastanut, mutta se on mahdollisesti sarjasta löydettävissä. Tolkienilla legendarium muodostui pakanallisten lähteiden pohjalta itsestään olemukseltaan kristilliseksi. Wardin teorian mukaan Lewisillä pakanallisten vertauskuvien käyttäminen kristinuskon luonteen kirkastamiseksi oli tietoista alusta alkaen.

Lewisiä oli kiehtonut nuoruudestaan saakka antiikin mytologia. Sen jumalista ja planeetoista Juppiter on tärkein sekä omassa joukossaan että henkilökohtaisesti Lewisille. Narnia-kirjoista ensimmäinen, *Velho ja leijona*, syntyi Lewisin mielikuvista, jotka hän kokosi juppiterilaisiin piirteisiin perustuvaksi tarinaksi. Juppiter on kuningas, hän voittaa talven (Saturnuksen), tuo kesän, saa aikaan juhlinnan ja antaa iloisen temperamentin (eli ”joviaalisuuden”).⁴² Juppiteriin yhdistetään luonnollisesti myös leijonat, eläinten kuninkaat. Niinpä Narnian ”kuningasten kuningas” on Aslan-leijona. Olemalla ”Juppiter” Aslan pystyy parhaiten edustamaan Kristusta.⁴³ Se, mikä on hyvää antiikin myyteissä, viittaa ”tosi myyttiin”.

Lewisiä kiehtoi germaanisten myyttien lisäksi antiikin mytologia, Tolkienin sydäntä lähinnä olivat Pohjolan tarustot. Legendariumin taustalla on halu luoda Englannille oma mytologia. Tätä Tolkien toteutti ottamalla ja muovaamalla elementtejä muitten germaanisten kansojen taruista ja lisäksi *Kalevalasta*. Kun Tolkien kuitenkin puhuu kristinuskon olevan tarinan rakenteissa, se ei tietystikään tarkoita kristinuskon olevan allegorisesti puettu Pohjolan myyttejä muistuttavaan muotoon. Tolkien on koonnut Pohjolan tarustojen parhaat puolet ja poistanut niistä moraalittomat ja uskonnollisesti pakanalliset piirteet. Sitten hän on kiteyttänyt ne oman mielikuvituksensa kautta tarinoiksi, jotka sekä niitten luonnollisen kauneuden vuoksi että Tolkienin uskon kautta heijastavat Kristusta.

Samalla tavoin Lewis keräsi tuntemistaan mytologioistaan kokonaisuuden, joka heijastaa kristillistä totuutta. *Planet Narnian* teorian mukaan hän näki antiikin seitsemän planeetan voivan vaivattomasti heijastaa niitten Luojaa. Psalmien kirjassa sanotaankin: ”Taivaat julistavat Jumalan kunniaa, taivaankansi kertoo hänen teoistaan” (Ps. 19:2). Suora allegorisointi ei voi olla yhtä tehokasta, eikä yhtä rehellistä, kuin mytologisen symboliikan suoma epäsuora verrannollisuus. Michael Wardin mukaan juuri tästä syystä Lewisin Narnia-kirjat ovat olleet niin

⁴² Ward 2008, 55, 57, 73.

⁴³ Ward 2008, 74, 270 (alaviite 97).

suosittuja. Ne tarjoavat mahdollisuuden ”katsella säteen myötä” (*look along the beam*) auringon kauneutta eikä heti kättelyssä osoita häikäisevään valoon.⁴⁴

Vaikka Tolkienin legendariumissa ei ole yhtä tiettyä kristologista hahmoa, ero Narnia-sarjaan ei ole kuitenkaan niin huomattava. Aslan ei ole suoraviivainen Kristus-allegoria, vaan hänen piirteensä muuttuvat kirjasta kirjaan aina kyseessä olevan planeetan mukaan. Hän edustaa Kristusta olemalla juuri sellainen kuin tarinan tunnelma edellyttää. Tätä kokonaistunnelmaa Ward kutsuu keksimällään termillä *donegality*.⁴⁵ Se viittaa tarinan luontaiseen olemukseen, sen ”atmosfääriin”, joka syntyy tarinan kulusta ja kaikista käytetyistä elementeistä. Myös Tolkienin kirjoissa tunnelma vaihtelee elementtien mukaan useimmiten Pohjolan myytteihin perustuen. Samoin kuin Kristuksen persoonaa edustavan Aslanin olemus vastaa tarinan tunnelmaa, vaihtelevat Kristuksen tehtäviä edustavien Gandalfin, Aragornin ja Frodon piirteet tarinan luonteen muuttuessa.

Gandalf muuttuu Harmaasta Valkoiseksi *Sormusten herrassa*. Ensimmäisessä kirjassa, *Sormuksen ritareissa*, hän on Gandalf Harmaa, vaeltava velho. Tämä versio Gandalf muistuttaa suuresti Odinia, Tolkien itsekin kutsuu häntä ”Odinin tapaiseksi vaeltajaksi”.⁴⁶ Odin on usein ankara sodanjumala, mutta tullessaan maan päälle hän on viisauden jumala, joka vaeltaa sauvansa kanssa harmaapartaisena vanhuksena päässään isolierinen hattu aivan kuten Gandalf.⁴⁷ Kun Eru lähettää hänet takaisin kuolleista Gandalf Valkoisena, hän edustaa ylönousemusvoimaa ja -toivoa, jota Sauronin pimeän mahdin kasvaminen tarvitsee vastapainokseen. Gandalf muuttuu vaeltavasta Odinista enkelimäiseksi, suorastaan messiaaniseksi taistelevaksi hahmoksi (”sodanjumalaksi”), vaikka hänen ”profeetallinen” tehtävänsä Keski-Maan kansoja neuvovana lähettiläänä pysyy samana. Tolkien sanoo, että Eru laajensi *valarin* Gandalfille antamaa tehtävää.⁴⁸ Tarinan ollessa vielä vain vaellusta, Gandalf on vaeltaja, mutta kun sota syttyy, hänestä tulee voimansa enenevässä määrin näyttävä johtaja.

Samaan tapaan kuin Gandalf, Aragorn muuttuu tarinan kuluessa pohjoisen erämaita suojelevasta samoajasta kansoja kokoavaksi kuninkaaksi. Mutta ovatko kuninkuus ja vähäväkisten, myös hobittien, suojeleminen sittenkään eri asioita? Kuninkuus on palvelutehtävä köyhien auttamiseksi ja oikeuden tuomiseksi. Ei ole

⁴⁴ Ward 2008, 38.

⁴⁵ Ward 2008, 74-75.

⁴⁶ Kirjeet, 152; ”Odinic wanderer” Letters, 119.

⁴⁷ Hammond & Scull 2006, 62. Tämä siteeraa Marjorie Burns'n artikkelia *Gandalf and Odin* kirjasta *Tolkien's Legendarium: Essays on The History of Middle-earth* (2002).

⁴⁸ Kirjeet, 257; Letters, 203.

siis ihme, että koko tarinan ajan Aragornilla on parantajan lahjat. ”Kuninkaan kädet ovat parantajan kädet”⁴⁹, sanotaan *Sormusten herrassa*, ja tämä on myös vanha uskomus. Pukeutumalla tarinan aikana eri muotoihin Aragornin hahmo osoittaa, että kuninkuutta on voiman antaminen toisille suojelemisen ja parantaminen kautta, ei alistaminen eikä mahtailu. Näin Tolkien myös valaisee epäsuorasti (ja alun perin tiedostamattaan) Kristuksen kuninkuutta, joka ilmeni maan päällä parantamisena ja ylösnousemuksen jälkeen pelastamisena.⁵⁰

On tärkeää havaita, etteivät Gandalfin ja Aragornin muutokset ole (ainakaan pääasiassa) psykologisia. Aragorn on koko ajan tietoinen kuninkaallisesta tehtävästään ja kohtalostaan. Gandalfin muutos johtuu siitä, että palauttaessaan Gandalfin eloon Eru kohottaa hänen tehtävänsä korkeammalle tasolle. Gandalfin ja Aragornin tehtävät ohjaavat hahmoja erilaisiin suuntiin tarinan luonteen muuttuessa. Kyseessä on siis vahvasti mytologinen, ei psykologinen, tapa kertoa tarinaa.

Frodosta ei voi sanoa aivan samaa. Hän kokee selvän sisäisen muutoksen tarinan lopusta verrattuna alkuun. Alussa Frodo on tavallinen, joskin poikkeuksellisen älykäs hobitti. Niin kuin hobiteilla on tapana, hän näkee asiat suhteellisen suoraviivaisesti. Se on sekä hyvä että paha asia. Frodo on valmis astumaan vaikeaan tehtävään, viemään sormusta tuhoonsa, kun tilanne niin vaatii. Hän ei kuitenkaan ymmärrä, miksei sormuksen turmelemaa Klonkkua ole tapettu tekojensa vuoksi. Tarinan aikana Frodo saa itse kokea sormuksen houkutukset, ja alkaa myös ymmärtää Klonkkua. Vaikka hänkin lopulta lankeaa kiusaukseen, Frodon säästämä Klonkku varastaa rakkaan sormuksensa ja tuhoutuu sen kanssa Tuomiovuoren uumenissa. Frodon tehtävä onnistuu, koska hän on antanut anteeksi. Kokemustensa tähden Frodosta tulee kuitenkin rikkinäinen mies. Hän pääsee Valinoriin saadakseen sisäisen paranemisen ja rauhallisen kuoleman.⁵¹

Tämä on kuvaus uhrautumisesta ja armosta ja sellaisenaan heijastaa Kristuksen ristin tie merkitystä. Frodo oppii kohtaamaan oman syntisyytensä ja tästä taakasta tietoisena kulkee tuhoamaan houkutuksen aikaansaavaa sormusta. Hobittina, ihmisenä, hän ei kuitenkaan voi kestää kuormaa loppuun saakka. Frodolla on laajempi psykologinen kaari kuin Gandalfilla ja Aragornilla, koska heidän ei tarvitse kohdata kaikkein suurinta pahuutta. Frodon mytologinen funktio on olla uhrautuva, uhraaja ja uhrattavana. Aluksi hän uhrautuu tehtävälleen, sitten tajuaa olevansa

⁴⁹ TSH, 892; LotR, 844.

⁵⁰ Saksaksi ’Vapahtaja’ onkin *Heiland*, kirjaimellisesti ’parantaja’.

⁵¹ TSH, 72, 637-638, 976-977, 1055-1057, 1061-1062; LotR, 58, 600-601, 924-926, 1001-1002, 1007.

matkalla uhraamaan itsensäkin ja lopulta tulee uhritehtävänsä uhriksi. Koska Frodo näennäisesti epäonnistuu tehtävässään, hän on vain osittainen kuvaus Kristus-ken uhrirapillisesta tehtävästä. Juuri vajavaisena hän kuitenkin parhaiten kuvastaa synniksi syntisen puolesta tullutta Herraa.

Niin kuin Gandalf on saanut piirteitä Odinista, on Frodollakin yhteys eräiseen germaaniseen taruhahmoon. Kyseessä on Fróda 'Viisas', ajanlaskumme taitteessa elänyt kuningas, jonka hallitessa rauha ja yltäkylläisyys vallitsivat. Hänet kuitenkin tapettiin ahneudesta, ja hänen poikansa Ingeld palasi perigermaanisille sotaisen sankaruuden teille. Fróda unohdettiin, Ingeldin muistoa kunnioitettiin. Niinpä eräs anglosaksinen munkki sanoi kerran: ”Mitä tekemistä on Ingeldillä Kristuksen kanssa?” Ingeldillä ei olekaan, mutta hänen isänsä Fródan rauhaan perustuva sankaruus muistuttaa enemmän Kristuksen nöyryyttä kuin pakanallista uhoa. Samalla tavoin on legendariumin Frodo taisteluista kieltäytyvä, traaginen hahmo. Hänetkin joko unohdetaan tai hänen sankaruutensa tulkitaan suoraviivaiseksi voitoksi, jossa hän olisi omin voimin taistellut Sauronin kanssa.⁵² Frodo on, niin kuin Fróda, tarustossaan eniten Kristusta muistuttava hahmo. Kummatkin ovat kuitenkin perimmiltään traagisia hahmoja, jotka tuovat teoillaan vain väliaikaisen rauhan ajan. Lopullinen rauha saa odottaa tuloaan.

2.3.3. Läsnäolo

Kristus ei ole juurikaan läsnä henkilöhahmona Tolkienin maailmassa, päinvastoin kuin Ilúvatar (Isä) ja Sammumaton Liekki (Pyhä Henki). Liekin syvin olemus jätetään vieläpä salaisuudeksi: hän on Salainen Tuli. Tämän Tolkien tekee välttääkseen suoraa vertautumista kristinuskoon. Siksi hän ei myöskään mainitse Kristusta millään nimellä edes *Athrabethissa*, vaan ilmaisee vain toivon maailmaan astuvasta (mahdollisesti inkarnoituvasta) Erusta, erillisestä Erusta. Onko tämä Erun ”puoli” kuitenkin yhtä lailla läsnä kuin Eru ja Liekki vaikuttamassa Keski-Maahan (ja koko *arda*an), sen asukkeihin ja historian kulkuun? Tätä tuskin voi kiistää, kun kerran Tolkien on tehnyt legendariumistaan Kolminaisuuteen uskovalle mielelle sopivan.⁵³

⁵² Shippey 2005, 233-236.

⁵³ Kirjeet, 187; Letters, 146.

Kolminaisuuden toinen persoona ei ilmene konkreettisesti eikä erillisesti edes legendariumin varsinaisissa kertomuksissa. Toinen on Sammumattoman Liekin ja Erun laita Isänä. Eru näyttää esimerkiksi *Ainulindalessa* tarkoittavan pääasiallisesti Isää, kun hän on kerran jossain määrin erillinen Salaisesta Tulesta ja lähettää hänet. *Eru* erillisenä Liekistä voisi kuitenkin periaatteessa tarkoittaa sekä Isää että Poikaa. Tämän epäilyksen herättää se, että Pojalla ei ole omaa ilmene-mismuotoa. Jos *Eru* tarkoittaisi vain Isää, ei Pojalle jäisi mitään sijaa kertomuk-sessa. Minä kuitenkin olettaisin, että *Eru* puhuvana toimijana tai Jumalan puheena voi viitata Poikaan eli Sanaan. Johanneksen evankeliumin alussa kerrotaan, että Sana on Jumalan luona, Sana on Jumala ja on luonut kaiken. Tästä on kuin kuva-usta *Ainulindalen* kohta, jossa Jumala luo maailman sanomalla ”*Ea!* Tulkoon tä-mä kaikki Olevaksi!”⁵⁴ Erun luova sana vaikuttaa samalla tavalla kuin Sana, mikä voi tuskin johtua muusta kuin Sanan jumalallisesta olemuksesta myös legenda-riumissa. Kun kerran Erun puheessa vaikuttaa jumalallinen Sana, on Poika läsnä joka kerta kun Eru eli Isä puhuu. Isää ja Poikaa ei voi erottaa toisistaan legenda-riumissakaan.

On silti kiistämätöntä, ettei Pojalla ole ilmeistä manifestaatiota legenda-riumissa. Jopa Vanhan testamentin viisaukirjallisuudessa mainitaan Jumala Vii-saus, Jumalan tuossa yhteydessä tärkein ominaisuus, erillisenä persoonana tai per-sonifikaationa. Legendariumin teologisia lähtökohtia silmällä pitäen ilmeinen ma-nifestaatio ei ole kuitenkaan välttämätöntä, jotta Poika olisi konkreettisesti läsnä. Jumalan sanassa ”*Ea!*”, kirjaimellisesti ”*Ole!*”, on tyhjästä luova voima, joka joh-tuu Sanan jumalallisesta luonteesta. Käskysanasta saa alkunsa *Ea*, maailmankaik-keus, ja sen historia lähtee liikkeelle. Ean olemassaolo ei pelkästään koko ajan riipu Jumalan luovasta Sanasta, vaan nimensä mukaisesti se pitää sisällään Juma-lan luovan voiman. Kaikki, mitä *Eassa* tapahtuu, on Sanan läsnäoloa. Erityisesti Sana on läsnä *Eruhínissa*, Jumalan lapsissa, jotka ovat pelkästään Jumalan luovan Sanan luomusta, kun kaikessa muussa *valar* ovat osallistuneet luomakunnan muo-vaamiseen. Eru antaa lastensa taistella sekä sisäistä että ulkoista pahaan vastaan. Heidän kokemansa armo ja yllättävät voitot, eukatastrofit, ovat Jumalan Pojan, Sanan, perimmäisen Tarinan, läsnäoloa.

Tätä enempää en voi sanoa Pojan reaalista, ei-symbolisesta läsnäolosta le-gendariumissa, koska objektiivista aineistoa Pojan läsnäolosta ei juurikaan ole.

⁵⁴ Silms, 19; Silm, 9.

Näyttää siltä, että Tolkien jättää puhumatta rakastavasta Isästä ja Sanasta erillisinä persoonina, jotta hän kirkastaisi heitä omalla luovalla kertomuksellaan hyvän voitosta. Erun mainitseminen luomiskertomuksessa riittää siihen, että yhdessä tarinan luonteen kanssa legendariumin voidaan havaita kertovan Isän rakkaudesta Pojassa. Yhdistävänä tekijänä on ainoa nimetty Kolminaisuuden persoona, Salainen Tuli eli Pyhä Henki. Augustinuksen mukaan Pyhä Henki on Isän ja Pojan Rakkaus.⁵⁵ Pyhä Henki rakkauden voimana kirkastaa Isää ja Poikaa sekä legendariumissa että Raamatussa. Pojan läsnäolon havaitsemiseen voi kuitenkin lisätä seuraavan alaluvun, joka käsittelee Erun saapumista pelastamaan Keski-Maan eli maailman. Erun eskatologinen maailmaan astuminen viittaa hänen läsnä olevaan hyvyyteensä, joka kerran tekee lopun pahasta.

2.3.4. Maailmaan astuva Eru: ”protokristologiaa” kirjoituksessa *Athrabeth Finrod ah Andreth*

”Finrodin ja Andrethin väittely” ei lähde suoralta kädeltä käsittelemään Jumalan astumista maailman. Keskustelun pääaihe on ihmisten kuolevaisuuden ja haltioiden kuolemattomuuden syyt, merkitykset ja seuraukset. Finrod oli ensimmäinen korkea-haltia, joka on kohdannut ihmisiä. Hänellä on näin ollen erityinen suhde ihmisiin: hän on *Edennil* ’ihmisten ystävä’. Niinpä hän järkyttyy, kun hänen ensimmäisenä kohtaamansa ihmisen Bëorin lapsenlapsi Boron kuolee. Lyhyt aika on kulunut Finrodin elämässä, ja kolme ihmispolvea on jo kuollut. Hän alkaa keskustella Boronin viisaan pojantyttären Andrethin kanssa. Antropologinen dilemma, ihmisten kuolevaisuus, johtaa keskustelua filosofisia polkuja pitkin kohti teologista huipentumaa, toivon, että Jumalan astuu maailmaan pelastaakseen sen turmeluksesta.

Andreth uskoo vanhoihin ihmisperinteisiin nojaten, että Melkor oli vienyt pois ihmisiltä alkuperäisen kuolemattomuuden. Tämä oli ”alkukatastroffi” (primeval disaster). Finrod ei aluksi ymmärrä, kuinka tämä voisi olla totta, koska tällöin ihmisten ja haltioiden luontojen välillä ei olisi mitään eroa. Hän huomioi, että ihmisyyteen kuuluu jonkin tavoittamattoman etsiminen haltioiden ollessa tyytyväi-

⁵⁵ Augustinus, <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf103.iv.i.xvii.xvii.html>. Viitattu 24.2.2010.

siä maailman kauneuteen sellaisenaan. Siksi on luonnollista ajatella, että Erun suunnitelman mukaan ihmissielun tulee aikanaan jättää maailma. Melkorin aiheuttama alkukatastrofi olisikin kuolemanpelon herättäminen. Andreth kuitenkin huomauttaa, että Erun lapsilla ruumis ja sielu kuuluvat yhteen. Tällöin Finrod tajuaa, että ihmisen maailmasta pois suuntautunut sielu voisi tahtoen jättää maailman, kuolla, ja ottaa ruumiin mukaansa. Näin osa langennutta *arداa* puhdistuisi Melkorin tuomasta turmeluksesta.⁵⁶ Finrodissa nousee toivo, että ihmiset voisivat pelastaa sielultaan ja ruumiiltaan maailmaan sidotut haltiat heitä kohtaavasta väijäämättömästä tuhosta maailmanlopun tullessa.

Andreth ei alkukatastrofin tähden näe, kuinka tällainen toivo voisi käydä toteen.⁵⁷ Ihmisten kuolemanpelko estää heitä astumasta kuolemaan ja tuonpuoleiseen vapaaehtoisesti. Andreth tuo kuitenkin esille ryhmittymän ihmisten keskuudessa: vanhan toivon kannattajat (”Those of the Old Hope”). Tämä vanha toivo ei perustu minkään kansan voimaan, vaan uskoon että itse Eru tulee maailmaan kukistaakseen Melkorin ja hänen turmeluksensa.⁵⁸ Andreth ei kuitenkaan ymmärrä, kuinka tämä voisi olla mahdollista. Eru on kyllä läsnä luomakunnassa, mutta vain sen ylläpitäjänä. Koska Eru on suurempi kuin luomakunta, eikö hänen astumisensa *arداan* tuhoaisi sitä? Finrod on samaa mieltä tämän käsittämisen vaikeudesta, koska astuessaan maailmaan Erun täytyisi pysyä samalla sen ulkopuolisena Luojana. Silti Finrod näkee, että Määrätön pystyy tähän halutessaan. Vain Eru on suurempi kuin Melkor, ja on varmaa, ettei Eru halua nähdä luomakuntansa syöksyvän tuhoon. Siksi Erun on astuttava maailmaan voittamaan pahan vallan. Näin Finrod uskoo, vaikka tämä vanha toivo oli kantautunut uutisena vain ihmisten korviin. Se on kuitenkin myös toivo haltioille.⁵⁹

Haltioilla ei itsessään ole toivoa, koska he ovat kuolemattominakin saman turmeluksen (eli synnin ja katoavaisuuden) alaisia kuin ihmiset. Ihmisille on annettu kuoleman lahja: vapautus turmeluksesta ja pääsy Erun luokse. Haltiat eivät tiedä, mitä heille tapahtuisi maailmanlopun tullessa. Finrod näkee ihmisten saaman toivon olevan toivon myös haltioille, koska turmeluksen poistaminen pelastaisi kuolemattomuutensa kautta maailmaan sidotut haltiat. Finrod arvaa, että ihmiskunnalle on periaatteessa annettu pelastustehtävä jos kerran heidän alkuperäi-

⁵⁶ Tämä muistuttaa Paavalilla esiintyvää käsitettä ”hengellinen ruumis” (1. Kor. 15:44).

⁵⁷ MR, 333.

⁵⁸ MR, 321.

⁵⁹ MR, 322.

nen osansa oli ottaa ruumiinsa mukanaan menessään Erun luo. Näin osa turmel-
tuneesta *ardasta* puhdistuisi.

Siksi Tolkien sanoo kommentaarissaan, että Finrod todennäköisesti odottaa Erun tulemisen koskevan erityisesti ihmisiä. Tähän Tolkien lisää: ”siitä voi luo-
vasti arvata tai nähdä näyltä, että Eru tulisi inkarnoituneena ihmismuodossa. Tämä
ei kuitenkaan esiinny *Athrabethissa*.”⁶⁰ Tätä ennen Tolkien sanoo kommentaaris-
saan, että Finrod aavistaa Erun luonnossa erotusten tai moninaisuuksien mahdolli-
suuden. Eru on yksi, mutta astuakseen maailmaan hänen on oltava yhtäikaa sen
ulkopuolella ja sisällä. Kommentin alaviitteessä Tolkien lisää, että Sammumatto-
man Liekin palaminen maailman sydämessä on myös vilahdus tästä moninaisuu-
desta. Eru on maailman ulkopuolinen Luoja, mutta hän ylläpitää maailmaa asu-
malla sen sydämessä. Se on eri asia kuin Erun astuminen maailmaan, mutta edus-
taa samalla lailla moninaisuutta ykseydessä.⁶¹

Näemme siis, kuinka *Athrabeth* avaa kolminaisuusopillisia näkökulmia Tol-
kienin legendariumiin. Finrod ”väläykseltä huomaa Erun luonnon moninaisuuden
ja erotusten mahdollisuuden, joka kuitenkin jättää Hänet ’Yhdeksi’”.⁶² Eru ei ole
vain maailman ulkopuolinen Luoja, vaan myös sen pelastamaan tuleva Lunastaja
ja sitä Voimana ylläpitävä Liekki. Erun ilmentymät Lunastajana ja Liekkinä eivät
ole vain ominaisuuksia, vaan erotuksia (”distinctions”) Erun luonnossa. Finrodin
ja Andrethin on vaikea ymmärtää, kuinka Jumala voisi samalla olla maailman
ulkopuolella, olla sen sisällä Voimana ja tulla sen sisälle Pelastajana. Nämä älylli-
set vaikeudet ovat heijastumia niistä vaikeuksista, joita ihmisillä on kolminaisuus-
sopin käsittämässä. Kuinka Jumala voi olla yhtäikaa yksi ja kolme?

Maailman pelastumisen kannalta on kuitenkin Finrodin mielestä välttämä-
töntä toivoa Jumalan tulevan maailmaan. Samalla tavoin kristinuskon mukaan
Jumalan tuleminen ihmiseksi ja pahan voittaminen ristillä ovat ihmiskunnan ainoa
toivo. Vain Jumala voi kukistaa pahan vallan: tähän perustuu kristinuskossa Pojan
inkarnaatio ja legendariumissa Erun astuminen maailmaan. Jumalan on kuitenkin
oltava erillään maailmasta pysyäkseen yhtenä Jumalana, absoluuttina, kaiken luo-
jana ja ylläpitäjänä: siksi kolminaisuusopillisessa kristinuskossa sanotaan, että Isä
lähettää Pojan maailmaan, ja Finrod huomaa samansuuntaisesti ”moninaisuuden

⁶⁰ “that is to an imaginative guess or vision that Eru would come incarnated in human form. This,
however, does not appear in the *Athrabeth*.” MR, 335.

⁶¹ MR, 335, 345.

⁶² “...and so he glimpses the possibility of complexity or of distinctions in the nature of Eru, which
nonetheless leaves Him ’The One’.” MR, 335.

ja erotusten mahdollisuuden” Yhdessä. *Athrabethin* teologisen sanoman voisi lyhentää tähän Nikean uskontunnustuksen lauseeseen tekemättä kummallekaan vääryyttä: ”Jumala Jumalasta... joka meidän ihmisten ja meidän pelastuksemme tähden astui alas taivaista”.

Mutta lähestyykö tämä asetelma jo liiaksi kristillisiä oppeja? *Athrabethiin* liittyvässä muistiinpanossa Tolkien ajattelee kirjoituksen olevan melkeinpä jäljitelmä (*parody*) kristinuskosta, varsinkin kun hän oli lisäämässä siihen kertomusta ihmiskunnan lankeemuksesta.⁶³ Noin kahdeksan vuotta aikaisemmin (v. 1951) kirjoittamassaan kirjeessä Milton Waldmanille Tolkien kyllä pitää uskonnollisia aineksia osana fantasiakertomuksia, mutta niitä ei saisi ilmaista suorasukaisesti. Siksi hänen legendariumissaan ei ollut ilmiselvää ihmissuvun syntiinlankeemus kertomusta.⁶⁴ Kommenteissaan Christopher Tolkien epäilee, että hänen isänsä toinen jäljitelmänomaisena pitämä elementti olisi Erun maailmaan astuminen ja mahdollinen inkarnaatio. Kyseessä ei ole kuitenkaan suoraviivainen jäljitelmä, vaan luonnollinen jatkumo. Tarinan sisäinen rakenne, toivo hyvän voitosta, ilmaistaan profeettallisena näkynä. Kuten Christopher Tolkien myös sanoo, *Athrabeth* haastaa hänen isänsä aikaisemman näkemyksen uskonnollisten ainesten rajaamisesta fantasiakertomuksissa.⁶⁵

Kaiken kaikkiaan ei ole ihme, ettei Poika Jumala esiinny muualla legendariumissa kertaakaan samalla tavoin kuin *Athrabethissa*. Pohjavireenä on Tolkienin halu välttää kristinuskon suoraviivaista ilmi tulemistä. Päinvastoin kuin hän pelkää, *Athrabeth* ei kuitenkaan varsinaisesti riko tätä linjaa. Tolkien ei suorasanaisesti tuo inkarnaatiota esille itse päätekstissä, ainoastaan sen kommentaarissa. Legendariumin henkilöahmot vain aavistavat, että Erun astuminen maailmaan on tarpeen maailman turmeluksen voittamiseksi. Tätä suurempaa viittausta Poikaan ei voi saada mahtumaan legendariumin puitteisiin tekemättä siitä allegoriaa tai suoraa kristinuskoa. *Athrabeth* kuitenkin lähtee liikkeelle vain niistä osasista, jotka ovat jo läsnä legendariumin omassa maaperässä, eikä lisää niihin mitään.

Vaikka Erun tulemistä maailmaan ei missään muualla mainita, legendariumin tarinan kulku enteilee sitä. Haltioiden tulee aikanaan väistyä ja kuolevaisien ihmisten ajan koittaa. Uljaat haltiat eivät voita Melkoria ilman *valarin* apua, mutta hobittien, ihmissuvun vähäisimpien, nöyryys ja heikkous on suurempi kuin

⁶³ MR, 354.

⁶⁴ Kirjeet, 184, 188; Letters, 144, 147.

⁶⁵ MR, 356.

Sauronin mahti. Kumpikaan ei ole lopullinen voitto – mikään maallinen ei voi voittaa maailman läpätunkevaa paha, vain jokin sitä paljon syvempi voima. Sanomattakin on selvää, että Eru tarvitaan lopullisen voiton tuojaksi. Jos kuitenkin heikkous on voimaa vahvempi, eikö Jumalan täydy tulla heikoksi, itseään pienemmäksi, kukistaakseen pahan mahdin? Näin koko legendarium ilmaisee hiljaisesti sitä, minkä vain *Athrabeth* tuo ääneen julki.

2.4. Pyhä Henki: Sammumaton Liekki

“Minä olen Salaisen tulen palvelija, minulla on aseena Anorin liekki!”⁶⁶

Nämä sanat Gandalf lausuu *Tarussa sormusten herrasta*, kun hän taistelee balrogia, pimeyden ja tulen demonia, vastaan. Tämä virke on asiayhteydessään arvoituksellinen, koska muualla teoksessa ei viitata Salaiseen Tuleen tai Anorin Liekkiin. Tällaiset viittaukset tuntemattomiin ja muinaisiin asioihin luovat *Taruun sormusten herrasta* syvyysvaikutelman. Salaisen Tulen merkitys käy selvemmäksi *Silmarillionin* luomiskertomuksessa, *Ainulindalessa*. Salainen Tuli on Sammumaton Liekki, joka tekee olemattomasta olevan. Liekki on Ilúvatarin luona, eikä kukaan muu voi omistaa sitä. *Valar* voivat heihin sytytetyn Liekin avulla säveltää luomisen musiikkia, mutta eivät luoda tyhjästä. Eru antaa maailmalle elämän lausumalla luomissanansa *Ea!* ’Olkoon!’ ja lähettämällä Sammumattoman Liekin sen sydämeen. Kaiken lopussa *valar* ja Jumalan lapset yhtyvät musiikkiin, jonka aiheet syttyvät olemaan soittamisensa hetkellä Salaisen Tulen takia.⁶⁷ Kuka tai mikä tämä Salainen Tuli on?

Tähän on olemassa vastaus Tolkienin suusta. Kirjassa *Tolkien & The Silmarillion* Clyde S. Kilby kertoo keskusteluistaan Tolkienin kanssa. Hän kirjoittaa: ”Professori Tolkien puhui minulle jonkin verran sanan ‘pyhä’ käytöstä *Silmarillionissa*. Erityisen tarkasti hän kertoi minulle, että alussa ‘maailman sydämeen palamaan lähetetty Salainen Tuli’ oli Pyhä Henki.”⁶⁸ Pyhän Hengen esiintyminen legendariumissa ei ole vain Tolkienin tulkinta omasta tuotannostaan. Asia on vah-

⁶⁶ TSH, 344M “I am a servant of the Secret Fire, wielder of the Flame of Anor!” LotR, 322.

⁶⁷ Silms, 13, 14, 19; Silm, 3, 4, 9.

⁶⁸ ”Professor Tolkien talked to me at some length about the use of the word ‘holy’ in *The Silmarillion*. Very specifically he told me that the ‘Secret Fire sent to burn at the heart of the World’ in the beginning was the Holy Spirit.” Kilby 1976, 59. Vrt. Fosterin määritelmään: “**Secret Fire** The Holy Spirit, the power giving substance and life to the Creation of Ilúvatar.” (Foster 1993, 348.)

vistettavissa teksteistä itsestään, kun niitä tutkitaan perusteellisesti. Luvussa 2.4.3. tarkastelen legendariumista löytyviä asioita, jotka yhdistävät Salaista Tulta ja Pyhää Henkeä. Sitä ennen luvussa 2.4.1. otan kuitenkin esille kirjoituksen, jossa Salaisen Tulen ja Pyhän Hengen yhteys käy ilmi selvästi. Kyseessä on *Ahtrabeth Finrod ah Andreth* (ks. 2.) ja Tolkienin kommentaari siihen. Kirjoituksen sijoittuminen legendariumin maailmaan ja sen teologinen luonne antavat oivat mahdollisuudet selvittää Keski-Maan pneumatologiaa. Luvussa 2.3.2. käsittelem muiden kirjoitusten mainintoja Salaisesta Tulesta.

Luultavasti Tolkienin omista sanoista tietämättä ja legendariumia tarkemmin tutkimatta on tutkimuksessa oletettu, että Sammumaton Liekki esiintyy Tolkienin teoksissa vain persoonattomana henkisenä energiana, ei Kolminaisuuden kolmantena persoonana. Sammumaton Liekki on joskus Tolkien-tutkimuksessa ymmärretty abstraktiksi ”luovaksi voimaksi”. Esimerkiksi David Harvey on tulkinnut Liekin olevan sekä jokaisessa älyllisessä olennessa asustava luova kyky että luomisen konkretisoinnin symboli.⁶⁹

Vaikka tällaisen käsityksen tarkoitus on tuskin esittää tiettyä teologista tulkintaa Tolkienin legendariumista, liittyy siihen vakavia ongelmia. Jumalan ”luova voima” on kristillisessä teologiassa käsitetty Pyhäksi Hengeksi, jumaluuden persoonaksi. ”Luovan voiman” abstrahoiminen lähestyy areiolaista tai jopa Jehovan todistajien käsitystä ”pyhästä hengestä” Jumalan ”aktiivisena energiana”. Pyhään Kolminaisuuteen uskovana Tolkien halusi kertomustensa sopivan yhteen uskonsa kanssa.⁷⁰ Tämä sulkee pois mahdollisuuden käsittää Sammumattoman Liekin, joka tekee todelliseksi Jumalan ajatuksen, pelkästään symboliseksi. Vastargumenttina voisi sanoa, että Jumalan ”luova voima” ei välttämättä sinänsä ole Pyhä Henki, vaikka Pyhä Henki olisi Jumalan luova voima. Trinitaariselta kannalta tämä argumentti ei päde, koska Jumalalla ei ole ominaisuuksia. Hän on puhtaan Persoonallinen (iso alkukirjain on tarkoituksellinen). Jumalalla ei siis voi olla luovaa voimaa, vaan hän itse on luova voima (tai ”Luova Voima”).

Mistä johtuvat nimitykset ”Sammumaton Liekki” ja ”Salainen Tuli”? Kummatkin kirjoitetaan (ainakin englanniksi) isoilla kirjaimilla. Tämä seikka ja nimitysten kaksiosaisuus yhdistävät ne muodoltaan (puhumattakaan merkityksestä) Pyhään Henkeen (ks. 2.4.3.). Legendariumin sisäiseltä kannalta ’liekin’ merkitystä voi selvittää eräs quenyankielinen sana: *hon-maren* eli ’(takka)tuli’. Sen kir-

⁶⁹ Harvey 1985, 26-27.

⁷⁰ Ks. Letters, 146.

jaimellinen merkitys on ’kodin sydän’.⁷¹ Kodin sydän on tuli, samoin kuin maailman sydän on Salainen tuli. Takkatuli pitää yllä elämää, samoin kuin Sammumaton Liekki. Vaikka yhteys ei ole välttämättä tietoinen, quenyan kieli kuitenkin heijastaa haltioiden tapaa hahmottaa maailmaa. Erotukseksi tavallisesta tulesta maailmaa ylläpitävää Liekkiä kutsutaan ”sammumattomaksi” varmasti siksi, että Jumala on sen lähettänyt ja Jumala on ikuinen. Sen ”salainen” luonne johtuu taas siitä, että Tuli on kätkeyty maailman sydämeen.

Pyhä Henki on ainoa Kolminaisuuden persoona, jolla on oma nimi legendariumissa. Hänellä on peräti kaksi nimeä: Sammumaton Liekki ja Salainen Tuli. Minkä tähden vain hänet on nimetty? Isän tai Pojan suora mainitseminen toisi ensinnäkin välittömästi mieleen kristinuskon. Toiseksi, kuten jo totesin alaluvun 2.3.3. lopussa, Pyhä Henki on Augustinuksen mukaan Isän ja Pojan välinen Rakkaus. Juuri rakkaus on salainen tuli, joka palaa koko legendariumin sydämessä. Pyhä Henki on se luova voima, jonka inspiroimana Tolkien on (uskonsa ja kykijensä mukaan) keksinyt legendariuminsa. Siksi tarinan sisäisestikin Sammumaton Liekki pitää Eaa yllä. Itsensä uhraava Gandalf sanoo demonille olevansa Salaisen Tulen palvelija. Tolkienin tarinan sisältö on heikolta näyttävän rakkauden voitto pahan voiman edessä. Legendarium ei saarnaa, vaan kertoo rakkauden olemuksesta. Siksi vain rakkauden edustaja Kolminaisuudessa, Salainen Tuli, mainitaan. Isä ja Poika eivät tarvitse legendariumissa omia nimiä, koska tarinan luonne, sen salainen tuli, kertoo implisiittisesti, että on joku (Isä), joka rakastaa itsensä, oman sisimpänsä (Poikansa) uhraten.

2.4.1. Sammumaton Liekki kirjoituksessa *Athrabeth Finrod ah Andreth*

Kommentaarissa *Athrabethiin* Tolkien kirjoittaa Finrodin aavistavan “Erun luonnon moninaisuuden ja erotusten mahdollisuuden, joka kuitenkin jättää Hänet ’Yhdeksi’”.⁷² ”Moninaisuus” viittaa Kolminaisuuteen, ”erotukset” hänen Persooniinsa ja ”Yksi” hänen olemukseensa. Käytännössä Tolkien puhuu kolminaisuusopista vaihtoehtoisilla nimityksillä tavalla, joka sopii legendariumin esikristilliseen kon-

⁷¹ LR, 63, 73.

⁷² MR, 335.

tekstiin. ”Moninaisuuden” kolminainen luonne käy ilmi siitä, että Eru on maailman ulkopuolella, mutta hän tulee sen sisälle pelastamaan ja on jo sen sisällä Liekkiä.

Erun ”moninaisuudesta” kertovan lauseen alaviitteessä Tolkien kirjoittaa:

Tämä itse asiassa näkyy väläykseltä *Ainulindalessa*, jossa viitataan ‘Sammumattomaan Liekkiin’. Tämä näyttää tarkoittavan Erun Luovaa toimintaa (jossain mielessä erillistä Hänestä tai Hänen sisällään olevaa), jonka kautta voitaisiin antaa ’todellinen’ ja itsenäinen (vaikkakin johdettu ja luotu) olemassaolo.⁷³

Asiayhteys kertoo, miten tämä alaviite viittaa Sammumattoman Liekin ja Pyhän Hengen yhtäläisyyteen. Sekä *Athrabethissa* että sen kommentaarissa Tolkien on vihjaten tuonut ilmi Pojan olemassaolon ja merkityksen legendariuminsa kokonaisuudessa. Kun Jumala tulee lunastamaan maailmaa sen turmelukselta, hänen täytyy olla yhtäaikaan erillään maailmasta ja sen sisällä.⁷⁴ Tähän aavistukseen viitaten Tolkien puhuu samalla tavoin Sammumattomasta Liekistä: hän on sekä Erusta erillinen että hänessä oleva. Liekki on ”Erun Luova toiminta”, osa hänen olemustaan. Liekin kyky luoda tyhjästä olevaa viittaa myös tämän jumalalliseen luonteseen.

Alaviite jatkuu:

Eru lähettää Sammumattoman Liekin asumaan maailman sydämessä, ja sitten maailma On, samalla tasolla kuin *Ainur*, ja he voivat astua siihen. Mutta tämä ei tietenkään ole sama asia kuin Erun astuminen uudelleen sisään Melkorin kukistamiseksi. Se viittaa pikemminkin ’tekijyyden’ salaisuuteen, kuinka tekijä, vaikka on teostensa ulkopuolella ja riippumaton niistä, samaan aikaan ’asustaa’ niissä niitten johdetulla tasolla, oman olemuksensa tason alapuolella, niitten olemisen lähteenä ja takaajana.⁷⁵

Sammumaton Liekki ei siis ole Jumala, joka astuu maailmaan pelastaakseen sen, vaan luomakunnassa asuva olemassaolon aikaansaaja ja lähde. Kuinka tämä tukee käsitystä Sammumattomasta Liekistä Kolminaisuuden kolmantena persoonana? Tämä käy ilmi, kun tarkastelemme Erun asumista ”oman olemuksensa tason alapuolella”. Erun teokset ovat maailma. Se on hänen ”olemuksensa tason alapuolel-

⁷³ ”This is actually glimpsed in the *Ainulindalë*, in which reference is made to the ‘Flame Imperishable’. This appears to mean the Creative activity of Eru (in some sense distinct from or within Him), by which things could be given a ‘real’ and independent (though derivative and created) existence.” MR, 345.

⁷⁴ MR, 335.

⁷⁵ ”The Flame Imperishable is sent out from Eru, to dwell in the heart of the world, and the world then Is, on the same plane as the *Ainur*, and they can enter into it. But this is not, of course, the same as the re-entry of Eru to defeat Melkor. It refers rather to the mystery of ‘authorship’, by which the author, while remaining ‘outside’ and independent of his work, also ‘indwells’ in it, on its derivative plane, below that of his own being, as the source and guarantee of its being.” MR, 345.

la”. Se on vähemmän kuin hänen olemisensä: se ei ole osa Erua. Eru asuu maailmassa ja on kuitenkin sen ulkopuolella. Tämä on mahdollista, koska Eru on lähettänyt maailmaan Sammumattoman Liekin, joka on sekä erillinen että yhtä Erun kanssa. Sammumaton Liekki, Erun Luova toiminta, ”asuu maailman sydämessä”. Kuten Tolkien sanoo, tämä väite viittaa *tekijän* asustamiseen teostensa sisällä. Sammumaton Liekki on siis yhtä kuin tekijä. Ja maailman tekijä on Eru. Toisin sanoen Sammumaton Liekki on olemukseltaan Eru ja persoonaltaan Erun läsnäolo ja Luova Voima. Tämä vastaa kristillistä käsitystä Pyhästä Hengestä, Jumalan kolmannesta Persoonasta ja elämän antajasta.

2.4.2. Sammumaton Liekki muualla legendariumissa

Ainulindalen mukaan *Valar* ovat tietoisia Sammumattomasta Liekistä ja osallistuvat sen avulla luomisen soittoon. Kuitenkin Eru yksin lisää luomisen musiikkiin haltioiden ja ihmisten, omien lastensa, sävelaiheet. Erun draaman keskiössä ovat haltiat ja erityisesti ihmiset. Vaikka *valarilla* on yhteys Sammumattomaan Liekkiin, he eivät voi pitää häntä omanaan. Melkor, langennut *vala*, yrittää etsiä Liekkiä omakseen tyhjyydestä, muttei löydä sitä. Se on nimittäin ”Erun luona”. Liekki on lopulta Salattu, Jumalan yksinoikeus.

Näin ollen nimitys *Sammumaton Liekki* viitanee Erun luovuuteen, ”inspiraatioon”, josta hän voi antaa osallisuuden myös palvelijoilleen. Sammumaton Liekki on kuitenkin *Salaisena Tulena* Jumalan yksinoikeus, koska tämä termi viittaa Erun kykyyn luoda uutta tyhjästä. *Ainurin* soitto ei synnytä maailmaa. Vasta kun Jumala lausuu luomissanansa ja lähettää Tulen maailman sydämeen, tulevat Erun aiheet oleviksi. *Ainulindale* sanoo kuitenkin myös, että aikojen lopussa *ainur* ja Ilúvatarin lapset kokoontuvat uuteen soittoon, joka saa aiheensa välittömästi oleviksi. Silloin Ilúvatar antaa heille ”salaisen tulen”.⁷⁶

Tämä onkin ainoa kerta, kun *Ainulindale* käyttää nimeä *Salainen Tuli*. *Silmarillionin* seuraava kertomus, *Valaquenta*, mainitsee hahmon vain kerran kertoen Erun lähettäneen *Salaisen Tulen* maailman sydämeen.⁷⁷ Tolkien käyttää tätä nimitystä luultavasti sen tähden, että *Valaquenta* on kuvaus *valarista*. Heille Tulen

⁷⁶ Silm, 4; Silms, 14.

⁷⁷ Silms, 25. Ks. Hammond & Scull 2006, 296.

tyhjästä luova voima on lopulta kätkeyty, vaikka heissä palaa Sammumaton Liekki, jonka avulla he osallistuvat maailman syntyyn ja muokkaamiseen. Siksi Gandalf, joka myös on luotu henkiolento, pitää itseään vain Salaisen Tulen palvelijana. Vasta Jumalan lasten, ihmisten ja haltioiden, yhtyessä soittoon, voi kaikilla olla osallisuus Liekistä myös Salaisena Tulena, joka jumalallisella voimallaan tekee lausutun todelliseksi ja olevaksi.

Jumalan lapsilla on siis erityinen asema suhteessa Salaiseen Tuleen. Tämä johtuu siitä, että vain haltiat ja ihmiset ovat maailmassa Jumalan suoraa luomusta. He ovat vielä suuremmin Jumalan luomia kuin maailma itse, koska maailman teemojen muovaamiseen osallistuivat *valar*. Jos maailman sydämessä palaa Salainen Tuli, paljon varmemmin se on kätkeyty *Eruhírin*, Jumalan lasten, sydämiin. Salaisen Tulen perimmäinen merkitys on mahdollisesti rakkaus. Henkiolennot vain palvelevat Tulta, kun taas ihmisillä ja haltioilla on erityinen suhde Ilúvataariin, Kaiken Isään. Raamatullisesti voisi sanoa, että vain lapsilla on pääsy Isän sydämeen. Ja mitä siellä on? Salainen Tuli, Sammumaton Liekki, jonka avulla ymmärretään toisten ajatukset. Ihmisten ja haltioiden kokema yhteys Jumalaan tuo yhteyden kaiken luodun kesken, koska Jumalan lapsilla on kyky omistaa salainen tuli, rakkaus.⁷⁸

Sormusten herrassa on vain yksi kohta, jossa mainitaan Salainen Tuli. Vaikka kyseessä on vain muutama lause, on se täynnä teologista sisältöä. Siinä ovat vastakkain Gandalf-velho ja balrog-demoni, jotka kummatkin edustavat *maia-aria*, *valaria* alemmaa henkien luokkaa. Kristillisellä termeillä ilmaistuna Gandalf on enkeli ja balrog paholainen. Yleisnimi *balrog* on *sindaria* ja tarkoittaa 'voimahenki' ('Demon of Might').⁷⁹ Gandalf suojelee sormuksen saattuetta häneltä. Balrog ja Gandalf putoavat kuiluun taistelun aikana. Gandalf uhrautuu kumppaneidensa puolesta. Sanat, joilla Gandalf vastustaa balrogia, antavat taistelulle ylimaallisen luonteen:

Minä olen Salaisen tulen palvelija, minulla on aseena Anorin liekki. Et pääse tästä. Musta tuli ei auta sinua, sinä Udûnin liekki. Palaja varjoon! Et pääse tästä.⁸⁰

Vastakohtapareina ovat ”Salainen Tuli”⁸¹ ja ”musta tuli” sekä ”Anorin liekki” ja ”Udûnin liekki”. Balrogit ovat Morgothin, Tolkienin pahimman Saatana-hahmon,

⁷⁸ Ks. Silms, 14.

⁷⁹ Silms, 395; Silm, 382.

⁸⁰ TSH, 344. ”I am a servant of the Secret Fire, wielder of the flame of Anor. You cannot pass. The dark fire will not avail you, flame of Udûn. Go back to the Shadow! You cannot pass.” LotR, 322.

käskyläisiä.⁸² Gandalf palvelee Salaista Tulta, Jumalan luovaa voimaa. Selkkaus on siis teologisesti merkittävä, koska kyse on moninkertaisesta henkien taistelusta.

Tolkien käyttää ilmaisua ”Salainen Tuli”, ei ”Sammumaton Liekki”, vaikka tätä seuraa ”liekin” sisältävä ilmaisu ”Anorin liekki”. Tolkienillä on varmaan syy, miksi hän ei käytä termiä Sammumaton Liekki tässä yhteydessä. Gandalf on henkiolento, joka on lähetetty ihmismuodossa auttamaan ja neuvomaan Jumalan lapsista. He ovat Erun omaa, salattua lisäystä luomisen musiikkiin. Siksi Gandalf on juuri Salaisen Tulen palvelija, hän on mukana tuomassa Keski-Maata kohti uutta, *valarilta* salattua ihmisten aikaa. Ehkäpä Gandalf kutsui itseään Sammumattoman Liekin palvelijaksi silloin, kun *valar* vielä hallitsivat maailmaa suuremmin eikä hän ollut ottanut ihmismuotoa.

Tolkien kirjoittaa ”Salaisen tulen” isolla kirjaimilla, *Secret Fire*, päinvastoin kuin ”mustan tulen”, joka on *dark fire*. Tämän korostaa Salaisen Tulen asemaa ja voimaa suhteessa mustaan tuleen. Se saattaa myös viitata Salaisen Tulen persoonallisuuteen. Gandalfin voima on Salaisen Tulen palvelussa, balrogin turha voima persoonattoman mustan tulen hyödyntämisessä. Myös ”Varjo” (*Shadow*) on kirjoitettu isolla; se tarkoittanee balrogin herraa Melkoria. *Udûn* on Melkorin ensimmäinen päämaja, hänen ”helvettinsä”. ”Udûnin liekki” on mielenkiintoinen vastakohta ”Anorin liekille”. *Anor* tarkoittaa aurinkoa, *ardan* säteilevää keskusta, jossa Sammumaton Liekki asuu. Siellä sijaitsee se luova Tuli, jota Melkor ei voinut anastaa itselleen. Ehkä Melkor käytti palvelijoinaan tulidemoneja kateudesta ja uhmasta Erua vastaan.

Tämän kohdan ensimmäisessä luonnoksessa Tolkien ei käytä termiä ”Salainen Tuli”: ”Minä olen Valkean Tulen mestari. Punainen liekki ei voi tulla tänne.”⁸³ Valkea Tuli ei luultavasti heti viitannut Sammumattomaan Liekkiin. Luonnoksessa tämän edellä on yliviivattu lause, jossa Gandalf kieltää vastustajaansa tulemasta balrogeilta aikoinaan evätyn sinitaivaan alle. ”Valkea Tuli” saattaa siis viitata auringon tuleen, jonka säteilyyn balrog ei voi astua (vampyyrinomaisesti). Tuskinpa Gandalf voisi myöskään väittää itseään Sammumattoman Liekin, Jumalan luomisvoiman, mestariksi. Muutos on siis ollut ilmiselvästi tietoinen, kun

⁸¹ *Sormusten herran* suomennoksessa *Secret Fire* on muodossa ”Salainen tuli”, vain ensimmäinen sana on isolla alkukirjaimella (niin kuin kyseessä olisi otsikko). *Silmarillionin* suomennoksessa kummatkin sanat ovat isolla alkukirjaimella, ”Salainen Tuli”, joka on oikeampi muoto sanan teologisen luonteen huomioon ottaen (Silms, 25.)

⁸² Kirjeet, 228; Letters, 180.

⁸³ ”I am the Master of the White Fire. The red flame cannot come this way.” TI, 198. Tästä hän päätyy muotoon: ”I am the master of White Flame. The Red Fire cannot come this way.” (”Minä olen Valkean Liekin mestari. Punainen Tuli ei voi tulla tänne.”) TI, 203.

“Valkea Tuli” on muuttunut “Salaiseksi” ja sen ”mestarista” on tullut ”palvelija”. Muutokset tuovat kohtaan syvempää (eli uskonnollista) ulottuvuutta. ”Valkea Tuli” on helppo ymmärtää vertauskuvaksi, kun taas ”Salainen Tuli” nimensäkin mukaisesti jättää viittauskohteensa mysteeriksi eli salaisuudeksi. Mystisen voiman *mestari* tuo mieleen esoteerisen tietäjän, kun taas tällaisen *palveleminen* on enemmän tai vähemmän uskonnollista sävyiltään. Palvelija ei voi olla suurempi kuin se, mitä palvelee (vrt. Joh. 13:16).

Gandalfin mainitsema ”Anorin liekki” eli *flame of Anor* on ilmaisu, joka ei esiinny muualla legendariumissa. Sitä on vaikeampi selittää. *Anor* on sindarinia ja tarkoittaa ’aurinko’. Epäilemättä *flame of Anor* liittyy nimitykseen *Flame Imperishable*, ”Sammumaton Liekki”.⁸⁴ Tolkien kuitenkin kirjoittaa *flame of Anor* pienellä alkukirjaimella, vaikka viereinen *Secret Fire* on kirjoitettu isolla. Viittaako ”Anorin liekki” Sammumattomaan Liekkiin, vai johonkin muuhun, esimerkiksi auringon liekkiin hengellisenä vertauskuvana? On myös esitetty, että ”Anorin liekki” viittaisi Gandalfin hallussa olevaan haltiasormukseen Naryaan, joka on johdettu samasta juuresta kuin *Anor* ja tarkoittaa ’tulinen’.⁸⁵ Tämä tulkinta sopisi pienen alkukirjaimen lisäksi myös sormuksen luonteeseen käytettävänä aseena tai työkaluna (Gandalf on ”liekin” *wielder* ’käyttäjä’).

Asia selvinnee tutkimalla, missä ”maailman sydämeen” lähetetty Salainen tuli piilee. Tolkienin maailma oli perusluonteeltaan geosentrinen (ennen Númenorin, Tolkienin Atlantiksen, tuhoa). Vuosina 1946-48 hän kuitenkin kirjoitti uuden version luomiskertomuksestaan, jossa aurinko on maailman keskellä alusta saakka.⁸⁶ Hän palasi tähän ajatukseen silloin tällöin,⁸⁷ esimerkiksi 1950-luvulla kirjoittamissaan legendariumin uudistamista muotoilevissa muistiinpanoissaan: ”Aurinko oli suunniteltu *ardan* sydämeksi...”⁸⁸ Tämän auringon ”sydämessä on valo, johon sinulla [Melkorilla] ei ole osaa, ja tuli, joka ei palvele sinua.”⁸⁹ Heliosentrisessä todellisuudessa kaikkeutta ylläpitävä Salainen tuli on kätkeyty maailmaa ylläpitävään aurinkoon. Näin ollen ”Anorin liekki” voi siis aivan hyvin olla identtinen Sammumattoman Liekin kanssa. Pienellä alkukirjaimella kirjoitettu ”liekki”

⁸⁴ “possibly an allusion to the white light of the Sun as a symbol of the Secret Fire.” Foster 1993, 147.

⁸⁵ Fisher 2006.

⁸⁶ Hammond & Scull 2006, 297; MR, 4, 28-29.

⁸⁷ Tolkien ei päässyt lopulliseen ratkaisuun, pitäisikö legendariuminsa mytologisesti tehokkaana geosentrisenä maailmana vai muuttaisiko sen järkeenkäyvästi aurinkokeskeiseksi (MR, 383.)

⁸⁸ ”Now the Sun was designed to be the heart of Arda...” MR, 380.

⁸⁹ “...there is in the heart of *As* a light in which thou hast no part, and a fire which will not serve thee.” MR, 381.

jättää kuitenkin kysymyksen avoimeksi. Ehkä tämä onkin Tolkienin tarkoitus, ettei teologinen taso tulisi liian ilmiselvästi esille.

2.4.3. Pyhän Hengen ja Sammumattoman Liekin piirteitä

Salainen Tuli toimii salaisesti siltana legendariumin ja meidän todellisuutemme välillä. Hän on ainoa Kolminaisuuden persoona, jolla on legendariumissa nimi. Sammumaton Liekki ei ole kovin peitelty kuvaus Pyhästä Hengestä. Häneen liittyvät piirteet ja kuvaukset ovat läheisessä yhteydessä kristilliseen käsitykseen Pyhästä Hengestä. Tuli ja liekki ovat perinteisiä Pyhän Hengen vertauskuvia.⁹⁰ Tämä juontaa juurensa helluntain tulenlieskoihin (Ap. t. 2:3). Se on kuitenkin tarpeeksi symbolinen kuvaus ollakseen herättämättä välittömiä mielikuvia kristinuskon Hengestä. ”Salainen Tuli” on raamatulliselta kannalta mielenkiintoinen kuvaus, koska Pyhä Henki vuodatettiin vasta helluntaina, ”viimeisinä päivinä” (Ap. t. 2:17). Sitä ennen hän oli ikään kuin salattu, koska häntä ei oltu lähetetty maailmaan.

Nikean uskontunnustuksen mukaan Pyhä Henki lähtee Isästä ja Pojasta. Johanneksen evankeliumi sanoo Jeesuksen lähettävän Pyhän Hengen Isän luota (Joh. 15:26). Trinitaarisen teologian mukaan Pyhän Hengen luonne on juuri *lähteä*, kun taas Poika *syntyy*. Niinpä myös Sammumaton Liekki lähtee Erun luota. Hänen lähettämisenä maailman sydämeen antaa sille olemassaolon.⁹¹ Kun legendarium ymmärretään maailmamme fiktiiviseksi esihistoriaksi, Liekin lähettämisen voisi käsittää ikään kuin paralleeliseksi tapahtumaksi viimeisinä päivinä tapahtuvalle lähettämislle: ensimmäinen lähettäminen saa aikaan maailman, viimeinen lähettäminen maailmanlaajuisen kirkon, Jumalan uuden luomisen alun.

Sammumattoman Liekin olennaisin ominaisuus on olemattoman tekeminen olevaksi. *Ainulindalessa* Eru sanoo: ”Ja minä lähetän Tyhjyyteen Sammumattoman Liekin ja se on oleva Maailman sydän ja Maailma on Oleva.”⁹² Nikean uskontunnustuksen mukaan Pyhä Henki on ”Herra ja eläväksi tekijäksi” Roomalaiskirjeessä Abrahamin kerrotaan uskoneen Jumalaan, ”häneen, joka tekee kuolleet

⁹⁰ Lempiäinen 2002, 343.

⁹¹ ”The Flame Imperishable is sent out from Eru...” MR, 345; ”And I will send forth into the Void the Flame Imperishable...” Silm, 9; Silms, 19.

⁹² Silms, 19. ”And I will send forth into the Void the Flame Imperishable, and it shall be at the heart of the World, and the world shall Be...” Ks. myös Silms, 14; Silm 4.

eläviksi ja kutsuu olemattomat olemaan.” (Room. 4:17). Kirjeessä myös kerrotaan, että “Henki luo elämää, koska teidät on tehty vanhurskaiksi (Room 8:10). Tuomo Mannermaan *Kaksi rakkautta* kertoo, kuinka Lutherin teologian mukaan Jumalan tapa toimia ja rakastaa on luoda tyhjästä jotakin.⁹³ Sammumaton Liekki maailmaa ylläpitävänä olemassaolon antajana on hyvin lähellä tätä ajatusta. Symboleina ”liekki” ja ”tuli” ovat elämälle välttämättömiä tekijöitä. Ilman auringon tulta maapallo ei voisi ylläpitää elämää. Tässä suhteessa *Anorin liekki* on mielenkiintoinen ajatus. Sammumaton Liekki asuu Tolkienin mukaan maailman sydämessä eli auringossa. Niin kuin aurinko pitää yllä elämää, pitää Liekki yllä koko olemassaoloa.

”Pyhän Henki” sekä ”Sammumaton Liekki” ja ”Salainen Tuli” ovat nimityksinä samanlaisia. On erittäin todennäköistä, että ”Pyhä Henki” on myös muotonsa puolesta vaikuttanut samaan kohteeseen viittaaviin nimityksiin legendariumissa. Kuhunkin sisältyy pääsana, ”Henki”, ”Liekki” ja ”Tuli”, joka kuvaa immateriaalista asiaa. Kullakin on adjektiiviattribuutti, ”Pyhä”, ”Sammumaton” ja ”Salainen”, joka on sävyltään numinaalinen, yliluonnollisuuteen viittaava. ”Pyhä” on jumalallinen adjektiivi, ”Sammumaton” tarkoittaa yhdistettynä ”Liekkiin” ikuisuutta, ja ”Salainen” liittyy varmasti *mysteeriin*, jonka etymologinen merkitys on ’salaisuus’. Ensimmäinen korinttilaiskirje kertoo pelastuksen olevan salaisuus, jonka Henki ilmoittaa: ”Henki tutkii kaiken, myös Jumalan syvimät salaisuudet...” (1. Kor. 2:10).

Sammumatonta Liekkiä voidaan käyttää aseena, kuten huomaamme Gandalfin sanoista balrogille: ”minulla on aseena Anorin liekki”. Tämä muistuttaa Uudesta testamentista löytyvää ajatusta Pyhästä Hengestä osana uskovon sotavaruudesta: ”Ottakaa myös pelastuksen kypärä, ottakaa Hengen miekka, Jumalan sana.” (Ef. 6:17) Gandalfilla on aseenaan nimenomaan sana, kun hän taistelee balrogia vastaan vetoamalla Salaiseen Tuleen ja Anorin Liekkiin. Koska Gandalfilla on Liekin miekka ja Erun palvelijoilleen suoma luova, ”maaginen”, sana, hän kykenee voittamaan balrogin. Voi myös sanoa, että hänellä on pelastuksen kypärä. Voitettuaan ”Hengen miekallaan” balrogin, Gandalf kuolee, mutta Eru pelastaa hänet takaisin elävien kirjoihin.⁹⁴ Näin hengellinen taistelu saa konkreettisen, mytologisoidun muodon *Sormusten herrassa*.

⁹³ Mannermaa 1995, 9-10, 71.

⁹⁴ TSH, 520-521; LotR, 490-491.

Ainulindalessa Melkor etsii tyhjiyden keskeltä tyhjästä luovaa Liekkiä: ”Mutta Liekkiä hän ei löytänyt, sillä se on Ilúvatarin luona.”⁹⁵ Tämä muistuttaa Johanneksen evankeliumin alkua: ”Alussa oli Sana. Sana oli Jumalan luona, ja Sana oli Jumala.”⁹⁶ Kolminaisuuden kolmatta persoonaa edustava Liekki, joka on ”Ilúvatarin luona”, vertautuu Sanaan, toiseen persoonaan, joka on myös ”Jumalan luona”. Vaikka *Ainulindalessa* Liekin ei kuitenkaan yhtä suorasti sanota olevan Jumala, Liekin oleminen ”Ilúvatarin luona” yhdistää sen elimellisesti Ilúvatariin tehden siitä implisiittisesti osan Jumalaa. Tolkien käyttää Liekistä persoonatonta pronominia ”se” luultavasti siksi, ettei persoonallisen Liekin yhdistäminen persoonalliseen Henkeen toisi liian suoraa miellelyhtymää kristinuskoon.

Ainulindalen mukaan Eru on sytyttänyt *valariin* Sammumattoman Liekin, mutta Melkor ei pysty hankkimaan sitä itselleen. Sammumaton Liekki on luonteeltaan Ilúvatarin lahja. *Apostolien teoissa* Simon-niminen noita saa kansan luulemaan olevansa ”Suuri Voima, Jumalan voima” (Ap. t. 8:10). Hän huomaa kristittyjen tekevän todellisia ihmeitä ja kääntyy uskoon. Hän kuitenkin haluaa hankkia itselleen vallan jakaa Pyhää Henkeä. Pietari vastaa, ettei Jumalan lahjaa voi ostaa rahalla (Ap. t. 8:20). *Apostolien tekojen* ja *Ainulindalen* sanoma on sama: Jumala (luova) voima on osa häntä, sitä ei voi luotu anastaa ominaisuudekseen. *Ainulindale* antaa näin ollen ainutlaatuisen näkökulman ensimmäiseen lankeemukseen. Raamatussa ei kerrota suoraan Saatanan lankeemuksesta, mutta yleensä sen on käsitetty johtuvan halusta nousta Jumalaksi Jumalan paikalle. *Ainulindalen* mukaan Melkorin, Saatana-hahmon, lankeemus johtui siitä, että häntä ”alkoi polttaa halu tehdä Olevaksi omiaan”.⁹⁷ Jumalan kadehdittava, elimellisesti jumalallinen ominaisuus on Salainen Tuli eli hänen kykynsä luoda tyhjästä.⁹⁸

J.S. Bach on säveltänyt kantaatin nimeltään *O ewiges Feuer, o Ursprung der Liebe* ”Oi ikuinen tuli, oi rakkauden lähde” (BWV34). Tämä otsikko on kuin lyhennelmä siitä, mitä Tolkien näytti tarkoittavan Sammumattomalla Liekillä eli Salaisella Tulella. Sammumaton Liekki on ”ikuisen Tulen” synonyymi. *Sammumaton Liekki* viittaa Pyhän Hengen maailmaa ylläpitävään voimaan ja hänen suo- maansa luovaan kykyyn. *Inspiraatio* tarkoittaakin kirjaimellisesti sitä, että jonkin sisälle on suotu henki. *Salainen Tuli* taas viittaa Hengen tyhjästä luovaan voimaansa, hänen pyhyyteensä ja häneen ”rakkauden lähteenä”. Hän on Erun sydä-

⁹⁵ Silms, 14; Silm, 4.

⁹⁶ Ks. Devaux 2002, 105.

⁹⁷ Silms 14; Silm, 4.

⁹⁸ Ks. Carpenter 2005, 273-276.

messä asuva rakkaus, joka pysyy salattuna siihen asti kunnes *Eruhíni* (Jumalan lapset) ja *valar* (enkelit) yhtyvät täydellisessä sopusoinnussa uuden luomisen musiikkiin.

3. Eru ja maailma

Tässä pääluvussa käsittelen Jumalan ja maailman suhdetta legendariumissa. Aluksi teen yleiskatsauksen aiheeseen. Alaluvussa 3.1. tutkin ”Erua Luojana” vertaamalla legendariumin kuvauksia ja kristillisiä käsityksiä toisiinsa. 3.2. ”*Eruhini*, Jumalan lapset” koskee Erun erityistä suhdetta lapsiinsa, haltioihin ja ihmisiin. Alaluvussa 3.3. ”Katastrofit ja eukatsotrofit” otan esille legendariumin merkittävimpiä tapauksia, joissa Eru puuttuu suoraan tarinan kulkuun. Lopuksi alaluvussa 3.4. ”Eskatologia” tarkastelen, miten legendarium ja todellinen maailmanhistoria kytkeytyvät toisiinsa.

Eru, Yksi, on Ilúvatar, Kaiken Isä. *Ainulindalessa* kerrotaan, että ensiksi Eru luo ajatuksistaan *ainurin*. Erun antamien aiheiden ja Sammumattoman Liekin avulla *ainur* hänen johtaminaan soittavat suuren soiton, ”sfäärien harmonian”. Maailmankaikkeus, Ea, saa alkunsa Erun luomissanasta: *Ea!* ’Olkoon!’. Ean olemassaoloa pitää yllä sen sydämessä asuva Salainen Tuli. Legendariumissa Erun suhde maailmaan saavuttaa huippunsa *Eruhínissa*, Jumalan lapsissa, haltioissa ja ihmisissä. Heidän vaivalloinen taistelunsa pahaan vastaan on maailmahistorian draaman ydin. Tarinoiden perustana ovat Erun aivoitukset ja sallimus, joka kääntää myös pahan ja onnettomuuden hyvän palvelukseen. Legendariumin sisäistä kokonaisuutta ei voi ymmärtää ottamatta Erun mieltä ja suunnitelmaa huomioon. Toisaalta sen tapahtumat kertovat aina jotain Ilúvatarista. Jumalan lapset eivät voi ymmärtää Erua muuta kuin ennen kaikkea Kaiken Isänä ja hänen suhteessaan maailmaan.

Onko Eru etäinen luomastaan maailmasta? Eräessä kirjeessään Tolkien kirjoittaa: ”Ja Hän oli äärimmäisen kaukainen.”¹ Käytännössä etäisyys tarkoittaa sitä, ettei Eru ole suorassa yhteydessä muuta kuin *valariin*.² Erun, Ainoan, kaukaisuus johtuu hänen majesteettisen pyhyytensä tavoittamattomuudesta. Kristillisestä näkökulmasta voi sanoa, että ennen Pojan ihmiseksi tulemistä Isä on vajavaisille luoduilleen väistämättä kaukainen. Etäisyys on kuitenkin vain osa totuutta. Kun *Sormusten herrassa* Frodo ei kykene inhimillisen vajavaisuutensa takia tuhoamaan sormusta, ”Tarinan Kirjoittaja” puuttuu tapahtumiin. Tolkien kuvaa häntä siteeraten jonkun kriitikon sanoja: ”se yksi alati läsnä oleva Henkilö, joka ei ole

¹ Kirjeet, 258; Letters, 204.

² Kireet, 297; Letters, 235.

koskaan poissa ja jota ei koskaan nimetä”³ Ilúvatarina, Kaiken Isänä, rakastavassa suhteessaan maailmaan hän ei voi olla missään määrin poissa oleva tai kaukainen.

Erun tekemiset suhteessa maailmaan voidaan jakaa kahteen luokkaan: historiassa vaikuttamiseen ja historiaan puuttumiseen. Erun vaikutus on jatkuvaa, koska hän on sen tarinan kirjoittaja.⁴ Tarina tapahtuu moraalisten toimijoitten, erityisesti hänen lastensa, kautta. Heidän kiinnittymisensä hyvyteen ja totuuteen on uskoa Ilúvatariin, hyvyyden lähteeseen. Erun toiminta maailmanhistoriassa tapahtuu pääasiassa luotujen sydämissä, niin kuin maailman olemassaoloa pitää yllä sen sydämessä asuva Salainen Tuli. Poikkeustapauksissa Eru puuttuu kuitenkin suoraan historian kulkuun joko katastrofien tai eukatastrofien muodossa. Katastrofeista suuriin lienee Númenorin, kokonaisen mantereen, tuho sen asukkaiden pahuuden takia. Eru tuottaa metafysisellä voimallaan tuhoisan katastrofin vain silloin, kun historian normaali kulku ei kykene estämään moraalista katastrofia. Yhtä lailla hän kuitenkin voi tuottaa eukatastrofin, hyvän käänteen, silloin, kun rajalliset luodut eivät kykene voittamaan paha. Tästä merkittävin esimerkki on sormuksen joutuminen tuhoonsa, kun Frodon henkiset voimat eivät riittä suhteessa maailmaan ei juurikaan poikkea Jumalan toimintatavoista Raamatussa. Jumala toimii historian omien lainalaisuuksien kautta, jotta hyvän ja pahan toiminnan seuraukset tulisivat näkyviin. Kun moraalinen rappio käy liian suureksi, hän saattaa varoitusten jälkeen tuoda katastrofin, niin kuin vedenpaisumuskertomuksessa. Koska ihmiskunta ei kykene poistamaan omaa pahuuttaan, Jumala tuottaa eukatastrofeista suurimman, ristin ja ylösnousemuksen pääsiäisen.

Jumalan ja maailman suhde on legendariumissa kuitenkin selkeästi etäisempi kuin Raamatussa. Eru ei puhu suoraan lapsilleen, vain *valarille* (so. enkeleille). Profeettoja ei ole, ei temppeleitä eikä pappeja. Ihmiset ja haltiat mainitsevat Ilúvatarin nimeltä erittäin harvoin. Uskonnollista toimintaa (kuten rukousta) on vain vähän, ja se on usein sanatonta. Ero Raamattuun johtuu siitä, että legendariumissa tunnetaan vain yleinen ilmoitus, ei erityistä ilmoitusta.⁵ Yleinen ilmoitus tarkoittaa sitä, että Jumala tunnetaan hänen teoistaan. Erityinen ilmoitus on Jumalalta tullutta sanallista tietoa hänen pelastustahdostaan. Jumalan puhe tunnetaan *valarin* kautta, mutta heillekään hän ei paljasta ihmisiä koskevaa erityistä suunnitelmaan-

³ Kirjeet, 319; Letters, 253.

⁴ Vrt. ”Jumala (Eru) oli hyvän númenorilaisen filosofian lähtökohta ja olennainen toisasia heidän historiakäsityksessään” Kirjeet, 260-261; Letters, 206.

⁵ Ks. Kirjeet 277; Letters, 220.

sa. Legendarium on näin ollen eräänlainen hypoteesi siitä, millainen olisi puhtaan monoteistinen maailma ennen tai ilman erityistä ilmoitusta.

Erään kirjeen luonnoksessa Tolkien kuvaa ihmisten ja Jumalan suhdetta legendariumissa näin (hakasulkeissa lisäämäni tarkempi käännös):

Ihmisen lankeemus on kaukaista menneisyyttä eikä sitä käsitellä: ihmisen pelastus on kaukana tulevaisuudessa. Elämme aikaa jolloin Yksi Jumala, Eru, on olemassa ja viisaat tietävät sen, mutta häntä eivät voi lähestyä muuta kuin *valar* ja ne joille *valar* sen sallivat [heidän välityksellään], joskin häntä muistetaan vielä númenorilaista alkuperää olevien (lausumattomissa) rukouksissa.⁶

Sormusten herrassa on esimerkki tällaisesta lausumattomasta rukouksesta. Se on melkeinpä ainoa uskonnollinen toimitus koko teoksessa.⁷ Hobitit Frodo ja Sam ovat númenorilaista syntyperää olevan Faramirin ja hänen joukkojensa vieraina:

Ennen kuin aloittivat syömisen, Faramir ja kaikki hänen miehensä kääntyivät kohti länttä ja olivat hetken hiljaa. Faramir teki merkin Frodolle ja Samille, että heidän tulisi tehdä samoin. ”Näin teemme aina”, hän sanoi kun he istuutuivat, ”katsomme kohti ollutta Númenoria ja ohi olevan Haltiakodin ja sitä mikä Haltiakodin takana on ja on aina oleva. Eikö teillä ole sellaista ruokailutapaa?”⁸

Tähän Frodo vastaa kieltävästi, mutta kertoo heidän kumartavansa isännälle ja ruokailun jälkeen kiittävän häntä. Faramir sanoo heidän tekevän samoin. Númenorilaisilla on jääne kiitosrukouksesta, muttei pyyntörukouksia.⁹ Yleisesti ottaen uskonto ei ole heille hartauden harjoitusta, vaikka filosofinen tietoisuus Erusta on olemassa.¹⁰ Hobiteilla ei ole lainkaan uskonnollista tietoisuutta, mutta heidän kiitollisuutensa isäntää kohtaan voi tulkita númenorilaisten rukousta vastaavaksi. He toimivat tavoillaan monoteismin mukaisesti eivätkä palvo epäjumalia. Keski-Maassa se, joka ei ole Erua vastaan, on hänen puolellaan.

Kaikki uskonnollinen kunnioitus kohdistuu vain Eruun. Ennen Númemorin tuhoa se on vielä lausuttua. Sen konkreettinen tapa kertoo, millainen on legendariumin sisäinen uskonnollinen suhtautuminen Eruun. Númenoria koskevassa kuvauksessaan Tolkien kertoo, että mantereen pyhällä vuorella rukoillaan Jumalaa kolmena juhlapäivänä: kevään alussa *Erukyermë* ’Erun rukoileminen’, keskikesällä *Erulaitalë* ’Erun ylistäminen’ ja loppusyksyllä *Eruhantalë* ’Erun kiittäminen’. Läsna olevasta kansasta vain kuningas saa puhua Meneltarman ’Taivaan pylvään’

⁶ Kirjeet, 485; ”The Fall of Man is in the past and off stage; the Redemption of Man in the far future. We are in a time when the One God, Eru, is known to exist by the wise, but is not approachable save by or through the *Valar*, though He is still remembered in (unspoken) prayer by those of Númenórean descent.” Letters, 387.

⁷ Hammond & Scull 2006, 474-476.

⁸ TSH, 700; LotR, 661.

⁹ Kirjeet, 261; Letters, 206.

¹⁰ Kirjeet, 245 (alaviite); Letters, 193-194 (note).

laajalla, tasaisella huipulla, jolla ei ole mitään ihmiskäsin tehtyä, ei edes alttaria. Númenorin ainoa pyhä paikka ei ole temppeli.¹¹ Kuningas toimii tässä kuitenkin ylipapillisessa tehtävässä kansan edustajana, kuin Salomo Vanhassa testamentissa. Juhlien aiheet muistuttavat kaikessa yksinkertaisuudessaan universaaleja vuoden kiertokulkuun liittyviä juhlia. Loppusyksyllä annettava kiitos sadosta ilmenee esimerkiksi amerikkalaisessa juhlassa Thanksgiving, joka on käytännössä sanan *Eruhantalë* 'Thanksgiving to Eru' synonyymi.

Númenorin tuhouduttua Erun varoitusta kuunnelleet uskolliset perustavat Gondorin valtakunnan. Eräässä kirjeluonnoksessa Tolkien kertoo, että Mindolluin-nimisellä vuorella, jonka juurelle pääkaupunki on perustettu, on Meneltarman pyhää huippua vastaava paikka. Siellä kuningas kiittää ja ylistää Erua kansan puolesta. Gondorin kuninkaiden hävittyä paikka unohtuu vuosisadoiksi, mutta kun pappiskuninkuus palaa Aragornin myötä ”Jumalan palvonta jatkui jälleen, ja Hänen nimensä (tai asemansa) mainittiin taas useammin”. Temppeliä ei perusteta.¹² Kuninkaan paluuta (joka onkin *Sormusten herran* kolmannen osan nimi) seuraa siis uskonnollinen renessanssi. Uusi, Erun mielen mukainen pappiskuninkuus ei olisi voinut kuitenkaan syntyä ilman Frodon antamaa hänen sielunsa haavoittanutta uhria. Frodon armo Klonkkua kohtaan ja Erun tuoma eukatastrofi Frodon epäonnistumisen hetkellä tuhosivat sormuksen ja samalla Sauronin valtakunnan. Tätä voi syystä kutsua Erun ja maailman suhteen huipentumaksi. Paha ja sen tuoma turmelus kuitenkin säilyvät: lopullinen voitto on edessäpäin.

3.1. Eru Luojana

Tolkienin luomiskertomus *Ainulindale*, ”Ainurin musiikki”, on elimellinen osa hänen legendariumiaan. Ensimmäisen version hän kirjoitti noin 1918-1920. Kirjoitus on Tolkienin tuotannossa siinä suhteessa poikkeuksellinen, että hän ei kirjoittanut sitä kokonaan uudelleen. Jokainen versio perustui edelliseen. Christopher Tolkienin mukaan luomiskertomuksen perussisältö pysyi samana 1910-luvulta hänen isänsä kuolemaan; myös alkuperäinen rakenne oli muuttumaton, ja moni lausekin säilyi samana (harvinaista perfektionisti-Tolkienille).¹³ Tästä jatkuvuu-

¹¹ ‘Prayer to Eru’, ‘Praise of Eru’, ‘Thanksgiving to Eru’ UT, 214, 564.

¹² Kirjeet, 261; Letters, 206-207.

¹³ LT1, 45, 61-62.

desta kertoo Michaël Devaux'n kolmeenkymmeneen *Ainulindalesta* tehtyyn tutkimukseen viittaava artikkeli *The Origins of Ainulindalë: The Present State of Research* (kirjassa *The Silmarillion – Thirty Years On*). Sen mukaan *Ainulindale* on alusta saakka legendariumin kertomuksista kaikkein yhteensopivin katolisen uskon kanssa, mutta Tolkienin tekemät muutokset tuovat kristillistä ulottuvuutta suorasanaisemmin esille.¹⁴ Kirjoituksen kehittyneisyys, vakaus ja huolelliset muutokset tekevät siitä perustavanlaatuisen tärkeän legendariumin kokonaismerkityksen tulkinnan kannalta. Luomiskertomus voi paljastaa sen mytologis-filosofiset lähtökohdat. Keskityn tulkinnassa lähinnä *Silmarillionissa* esiintyvään lopulliseen versioon tarinasta.

Ainulindalen ja samalla koko Tolkienin taruston ensimmäinen virke kuuluu näin:

Oli Eru, Yksi, jonka nimi Ardassa oli Ilúvatar; ja ensin hän teki *ainurin*, se on Pyhät, jotka kasvoivat hänen ajatuksistaan ja olivat hänen luonaan ennen kuin mitään muuta oli tehty.¹⁵

Sekä ajatuksellinen että muodollinen samankaltaisuus luo välittömästi yhteyden Raamatun ensimmäiseen lauseeseen: ”Alussa Jumala loi taivaan ja maan.” (1. Moos. 1:1). Sama pätee *Johanneksen evankeliumin Genesisistä* heijastaviin jakeisiin: ”Alussa oli Sana. Sana oli Jumalan luona, ja Sana oli Jumala. Jo alussa Sana oli Jumalan luona. Kaikki syntyi Sanan voimalla.” (Joh. 1:1-3) Kaikkien näiden kohtien subjekti on Jumala, ne sijoittuvat aikaa edeltävään aikaan ja kuvaavat luomistyön alkua.

Merkittävä ero on se, ettei *Ainulindale* ala sanalla ”alussa”. Tämä johtunee siitä, että kertomus tapahtuu ennen fyysisen maailman luomista. Raamatun luomiskertomusten *alku* mielletään usein maailmankaikkeuden aluksi. Syy sanan puuttumiseen voi olla myös kirjallinen ytimekkyys. Tässä alkuvirkkeessä esitellään suoralta kädeltä kertomuksen päähenkilöt: Eru ja *ainur*. Näin tekee myös itse asiassa Tolkienin *Hobitti*: ”Kolossa maan sisällä asui hobitti.” *Ainulindalessa* ei subjektia määritä adverbiaali (kuten ”kolossa” tai ”alussa”), koska Jumala on ajan ja paikan ulkopuolella. Ilmaisuu ”alussa” veisi huomion pois itse henkilöstä tapahtumaan. *Ainulindale* on siis luonteeltaan teologis-spekulatiivisempi, kun taas Raamatun luomiskertomukset ankkuroituvat konkreettisemmin aikaan ja paik-

¹⁴ Devaux 2007, 106.

¹⁵ Silms, 13. “There was Eru, the One, who in Arda is called Ilúvatar; and he made first the Ainur, the Holy Ones, that were the offspring of his thought, and they were with him before aught else was made.” Silm, 3.

kaan: joko luomistyöhön (*Genesis*) tai pelastushistoriaan (*Johanneksen evankeliumi*). *Ainulindale* kuvastaa luomistyötä edeltävää ja sitä valmistavaa ”aikaa”, ja näin se voi keskittyä itse luomisen aktiin ja Jumalan suunnitelmaan, ei niinkään luomakunnan luonteeseen.

”Yliajallisessa” ominaisuudessaan *Ainulindale* muistuttaa tosin enemmän *Johanneksen evankeliumia*. Sen ensimmäisessä lauseessa ”alku” on merkitykseltään (ainakin jossain määrin) ajaton määre, koska se kuvaa olotilaa, kun taas *Genesis*issä sama käsite viittaa luomisprosessin alkuun. Evankeliumin ajattomassa merkityksessä *Ainulindale* voisi alkaa sanalla ”alussa”, mutta ”Alussa oli Jumala” olisi jokseenkin itsestään selvä toteamus. Sen sijaan *Ainulindalea* seuraava *Valaquenta* alkaa ”alulla”: ”Alussa Eru, Yksi, jonka nimi haltian kielellä on Ilúvatar, teki ajatuksistaan *ainurin*; ja he lauloivat Suuren Soiton hänen edessään. Tästä soitosta sai maailma alkunsa...”¹⁶ Näin *Valaquenta* erottelee kaksi alkua: luomistehtöjen alun ja fyysisen maailman alun. Tolkien ei näin ollen näytä ottaneen huomioon absoluuttisen ”alun” mahdollisuutta; tämä voi johtua siitä, että absoluuttisesta alusta on järkevä puhua vain Logoksen, Sanan, kolminaisuuden toisen persoonan, yhteydessä. Hän, Jeesus, on *Johanneksen ilmestyksen* mukaan kaiken Jumalan luomakunnan alku (3:16) ja kaiken alku ja loppu (22:13).¹⁷

*Genesis*in ja *Ainulindalen* alkua yhdistää viittaaminen maailmaan: *arda* tarkoittaa ”maa, maailma”, kun taas ”taivas ja maa” on heprealainen ilmaisu koko maailmankaikkeudelle. *Ainulindale* käyttää ensiksi nimeä *Eru*. *Genesis*in vastaavassa kohdassa on kuitenkin *Elohim*, jota quenyän kielellä luultavasti vastaa *Ilúvatar* (ks. luku 1.2.). Tämä ero johtunee siitä, että Eru on ylevämpi, Jumalan yksinäiseen olemukseen viittaava nimi. *Ainulindalen* varhaisimmassa versiossa, jolloin Tolkien ei ollut vielä keksinyt nimeä *Eru*, sanotaan tässä kohden: ”Katso, Ilúvatar asui yksin.”¹⁸ Tarkoituksena on siis sekä tässä versiossa että myöhemmissä viitata ensin Jumalan ainutlaatuisuuteen, sitten lähteä kuvaamaan luomista. *Ardassa*, luodussa maailmassa, Jumalaa kutsutaan *Ilúvatariksi* ”Kaiken Isäksi”. Koska *ilúve* nimessä *Ilúvatar* viittaa kaikkeen, myös henkiin, *Ilúvatarista* tulee *Ainulindalen* pääasiallinen Jumala-nimi heti kun *ainur* on luotu.

¹⁶ Silms, 25; ”In the beginning Eru, the One, who in Elvish tongue is named Ilúvatar, made the Ainur of his thought; and they made a great Music before him. In this Music the World was begun...” Silm, 15.

¹⁷ Mielenkiintoinen yhteys on myös se, että Sammumattoman Liekin mainitaan asuvan Jumalan luona, niin kuin Sanan evankeliumissa (ks. s. 72).

¹⁸ ”Behold, Ilúvatar dwelt alone.” LT, 52.

Ainulindalessa maailma saa alkunsa musiikista.¹⁹ Ilúvatar antaa *ainurille*, luomilleen hengille, teemoja laulettaviksi ja tulkittaviksi. Tästä muodostuu suuri soitto, jossa *ainurin* äänet yhdistyvät tyhjiön täyttäväksi monimutkaiseksi harmoniaksi. Kauneuteen saapuu riitasointuja, kun Melkor alkaa lisätä soittoon omia aivoituksiaan. Kuitenkin Eru toimii koko ajan tämän kuoron kapellimestarina, ja hän saa ”mollin” ja ”duurisoinnut” kutoutumaan yhdeksi, vielä upeammaksi kokonaisuudeksi. Lopulta on syntynyt ja soitettu sinfonia, joka kuvastaa vielä luomattoman maailman tulevia käännteitä.

Tällä luomisen musiikilla on yhteys ”sfäärien harmoniaan” (*musica universalis*), antiikissa syntyneeseen filosofiseen käsitykseen. Sen vakiinnutti osaksi keskiaikaista maailmankuvaa Boëthius (480-524 jKr.). Hänen mukaansa taivaankappaleiden liikkeet, neljän alkuainetta ja vuodenaikojen kierto muodostavat kukin sopusointuisen, musikaalisen kokonaisuuden.²⁰ ”Sfäärien harmonian” ja *Silmarillionin* yhteyttä käsittelevässä artikkelissaan Bradford Lee Eden sanoo *ainurin* soiton olevan ”sfäärien harmonian” suoraa soveltamista. *Ainur* laulavat Jumalan edessä kosmologista musiikkia kuten enkelkuorot keskiaikaisissa kuvauksissa.²¹ Koska Tolkien oli keskiaikaan perehtynyt katolinen kirjailija, ”sfäärien harmonian” löytyminen hänen tuotannostaan on luontevaa. Vaikka Tolkien ei itse mainitse ajatusta mytologiastaan kirjoittaessaan, se on Edenin mukaan sulautunut hänen mytologiansa rakenteisiin *Silmarillionin* alusta *Tarun sormusten herrasta* loppuun.²²

Mielestäni Eden kuitenkin olettaa virheellisesti, että Tolkienin mytologiassa tai ”sfäärien harmoniassa” musiikilla olisi itsessään luova voima.²³ Klassisessa ”sfäärien harmoniassa” musiikki on maailman sopusointuinen järjestys. Se on osa luotua maailmaa, mutta se ei ole luonut maailmaa. Myöskään Tolkienin lopullisessa versiossa *Ainulidalesta* musiikki ei saa aikaan maailmaa. Se kuvastaa tulevaa maailmaa, mutta vasta Jumalan luova sana saa aikaan maailman. Edenin tulkinta on tosin sattumoisin pätevä *Ainulindalen* ensimmäisen version suhteen, jossa

¹⁹ Näin on myös *Narnian tarinoissa*: Aslan luo laulullaan Narnian tyhjästä (Lewis 1994, 113-121). *Ainulindalessa* maailman saa kuitenkin varsinaisesti aikaan Erun sana, vaikka musiikki on edeltä kuvastanut luomakunnan olemusta. Varhaisemmissa *Ainulindalen* versioissa musiikki tosin luo maailman välittömästi.

²⁰ Eden 2003, 184-185.

²¹ Eden 2003, 185-186.

²² Eden 2003, 183, 192.

²³ “In the *Ainulindalë*, or the creation story of Middle-earth in *The Silmarillion*, the focus is on music as the creative or omnipotent force.” Eden 2003, 185.

Eru luo *ainurin* laulamalla ja heidän soittonsa saa aikaan maailman.²⁴ Myöhemmissä versioissa Eru lakkaa laulamasta ja vain luova sana saa aikaan maailman, ei musiikki. *Ainur* syntyvät hänen ajatuksestaan (”offspring of his thought”)²⁵ eli Logoksesta joka tarkoittaa sekä ajatusta että sanaa.²⁶ Syntyy keskiaikaiseen maailmankuvaan sopiva hierarkia sanallaan luovan Erun sekä musiikilla hänen aivoituksiaan heijastavan *ainurin* (enkelten) välille. Musiikilla on Sammumattoman Liekin kautta inspiraatio, joka koristaa Erun ajatuksia. Musiikin teemat tulevat todellisiksi, kun Erun sana on luonut maailman ja Liekki asettunut sen sydämeen.²⁷

Tällä käskysanalla Eru Ilúvatar luo maailman: ”*Eä!* Let these things Be!” (“Tulkoon tämä kaikki Olevaksi!”).²⁸ Tämä on selvä viittaus Raamatun luomiskertomukseen: ”Tulkoon valo!” (1. Moos. 1:3). Tämä käy eritoten ilmi englanninkielisestä Raamatusta: ”Let there be light!” (Gen. 1:3, KJV) ”*Ea!*” on Tolkienin luomaa quenyän kieltä ja on imperatiivimuoto verbistä *ea-* ”olla olemassa”²⁹. Tämä muistuttaa hepreankielistä Raamatua: *jāhi ’or* ”tulkoon valo”, jossa *jāhi* on qal imperfekti verbistä *haja* ”olla”.³⁰ Imperfektia käytetään tässä ilmaisemaan käskyä. Alkukielinen 1. Moos. 1:3 vastaa siis merkitykseltään quenyän olemiseen käskevää ”*ea!*”-huudahdusta. *Ainulindale* vain poistaa kohdetta rajoittava substantiivin, ”valo”.

Raamatun ja Tolkienin luomiskertomukset ovat tässä kohden merkityksellisellä tavalla rinnakkaisia. Siinä missä Raamatun kertomuksessa Jumala käyttää käskysanaansa luodakseen jo olevaan maailmaansa valon, *Ainulindalessa* Eru luo vastaavalla ilmaisulla koko maailmankaikkeuden. Tolkien soveltaa Raamatun luomiskertomuksen lisäksi kristillistä käsitystä maailman luomisen tavasta: ”Uskon avulla me ymmärrämme, että maailmat on luotu Jumalan sanalla: näkyvä on

²⁴ LT1, 52, 55.

²⁵ Silm, 3. Kersti Juvan suomennos, ”kasvoivat hänen ajatuksissaan” (Silms, 13.), näyttää heijastavan pikemminkin gnostilaista, emanoituvaa kuvaa luomisesta kuin kristillistä *ex nihilo* -käsitystä. Ks. myös Devaux 2007, 95; Letters, 284, 245. Tolkienin käsitys *valarista* ei sovi yhteen gnostilaisen tai uusplatonilaisen käsityksen kanssa, jossa henget ovat maailman luoja (”demiurgeja”).

Valar muovaavat maailmaa Jumalan suunnitelman (sävelaiheitten) mukaan: se vastaa ihmisten osallistumista maailmanhistorian kulkuun viemättä pois Jumalan kaikkivaltiuudesta. He ovat vertauskuvia ”alisteisista luojaista” (sub-creator), jollainen myös Tolkien on kirjailijana. Katolisen traditioon mukaan enkeleillä on osa luomakunnan järjestämisessä. Ks. Devaux 2007, 101-102.

²⁶ Ks. Devaux 2007, 94.

²⁷ Silms, 13, 19; Silm, 3, 9.

²⁸ Silm, 9; Silms, 19.

²⁹ ”*ēa*: ’is’.” UT, 410. ”Stem of verb ’exist’ (have being in primary world of history) was *√eje*... Present/continuous of *√eje* : is *ēa* ’It exists’...” VT49, 28.

³⁰ Biblia Hebraica Stuttgartensia, 1; Liljeqvist 2004, 117.

syntynyt näkymättömästä.” (Hepr. 11:3)³¹ Tolkien ottaa sanamuodon *Genesikses-tä* ja vie sen aikaan ennen luomista. Tämä vastaa vanhakirkollista ajatusta: Jumalan iankaikkisuudessa ulos lausuma Sana luo maailman. Tämä Sana on Kristus, joka Isän sisäisenä ajatuksena on *logos endiathetos* ja puhuttuna sanana *logos proforikos*.³²

”Ea!”-huudahdus puuttuu *Ainulindalen* ensimmäisestä versiosta. Siinä Eru toteaa Ainurin soiton päätyttyä luoneensa maailman ja näyttää sen saman tien heille.³³ Tässä pätee Edenin (ks. ylhäällä) oletus musiikin luovasta voimasta. Tolkien kuitenkin muutti tämän kohdan. Lopullisessa muodossaan *Silmarillionissa* Eru ensin näyttää *ainurille* vision eli näyn maailmasta ja vasta sitten luo sen sanallaan. Christopher Tolkienin mukaan tämä on merkittävin kohta, jossa kertomuksen alkumuoto poikkeaa lopullisesta.³⁴ Tolkien lisäsi sanan ”Ea” *Silmarillioniin* vuonna 1951.³⁵ Koska luomissan puuttuminen ennen tätä kuuluu ainoisiin merkittäviin eroihin eri versioiden välillä, Tolkien todennäköisesti harkitsi sitä erityisen paljon. Näin Tolkien on merkittävällä ja suoralla tavalla lisännyt Raamatun ja *Ainulindalen* teologista rinnakkaisuutta.³⁶

Maailmaa ei ole pelkästään luoda ”Ea!” –huudahduksella, se saa myös nimensä tästä. Maailmankaikkeus on quenyaksi Ea. Tolkien määrittelee sanan näin: ”Ea ’Koko Luomakunta’, joka tarkoittaa ’se on’ tai ’olkoon se’.” Sana on käännöslaina valarinin kielestä.³⁷ Se viittaa vain luotuihin, eikä sisällä itseensä Jumalaan.³⁸ Verlyn Fliegerin mielestä koko *Silmarillion* on tämän sanan, Ea, tutkistelu. Se on suuren musiikin luova käskymuoto.³⁹ Tämä on valaiseva oivallus. Siihen lisäisin, ettei Sammumattoman Liekin inspiroima musiikki itsessään riitä luomaan maailmaa. ”Hyvien tekojen” lisäksi tarvitaan Jumalan sana, joka realisoi hyvyyden, tekee olemattoman olevaksi. Koko maailmankaikkeuden, Ean, olemus on olla olemattomuudelle olemuksen antavan Erun toiminnan (Ea! –verbin) ja rakkauden kohteena. Siksi Frodoakaan ei tuomita, kun hänen olemuksensa ei riitä suorittamaan tehtävää. Erun ”Ea!” –sana kaikuu eukatastrofina siinäkin hetkessä.

³¹ Ks. myös ”Herra on sanallaan luonut taivaat, suunsa henkäyksellä tähtien joukot.” (Ps. 33:6).

³² Stöckl 1887, <http://maritain.nd.edu/jmc/etext/hhp49.htm>.

³³ LT, 54-55.

³⁴ LT1, 62.

³⁵ MR, 7.

³⁶ Ks. Devaux 2007, 92-93.

³⁷ ”Eä ’All Creation’, meaning ’it is’ or ’let it be’.” WJ, 402.

³⁸ VT49, 28.

³⁹ Flieger 2002, 59.

3.2. Eruhíni, Jumalan lapset

Haltiat ja ihmiset ovat 'Jumalan lapsia', *Eruhíni*.⁴⁰ He ovat Erun välittömiä luomuksia. *Valar* osallistuvat muun luomakunnan muovaamiseen, mutta eivät Jumalan lasten luomiseen.⁴¹ Haltioilla ja ihmisillä on syntyperänsä tähden ainutlaatuisen asema Jumalan suunnitelmassa.⁴² Erun asettamat sijaishallitsijat kunnioittavat Ilúvatarin lapsia, heidän vapauttaan ja toiseuttaan, kuvana hänen viisaudestaan; termi *Eruhíni* onkin käänöslainaa valarinin kielestä.⁴³ *Ainulindale* kertoo, kuinka Ilúvatarin Lapset tulevat Suuressa Soitossa kolmannen sävelaiheen myötä, Jumalan omana lisäyksenä suunnitelmaan.⁴⁴ Edelliset, alkuperäiset sävelaiheet eivät kykene voittamaan Melkorin tuomaa riitasointua. Kun Eru kohottaa oikean kätensä, tilanne muuttuu lähtökohtaisesti:

...sekaannusten keskeltä heräsi kolmas sävelaihe ja se oli erilainen kuin muut. Sillä aluksi se oli ikään kuin heikko ja hempeä, vain vienojen äänien solinaa, mutta se ei ottanut tukahutuakseen, ja se sai voimaa ja syvyyttä. Ja viimein oli kuin kaksi sävelmää olisi yhtä aikaa soinut Ilúvatarin istuimen edessä ja ne olivat äärimmäisen erilaiset. Toinen oli syvä ja laaja ja kaunis, mutta hidas ja täynnä mittaamatonta surua, josta sen kauneus oli kotoisin. Toinen oli saavuttanut sisäisen yhtenäisyyden, mutta se oli räikeä, joutava ja toistui toistumistaan; eikä siinä ollut sopusointua vaan se soi kuin samoja säveliä pauhaavien torvien kuoro. Ja se yritti hukuttaa toisen sävelmän äänensä voimalla, mutta toinen ikään kuin otti siitä väkevimmät [triumphant] sävelet ja kutoi ne omaan vakavaan kuvioonsa.⁴⁵

Tämä siteeraus on tiivistelmä legendariumin olennaisesta sisällöstä, Jumalan lasten taistelusta pahaa vastaan.⁴⁶ *Valarin* voima, heidän ensimmäiset kaksi teemaansa, eivät uljaudessaan voita Melkorin mahtavaa räikeyttä. Jumalan lasten sävelaiheen heikko virta kykenee integroimaan pahuuden tuoman riitasoinnun itseensä. Näin syntyy traaginen syvyys, joka on yksitoikkoisen väkivaltaista teemaa voimakkaampi. Pahuuden käyttäminen itseään vastaan on legendariumin kantavia ajatuksia. Tolkienin kertomuksissa suru ja tragedia eivät lannista, vaan synnyttävät nöyrän uhmakkaana vastarintana ilmenevän toivon.

Silmarillion kertoo, että ensiksi ”Jumalan lapsista” Eru luo haltiat: he ovat Esikoiset (’the elder children’). Tuhansia vuosia myöhemmin, auringon ensi ker-

⁴⁰ Kirjeet, 297; Letters, 235.

⁴¹ Kääpiöt ovat Aule-*valan* muovaamia. Tolkien ei laske heitä yleensä ’Jumalan lapsiksi’, vaikka Eru antaa heille sielun ja ihmisiä pitemmän eliniän. Kerran hän kuitenkin kirjoittaa poikkeuksellisesti, että ”heistä tulee kolmannen lapset, enemmän ihmisten, toisten, kaltaiset” (PM, 391).

⁴² Kirjeet, 297; Letters, 235-256.

⁴³ Silms, 17; Silm, 7; WJ, 403.

⁴⁴ Kirjeet, 434; Letters, 345.

⁴⁵ Silms, 15; Silm, 5.

⁴⁶ Ks. “...principal Drama of Creation: the war of the Erhuhín (The Children of God), Elves and Men, against Melkor.” MR, 330.

taa noustessa Ilúvatar luo ihmiset, Nuoremmat Lapsensa.⁴⁷ Ihmisten sukukuntaan kuuluvat myös Keski-Maan kolmannen ajan lopulla kuuluisuuteen nousseet hobitit. Haltiat ja ihmiset ovat biologisesti samaa lajia.⁴⁸ He ovat ruumiillisia olentoja, he koostuvat sielusta (*fea*) ja ruumiista (*hroa*).⁴⁹ Heillä on Tolkienin mukaan vapaa tahto suhteessa Jumalaan,⁵⁰ mikä onkin yksi osa katolista ihmiskäsitystä.⁵¹ He ovat kaikin puolin samanlaisia ja, niin sanoakseni, samasta puusta veistettyjä. Heidät kuitenkin erottaa toisistaan heidän kohtalonsa: ihmiset ovat kuolevaisia, haltiat kuolemattomia.⁵² Kohtaloiden poikkeavuuden syynä on sielujen rakenteen ja suuntautuneisuuden erilaisuus. Haltiat ovat koko olemukseltaan suuntautuneita maailmaan, kun taas ihmisten sielu ei siihen tyydy. Siksi haltiat ovat kiinni maailmassa, eläen niin kauan kuin se on olemassa, kun ihmisten kohtalona taas on jättää maailma päästäkseen ajan ulkopuolelle Erun luo (tahtoen tai tahtomattaan).

Athrabethin kommentaarin mukaan ”luomakunnan tärkein näytelmä” on ”*Eruhínin* (Jumalan lasten), haltioiden ja ihmisten, sota Melkoria vastaan.”⁵³ Melkorin kukistuttua tämä sota ei kuitenkaan pääty, vaan pahuus saa aina uusia muotoja. Niinpä *Tarun sormusten herrasta* pääaihe on taistelu sekä Sauronin ulkoista että sormuksen sisäistä pahaan vastaan. Ihmissuvun kaikkein vähäpätöisimmän kansan edustajat ovat lopulta vastuussa voitosta tätä uhkaa vastaan: hobitit Frodo, Samvais ja käänteisellä tavalla myös Klonkku. Niin kuin Raamatussa sanotaan, Jumalan voima tulee ilmi heikkoudessa (2. Kor. 12:9-10). *Valar* (eli ”mahdit”) eivät voi kukistaa pahaan, vaan katoavaisessa ruumiissa asuvat ”Jumalan lapset”: erityisesti ihmiset, vielä heikommat, ja heistä erityisesti hobitit, kaikkein heikoimmat. Näin Ilúvatarin kolmas sävelaihe käy toteen.

⁴⁷ Silm, 403. Silms, 409.

⁴⁸ ”*The existence of Elves*: that is of a race of beings closely akin to Men, so closely indeed that they must be regarded as physically (or biologically) simply branches of the same race.” MR, 330.

⁴⁹ Katolisen opin mukaan henki ja sielu ovat sama asia. Luultavasti siksi legendariumissa ei esiinny paavalilaista ”henki, sielu, ruumis” –jakoa (1. Tess. 5:23).

⁵⁰ Kirjeet, 297; Letters, 235-236.

⁵¹ Frodon epäonnistuminen *Sormusten herrassa* asettaa tosin kyseenalaiseksi vapaan tahdon kyvyt ja rajat. Tolkien itse tulkitsee sen katolisen opin mukaisesti parhaansa tekemiseksi (Kirjeet, 409-412; Letters, 325-327), eikä Frodoa inhimillisyytensä takia pidä syyttääkään. Vapaa tahto ei vain tässäkin tuo pelastusta; mielestäni kirja sopii täysin luterilaiseen (eli omaan) käsitykseeni.

⁵² ”The gulf, maybe, is between our fates rather, for else we are close akin, closer than any other creatures in the world.” MR, 323.

⁵³ “... principal Drama of Creation: the war of the Eruhíin (The Children of God), Elves and Men, against Melkor.” MR, 330.

3.2.1. Kuolema ja kuolemattomuus

Haltiat eivät kuole muuta kuin tapaturmaisesti tai surun murtamina. Tämä johtuu siitä, että heidän sielunsa pystyy pysymään kiinni maailmassa ja sen aineessa. Haltioiden sielu on olemuksellisesti suuntautunut Erun luomistyöhön; he saavat ilonsa maailman kauneudesta. Kuoltuaankaan he eivät jätä maailmaa, vaan voivat saada uuden ruumiin. Kuolemattomuuden varjopuoli on kuitenkin se, etteivät haltiat voi jättää maailmaa ja mennä Erun luokse. Heidän elämänsä on maailman elämää.⁵⁴ Tolkienin mukaan haltioiden kuolemattomuus on tarkalleen ottaen määrätöntä pitkäikäisyyttä, joka on sidottu *ardan* olemassaoloon ja historiaan.⁵⁵ Maailman lopun tullessa väistämättä heidän sielunsa joko tuhoutuu tai elää vain muistoissa.

Tolkienin haltiat muistuttavat jossain määrin Raamatun luomiskertomuksen Aadamia ja Eevaa. Sekä haltiat että ihmiskunnan alkuvanhemmat ovat kuolemattomia. Haltioiden luonnolliset kyvyt ovat korkeammalla tasolla kuin ihmisten. Perinteisen tulkinnan mukaan myös Adam ja Eeva olivat psyykkisiltä ja fyysisiltä ominaisuuksiltaan myöhemmän ihmiskunnan edellä. Tolkien ei kerro haltioiden kokeneen syntiinlankeemusta. Asia on kuitenkin hieman kaksipiippuinen. Haltiat pystyvät rikkomaan Erun tahtoa vastaan. He ovat tavallaan kuin Adam ja Eeva, joille synti olisikin syödä elämän (ei hyvän- ja pahantiedon) puusta: he ovat luonnostaan kuolemattomia. Heidän syntinsä on luodun hyvän (elämän) erottaminen Luojasta, kun taas ihmisten synti on luomattoman hyvän (tiedon) erottaminen Erusta.

Ihmiset näkevät kaikessa hyvässä, mitä maailmassa on, heijastuman jostakin muusta. Heidän sielunsa elää aina kaipauksessa, se on suuntautunut ajan ja paikan ulkopuolelle Erun luo. Tämän takia haltiat uskovat, että maailman jättäminen on ihmisten osa ja kohtalo. Se tekee heistä erilaisia kuin haltioista. Kuolema on Erun lahja ihmisille.⁵⁶ Näin Tolkien yleensä sanoo⁵⁷, mutta *Athrabethissa* ilmenee poikkeava (tai täsmentävä) mielipide. Andreth kertoo, että joidenkin ihmisten mielestä kuolema on ”alkukatastrofin” seurausta, joko Melkorin aiheuttama va-

⁵⁴ ”He eivät voi paeta eivätkä jättää tätä maailmaa niin kauan kuin se pysyy, sillä sen elämä on heidän elämänsä.” Silms 330.

⁵⁵ “Elvish ‘immortality’ is bounded within a part of Time (which he would call the History of Arda), and is therefore strictly to be called rather serial longevity, the utmost limit of which is the length of the existence of Arda.” MR, 331.

⁵⁶ ”Ja Ihmisten Kohtalo, lähtö, oli alun alkujaan Ilúvatarin lahja”. Silms, 331.

⁵⁷ Letters, 189. Kirjeet, 239.

hinko tai Erun antama rangaistus Melkorin palvomisesta. Tämä on loogista sekä legendariumin että kristinuskon kannalta, sillä ruumis ja sielu kuuluvat kumman-kin mukaan yhteen. Finrod-haltia yhdistää ihmisen olemukseen kuuluvan maailmasta ulos suuntautumisen ja sielu-ruumis-kokonaisuuden: ihmisten alkuperäinen kohtalo olisi lähteä maailmasta, mutta samalla ottaa ruumis mukaansa. Näin ruumis sekä puhdistuisi Melkorin turmeluksesta että tulisi ”pyhemmäksi” kuin se olisi alun perin voinut ollakaan. Ihmisen lankeemuksen takia ruumis ja sielu kuitenkin eroavat toisistaan, eikä tällainen pelastus Melkorin turmeluksen poistamiseksi ole mahdollinen ilman Erun tulemistä maailmaan.

Tätä ruumiin nousemista sielun kanssa uuteen elämään Tolkien kutsuu taivaaseen ottamiseksi (”assumption”), jonka hän sanoo katolisen uskonsa mukaisesti todennäköisesti vain yhden ihmisen (eli Marian) kokeneen.⁵⁸ Marian taivaaseen ottaminen (*assumptio Mariae*) on yksi katolisen kirkon opeista, jonka paavi Pius XII julisti viralliseksi dogmiksi 1.11.1950 konstituutiossa *Munificentissimus Deus*.⁵⁹ Sen mukaan Maria otettiin maallisen vaelluksensa päätyttyä ruumiineen ja sieluineen taivaalliseen kunniaan. Konstituutiossa sanotaan, että hänen ruumiinsa ei turmeltunut haudassa. Epäselväksi kuitenkin jää, ehtikö Maria kuolla ennen ”ylösousemustaan”. Taivaaseen otaminen on Marian perisynnittömyyden tähden vain hänen osansa. Vanhastaan kirkossa myös ajateltiin, että ilman syntiinlankeemusta olisi taivaaseen ottaminen ollut kaikkien ihmisten osa. Tällaisen käsityksen on Tolkien sisällyttänyt *Athrabethiin*. Ihmisten osa olisi alun perin ollut jättää maallinen vaelluksensa vapaaehtoisesti ja ottaa ruumiinsa mukanaan uuteen olomuotoon.

Jää kuitenkin epäselväksi, kuuluuko tähän kuvaan Tolkienilla usein esiintyvä ajatus kuolemasta ”ihmisten lahjana”; epäselvyys on samansuuntainen kuin Marian kuolema katolisessa dogmissa. Marian kuolema tai kuolemattomuus ei ole sama asia kuin alkutilan kuolemattomuus. Perinteisen kristillisen tulkinnan mukaan ihmiset eivät kokeneet kuolemaa ennen syntiinlankeemusta. Tolkienin maailma on kuitenkin kuoleman ja turmeluksen tyysija Melkorin takia jo ennen ihmisten lankeemusta. Siksi kuolema on ehkä mahdollista yhdistää alkukatastrofin kokemattomiin ihmisiin. Myös Maria on osallinen maailman kärsimyksistä, minkä takia hän saattoi kuolla perisynnittömyydestään huolimatta. Vaikka taivaaseen

⁵⁸ MR, 333, 357.

⁵⁹ *Munificentissimus Deus* 1950.

ottamista ei tapahdu Tolkienin legendariumissa (se jää myöhempisiin aikoihin⁶⁰), alkuperäisen suunnitelman mukaisesti antaa Aragorn-kuningas viimeisen henkäyksensä vapaaehtoisesti.⁶¹

Athrabethin kommentaarissa Tolkien liittää haltioiden kuolemattomuuden ja ihmisten kuolevaisuuden rakkauden asteisiin:

He sanovat, että pahat ihmiset (tai ihmisten pahuus) tuhoavat *ardan*, mutta se parantuu ihmisissä olevan hyvyyden kautta. Haltiat ovat vastapainona tälle pahuudelle, hallitsevalle rakkaudettomuudelle. Hyvien ihmisten pyhyys – heidän suora kiintymyksensä Eruun, ennen Erun töitä ja niiden ylitse – voi lunastaa heidät viimeisestä huolistaan: surusta; surusta, joka tulee vääjäämättä jopa epäitsekästä rakkaudesta mihinkään vähempään kuin Eruun.⁶²

Haltioiden rakkaus Erun luomaa maailmaa kohtaan on hyvää, mutta vähempiarvoisempaa kuin ihmisten rakkaus suoraan Eruun. Tämä ajattelumalli muistuttaa katolista ideaa: *ordo caritatis* 'rakkauden järjestys'. Se asettaa erilaiset rakkaudet arvojärjestykseen niiden kohteiden mukaan: mitä korkeampaan kohteeseen rakkaus kohdistuu, sitä arvokkaampaa se on. Luotuunkin kohdistuva rakkaus on hyvää, koska luomakunta heijastaa Luojan hyvyyttä. Legendariumissa haltiat voivat saada lopullisen hyvänsä kuitenkin vain ihmisten kautta, koska he voivat suuntautua olemuksellaan suoraan Hyvyyteen. Mutta missä määrin ihmisten rakkaus hyvää kohtaan tuottaa itse kertomuksissa pelastusta? On mahdollista tulkita, että rakkaus pahaa kohtaan, armo ja anteeksianto, sekä Frodolta Klonkkua kohtaan että Erulta Frodoa kohtaan, saa aikaan voiton *Sormusten herrassa*. Tätä ekumeenisesti mielenkiintoista ja vaikeaa ongelmaa ei tässä gradussa voi ratkaista.⁶³

Joka tapauksessa on selvää, ettei ihmisten oma hyvyys sellaisenaan edes Tolkienin mielestä riitä pelastamaan *ardaa*. Eräässä kirjoituksessa *valar* sanovat, että ihmisissä on pahuuden siemen koska he hylkäsivät Yhden. Turmelusta ei voi poistaa, ellei kaikkea elävää tuhottaisi.⁶⁴ Silti pelastuksen on tultava maailmalle ihmisten kautta, sillä vain heissä voi maallinen ja jumalallinen yhdistyä heidän kuolevaisuutensa takia. Tarvitaan kuolevainen, mutta täydellisen hyvä ihminen, jolla ei ole osallisuutta kaiken luodun turmelukseen. Tarvitaan Jeesus Kristus.

⁶⁰ VT:ssa Henok ja Elia otetaan taivaaseen, kristillisissä legendoissa myös esim. Arthur.

⁶¹ MR, 351.

⁶² “Arda they say will be destroyed by wicked Men (or the wickedness in Men); but healed through the goodness in Men. The wickedness, the domineering lovelessness, the Elves will offset. By the holiness of good men – their direct attachment to Eru, before and above all Eru’s works – the Elves may be delivered from the last of their griefs: sadness; the sadness that must come even from the unselfish love of anything less than Eru.” MR, 343.

⁶³ Lutherin teologia poikkeaa *ordo caritatis* –ajattelusta, ks. Mannermaa 1995, 17-22, 29-40.

Kirjoitustensa tulkinnassa Tolkien on tietoisesti roomalais-katolinen. Henkilökohtaisesta mielestäni legendarium on kuitenkin tiedostamattomasti osittain *sola gratiaan* perustuva.

⁶⁴ PM, 370.

3.3. Katastrofit ja eukatastrofit

Mutta kaikki äärimmäinen valta pysyy Yhdellä, ja (ainakin ajan näkökulmasta katsottuna) hänellä on oikeus tuoda tarinaan Jumalan käsi, toisin sanoen tuottaa sellaista todellisuutta, jonka luonnetta ei voisi päätellä edes siinä tapauksessa, että tietäisi täysin kaiken aiemmin tapahtuneen, mutta koska se on totta, siitä tulee totta myös menneisyydessä (tämän on yksi mahdollinen ”ihmeen”⁶⁵ määritelmä). Tarinan mukaan haltiat ja ihmiset olivat tällaisista teoista ensimmäisiä...

Näin Tolkien kirjoittaa erään kirjeensä luonnoksessa. Eru on legendariumissa läsnä toisaalta näennäisesti etäisenä, maailman tarinan kirjoittajana, toisaalta tarinan luoja, jolla on kyky tulla sen sisälle muuttaakseen sen kulkua. Nämä muutokset ovat luonteeltaan joko katastrofeja tai eukatastrofeja, pahan saamaa hävitystä tai tuhosta nousevaa hyvää, yllättävää käännettä. Ensimmäiseksi eukatastrofiksi voi kutsua *Eruhinin* luomista. Se mahdollistaa Melkorin fyysiseen maailmaan tuomaan turmelusta vastaan taistelemisen sisältäpäin. *Valar* eivät henkiolentoina tähän kykene; ruumiilliset haltiat ja ihmiset voivat. Koska maailmanhistorian draama tapahtuu pääasiassa Jumalan lasten kautta, on Erun tuoma eukatastrofi koko legendariumin perusta. Tarinan kirjoittaja ei ole etäinen, vaan lastensa ihmeessä koko ajan läsnä.

Vaikka katastrofit ja eukatastrofit ovat vaikutukseltaan vastakkaisia, niiden tarkoitus on sama. Kummankin syynä on Erun hyvä tahto luomaansa maailmaa kohtaan. Hän tuottaa katastrofin, kun pahuus muuten uhkasi hukuttaa hyvän maan päältä. Hän tuottaa eukatastrofin, kun pahuuden voiton salliminen veisi maailmalta toivon. Katastrofit vastaavat ehkä Ilúvatarin toista sävelaihetta, joka voimallaan ja kauneudellaan yrittää kukistaa Melkorin riitasoinnun. Se ei kuitenkaan onnistu. Vasta ’Jumalan lapsia’ kuvaava kolmas, aluksi heikko sävelaihe kykenee vastustamaan Melkorin pahuutta imemällä sen iskut itseensä.⁶⁶ Katastrofi yrittää voimalla voittaa pahan, mutta pahuus ei näin häviä maailmasta. Eukatastrofi saavuttaa pysyvämpää tulosta, koska se kykenee heikkouden kautta imemään itseensä pahan.

Tolkienin legendarium on täynnä katastrofeja ja eukatastrofeja sekä tarinan rakenteeseen kuuluvina että Erun suorina puuttumisina tarinaan. Tässä kohden on syytä keskittyä vain kolmeen merkittävimpään käännteeseen, joista kukin merkitsee yhden Keski-Maan ajan päättymistä. Ensimmäinen aika loppuu Vihan Sotaan, jossa Melkor kukistetaan. Tämä toteutuu, koska Earendil, ihmisten ja haltioiden

⁶⁵ Kirjeet, 297; Letters, 235.

⁶⁶ Silms, 15; Silm, 5.

jälkeläisen, pääsee pyytämään *valarilta* apua vääjäämättömän tuhon edessä. Beleriand, Keski-Maan itäinen manner, kuitenkin tuhoutuu sodassa. Eukatastrofilla on katastrofiset seuraukset. Toinen aika alkaa edetä kohti päätöstään, kun Eru hukuttaa Númenorin sen tuhoisan ylpeyden takia. Katastrofi johtaa kuitenkin vajavaisen eukatastrofiin. Uskolliset pelastuvat ja perustavat Keski-Maahan Sauronia vastustavat valtakunnat. He voittavat Sauronin väliaikaisesti, mutteivät tuhoa sormusta. Sormuksen ja samalla Sauronin tuhon saa aikaan Frodon uhrin ja Erun armon tuoma eukatastrofi, johon kolmas aika päättyy.

Silmarillion kertoo, kuinka *noldor*-haltiat lähtevät Valinorista Beleriandiin hankkiakseen takaisin Melkorin varastamat kolme *silmaril*-jalokiveä, joihin Feanor on asettanut kahden puun (auringon ja kuun edeltäjien) valon. *Valar* jättävät heidät Keski-Maahan oman onnensa nojaan. Kyse on kostoretkestä, johon *valar* eivät voi osallistua. He eivät myöskään estä haltioita, koska se poistaisi heiltä vastuun omista teoistaan. Viisisataa vuotta he taistelevat häviöstä toiseen. Ainoita toivonpilkkeitä ovat *edainin*, Melkorin pimeyttä paenneiden ihmisten, liittyminen taisteluun sekä Berenin ja Lúthienin, ihmissoturin ja haltiaprinsessan, rakkaus. He anastavat yhden *silmarilin* pois Melkorilta. Eru päättää, että Lúthienin täytyy valita kuolevaisuus ollakseen Berenin kanssa; heistä alkaa uusi toivo, ihmisten ja haltioiden jälkeläiset.

Kaikki Beleriandin suuret valtakunnat kukistuvat Melkorin mahdin alla. Hän uskoo jo voittavansa.⁶⁷ Jäljelle jääneet kokoontuvat Sirionin suistolle, myös Earendil 'merta rakastava', hänkin Puolihaltia, Tuorin, ihmismiehen, ja Idrilin, Gondolinin haltiaprinsessan, poika.⁶⁸ Hän ottaa vaimokseen Elwingin, Berenin ja Lúthienin pojantyttären, jolla on mukanaan *silmaril*. He saavat kaksi poikaa, Elrondin ja Elrosin. Toivottomassa tilanteessa Earendil lähtee pyytämään apua *valarilta*, vaikka sekä *noldorilta* että kuolevaisilta on evätty pääsy sinne. Sillä aikaa Feanorin pojat hyökkäävät omiaan vastaan havitellen isänsä *silmarilia*. Elwing pääsee pakoon, mutta hänen poikansa vangitaan. Hän saapuu miehensä luo linnun muodossa. *Silmarilin* kirkkaus johtaa heidät Valinorin rannalle, ja ensimmäisinä kuolevaisina he astuvat kuolottomille maille.⁶⁹

Earendil, ihmisen ja haltian lapsi, lähtee etsimään armoa kahdelle sukukunnalle. Eonwe, *valarin* kuninkaan Manwen airut, sanoo hänelle:

⁶⁷ Silms, 306-307; Silm, 292-293.

⁶⁸ Silms, 400; Silm, 390.

⁶⁹ Silms, 309-312; Silm, 295-298.

Terve Eärendil, merenkävijöistä maineikkain, odotettu joka tulee odottamatta, kaivattu joka tulee toivon tuolta puolen! Terve Eärendil, joka kannat valoa Auringon ja Kuun ajan takaa! Terve maan lasten loisto, pimeyden tähti, illan kajo, aamun valo!⁷⁰

Valar kuulevat Earendilin pyynnön auttaa Keski-Maan kansoja heidän epätoivossaan. Earendilia ja Elwingiä kielletään koskaan astumasta takaisin kuolevaisten maille, ja heille ja heidän lapsilleen annetaan vapaus valita kuolevaisten tai kuolemattomien osa. He valitsevat Elwingin tahdosta jälkimmäisen kohtalon, vaikka Earendil on kiintynyt isänsä sukukuntaan. Hän kohoaa laivallaan taivaalle *silmaril* otsallaan ja ilmestyy aamuin illoin Keski-Maalle Suuren Toivon Tähtenä.⁷¹

Eonwen johtamina Valinorin joukot hyökkäävät Keski-Maahan Melkoria vastaan. Hyökkäys tulee hänelle yllätyksenä, koska sääliä tuntematon ei voi odottaa *valarin* tuntevan sääliä. Syttyy Vihan Sota. Melkor on kukistumaisillaan, kun hän lähettää lohikäärmeiden armeijan Angband-linnoituksensa uumenista. Pelastukseksi saapuu Earendil ympärillään Manwen kotkat. Hän voittaa Ancalagon Mustan, lohikäärmeistä mahtavimman.⁷² Angband kukistetaan ja pelkurina karannut Melkor vangitaan. Beleriand tuhoutuu Vihan Sodassa. Feanorin pojat haluavat Melkorin kruunussa olleet *silmarilit* itselleen. He anastavat ne Eonwen leiristä, mutta syntiensä takia ne polttavat heitä ja he heittävät ne mereen ja tulivuoreen. Näin vain Earendilin taivaan ilmoissa loistava *silmaril* jää valoksi Keski-Maan kansoille. Melkor heitetään maailman ulkopuoliseen tyhjyyteen, ja Earendil vartioi, ettei hän pääse pois.⁷³

Earendilin tarinassa on kyse toivosta ja armosta. Valinorin tietoisesti ja ahneudesta hylänneet *noldor* eivät ansaitse pelastusta. Se on heidän tietoinen valintansa, heidän ”syntiinlankeemuksensa”, jonka seuraukset heidän on kannettava. Ihmistenkin sukukunta on kokenut oman syntiinlankeemuksensa, mutta *edain* etsivät lunastusta Melkorin pimeydestä. *Noldor* karkaavat valoa, kun taas *edain* halajavat sitä. Ratkaisun kummankin sukukunnan ongelmaan tuo Earendil, *edainiin* kuuluvan Tuorin ja *noldo*-Idrilin poika. Vain ihmisyyteen kuuluva suuntautuminen maailman ulkopuolelle, pysyvään toivoon, uskaltaa käydä hakemaan pelastusta myös *noldorille*. Siksi on kohtalon ivaa, mutta samalla sopivaa, että Earendilin osaksi koituu olla haltia.

⁷⁰ Silms, 312; Silm, 298.

⁷¹ Silms 312-315; Silm, 298-301.

⁷² Ks. s. 14, alaviite 7.

⁷³ Silms 315-320; Silm, 301-306.

Vain Eru voi muuttaa pahan käänteen voitoksi. Feanorin poikien hyökkäyksestä tuleekin eukatastrofi, kun Elwing heittäytyy *silmarileineen* mereen ja tulee Earendilin luo: *silmarilin* avulla he pääsevät Valinoriin pyytämään valarilta apua.⁷⁴ Jos Feanorin pojat eivät olisi hyökänneet, *silmaril* ei olisi päätnyt Earendilille, vielä juuri oikeaan aikaan, Melkorin uhatessa kaikkia tuholla. Tämä johtaa ensimmäisen ajan suureen eukatastrofiin, siihen, että *valar* ottavat kuuleviin korviinsa Earendilin avunpyynnön ja armahtavat Keski-Maata. *Valarin* mielenmuutos on yllättävä. Se kumoo heidän aikaisemmat ehdottomat määräyksensä. Heidät liikuttaa armoon todennäköisesti kuitenkin se, että Eru on kerran sallinut Berenin ja Lúthienin, ihmisen ja haltian, yhdistymisen. Hän antoi heille luvan olla yhdessä sillä ehdolla, että Lúthien valitsee kuolevaisuuden.⁷⁵ Siksi Elwing on olemassa ja siksi myös (hänen perimänsä *silmarilin* takia) Earendil pääsee Valinoriin. *Valar* varmaan näkevät tämän kaiken Erun kaitselmuksen tuloksena.

Earendil ilmentää legendariumin teemaa, että juuri heikoissa ihmisissä on pelastus ja toivo myös haltioille. Hän ei kuitenkaan pääsisi *valarin* puheille, ellei hän olisi myös haltioiden edustaja. Vaikka Tolkien kiistää Earendilin olevan Kristukseen suoraan viittaava hahmo⁷⁶, hänen ihmisille ominainen toivo epätoivon keskellä tuo pelastuksen Keski-Maan kansoille. Hän on kuitenkin ”messiaaninen” esirukoilija, ei lunastaja.⁷⁷ Earendil on elävä eukatastrofi, Eonwen sanoin: ”odotettu joka tulee odottamatta, kaivattu joka tulee toivon tuolta puolen! ...maan lasten loisto, pimeyden tähti, illan kajo, aamun valo!”

Vaikka *valar* tulevat kukistamaan Melkorin, heille ei voi antaa kunniaa siitä. Kunnia kuuluu armolle, jota Earendil pyytää kummallekin sukuhaaralleen ja johon Erun sydän vastaa. Erun päätös on, että kumpienkin hänen lastensa, haltioiden ja ihmisten, kohtalot ovat yhtä. Kuolematon antaa kuolevaiselle elämän, uskon Erun hyvyyteen, kun kuolevainen antaa kuolemattomalle kuoleman, toivon Erun kirkkaudesta. Kuolemattoman ja kuolevaisen yhteinen rakkaus tuottaa pelastuksen hedelmän: toivovan ihmisen, jolla on haltioiden usko Erun hyvyyteen. Pelkkä haltia uskaltaa vain uskoa, ei toivoa pelastusta. Pelkkä ihminen uskaltaa vain toivoa, ei pyytää armoa. Yhdistelmä tuo avun oikealla hetkellä (ks. Hepr. 4:16).

Eukatastrofiin liittyy aina tietty ironia. Paha tuottaa oman tuhonsa tavalla, jota se ei itse osaa odottaa. Valaiseva esimerkki tästä on *silmaril*, jonka Melkor on

⁷⁴ Ks. Kirjeet, -; Letters, 150.

⁷⁵ Silms, 233-234; Silm, 221.

⁷⁶ Letters, 387.

⁷⁷ Carpenter 2005, 280

varastanut ja jonka Beren ja Lúthien hankkivat itselleen. Se mahdollistaa Earendilin pääsyn Valinoriin pyytämään *valarilta* apua Melkorin kukistamisessa. Juuri se esine, jonka himo on tuottanut lankeemuksen *noldorille*, mahdollistaa oikeassa käytössä heidän pelastuksensa. Feanorin jäljelle jääneet pojat eivät kuitenkaan osaa ottaa vastaan tätä pelastusta; he anastavat kaksi viimeistä *silmarilia* itselleen. Toinen heittäytyy *silmarilinsa* kanssa tulivuoreen, toinen heittää *silmarilinsa* mereen ja jää vaeltamaan järkensä menettäneenä. Heidän himonsa esine on heidän turmionsa. Kuitenkin yksi *silmaril* on vapautunut tästä tuhon kierteestä ikuisiksi toivon merkiksi Keski-Maan kansoille: ahneuden ja tuhon kierteestä on vapautus.

Lohikäärmeen surmaava Earendil on kuin Pyhä Yrjänä, Saatanan maahan heittävä Mikael tai itse käärmeen rikkipolkeva Kristus. *Valarin* joukot ovat kuin Saatanan joukkoja vastaan käyvät enkelarmeijat. Sodan ankuruus kuitenkin tuhoaa Beleriandin. Eukatastrofin saa aikaan heikkouteen, ihmisyyteen, liittyvä armo, mutta sen katastrofaaliset seuraukset johtuvat voiman käytöstä. Vain täydellinen heikkous, täysi tukeutuminen Ilúvatarin kolmanteen sävelaiheeseen, voi saada jotakin lopullisempaa aikaan. Toinen sävelaihe, voimaan perustuva, on aina vailinainen Melkorin mahtia vastaan; korkeus ei voi voittaa pimeyttä:

*Tähän päättyy Silmarillion. Se kertoo kuinka korkeasta ja kauniista vajottiin pimeyteen ja hävitykseen, mutta sellainen on aina ollut Turmeltuneen Ardan kohtalo; josko siihen joku muutos tulee ja turmelus korjataan, sen ehkä Manwë ja Varda tietävät; mutta he eivät ole sitä sanoneet julki, eikä se käy ilmi Mandosin tuomioista.*⁷⁸

Earendilin tarina on Silmarillionin, *silmarilien* tarun, loppu. Pelastus turmeluksesta, kolmannen sävelaiheen päämäärä, jää avoimeksi. Tarina kuitenkin jatkuu: Elros, Earendilin toinen poika, valitsee kuolevaisuuden. Hänelle ja muille *edainille*, lännestä valoa ja toivoa etsineille ihmisille, Eru nostaa Númenorin 'lännen maan' Keski-Maan ja Valinorin väliin. Toinen aika alkaa.

Kaikkein näkyvin Erun suorista puuttumisista tarinan kulkuun on *Akal-labêth*, Númenorin häviö. Tämä Tolkienin Atlantis-taru sisältyy *Silmarillion*-teokseen. *Edainista* muodostuu Númenorilla suuri ja ylhäinen kansakunta, joka hallitsee kaikkia meriä. He ovat monoteisteja. Númenorin valtakunnassa ei ole Erulle pystytettyä temppeliä, mutta kolmesti vuodessa kuningas menee vuoren huipulle rukoilemaan kansansa puolesta Erua.⁷⁹ Ihmisten elinikä pitenee yli kak-

⁷⁸ Silms, 320; Silm, 306.

⁷⁹ UT, 214.

sinkertaiseksi, mutta he pysyvät kuolevaisina. *Valar* kieltävät heitä tulemasta lähelle Valinoria, kuolemattomien maita, joiden kirkkauteen he vain kuihtuisivat.⁸⁰

Kun yli kaksituhatta vuotta on kulunut Númenorin synnystä, númenorilaisten valtaa uhmannut Sauron antautuu kuningas Ar-Pharazônille. Antautumisen varjolla Melkorin suurin palvelija pääsee kuitenkin Númenoriin ja saa viekkailla puheillaan (ja sormuksensa voimalla⁸¹) kuninkaan suosion. Hän kertoo Erun olevan *valarin* keksintöä, jonka avulla he orjuuttavat ihmisiä, ja väittää todellisen vallan kuuluvan Pimeydelle, josta kaikki on tehty. Ar-Pharazôn ja kansa ryhtyvät palvomaan Melkoria, ”Vapauden Antajaa”, jolle rakennetaan temppeli. Uskolliseksi kutsuttu ryhmittymä pysyy kuitenkin Ilúvatarin palvelijoina.⁸²

Ar-Pharazônista tulee suurin diktaattori sitten Melkorin aikojen. Hän vanhenee ja alkaa pelätä vääjäämätöntä kuolemaa. Sauron tarjoaa hänelle keinon vapautua tästä kohtalosta. Hän väittää *valarin* anastaneen itselleen kuolemattomuuden. Valloittamalla Valinorin kuningas voisi hankkia sen itselleen. *Valar* lähettävät varoituksen tästä salamoivien myrskypilvien muodossa, jotka ovat kotkien muotoisia. Sauronin yllytyksen tähden tämä kuitenkin vain lisää Ar-Pharazônin uhmaa. Kuningas lähtee koko valtavan laivastonsa kanssa kohti Valinoria.⁸³ Tapahutumien lopputuloksen tiivistää ytimekkäästi *Sormusten herran* historiallinen liite-osa:

Mutta kun Ar-Pharazôn astui jalallaan Siunatun Amanin rannalle, hylkäsivät *valar* vartiotehtävänsä ja kutsuivat Yhtä, ja maailma muuttui. Númenor kukistettiin ja meri nielaisi sen ja Kuolemattomat maat vedettiin ikuisiksi ajoiksi pois maan piiristä. Niin päättyi Númenorin kukoistus.⁸⁴

Tämä on ainoa kohta *Sormusten herrassa*, jossa mainitaan Yksi eli Eru nimeä.⁸⁵ Uskolliset pakenevat Keski-Maahan hyökyaaltojen kannattamina. Heidän kansansa katastrofi johtaa heidät eukatastrofina pelastukseen, kuin Nooan arkki vedenpaisumuksen vesien päällä. *Akallabêth*, Númenorin häviö, muistuttaakin suuresti Raamatun vedenpaisumuskertomusta. Sysäys tarinan kirjoittamiseen oli Tolkienin toistuva uni, jossa hyökyaalto peittää maat ja mannut alleen.⁸⁶ Toinen lähde on tietenkin Atlantis-taru; kadonneen Númenorin nimi on *Atalantie* ’Häviö’

⁸⁰ Silms, 327, 329-330; Silm, 313, 315-316; ks. Kirjeet, 196-197; Letters, 154-155.

⁸¹ Kirjeet, 351; Letters, 279.

⁸² Silms, 337-342.

⁸³ Silms, 342-343, 346-347.

⁸⁴ TSH, 1069; LotR, 1013.

⁸⁵ Foster 1993, 302.

⁸⁶ Kirjeet, 436; Letters, 347.

(tai kirjaimellisemmin ’kaatuminen, sortuminen’).⁸⁷ *Akallabêthin* taustalla on luultavasti myös Raamatun syntiinlankeemuskertomus: halu kuolemattomuuteen ilman Jumalaa, kielletyn rajan ylittäminen.

Númenorin tragedia on se, että ihmisten kyltymättömälle vallanhimolle eivät kaikki Erun lahjat riitä. Hän antaa kukoistavan mantereen, pidennetyn eliniän ja maailman merien herruuden valoa etsineille ihmisille, Earendilin jälkeläisille. Ilúvatar ei hylkää omia lapsiaan, vaikka he olivat aikoinaan langenneet pimeyteen. *Edainin* etsimä toivo saa parhaan mahdollisen täyttymyksensä Melkorin turmelemassa maailmassa. Heistä tuleekin *dúnedain*, ’lännen ihmiset’, jotka palvovat yksin Erua ja tietävät kaikkien lahjojen tulevan häneltä. Lahjat saattavat kuitenkin olla vaarallisempia kuin rangaistus. Yltäkylläisyydessään heidän on lopulta vaikea hyväksyä kaikista suurinta lahjaa: kuolevaisuutta. He eivät ymmärrä, että se mahdollistaa pääsemisen Erun luokse. Hänen lahjoistaan on tullut tärkeämpiä ihmisille kuin hänestä itsestään. Ihmisten halu kohti Valinorin valoa, vapautta pimeydestä, vääristyy haluksi kuolemattomuuteen, vapauteen kärsimyksestä ja epävarmuudesta. Lankeemus, jota kerran kaduttiin mutta joka ei ollut parantunut, kantaa uutta hedelmää.⁸⁸

Monoteistit muuttuvat Melkorin, eli paholaisen, palvojiksi, koska kuolemattomuudesta ja loputtomasta itsekkyydestä on tullut heidän ylin tavoitteensa. Melkor on vain tämän itsekkyyden välikappale. Rakkaus (raamatullisesti sanottuna) ”tähän maailmaan” on heidän jumalansa. Persoonallista jumalaa heillä ei ole. Ar-Pharazôn pitää merkityksellisenä todellisuutena vain oman halunsa tyydyttämistä. Kun hän tulkitsee myös *valarin* puheet Erusta tässä valossa, hänestä tulee ateisti. Tolkien osoittaa *Akallabêthissa*, että satanismi ja ateismi ovat toisiaan täydentäviä aatesuuntauksia. Raamattu kertoo, kuinka Saatana lupaa antaa kaikki maailman kansat Jeesukselle jos tämä kumartaisi häntä. Jeesus vastaa, että vain Herraa tulee palvella (Matt. 4:8-10). Paholaisen kunnioittaminen on vain keino kieltää Jumala ja päästä itse jumalaksi jumalan paikalle (vrt. 1. Moos. 3:1-5).

Rikosta seuraa rangaistus. Mitä jos Eru ei tekisi mitään ihmisille kiellettyyn Valinoriin astuneelle Ar-Pharazônille eikä tuhoaisi Númenoria? Kuningas ei löytäisi kuolemattomuutta, koska se on osa ihmisen luontoa. *Valaria* hän ei mitenkään voisi kukistaa ja luultavasti vain yhä syyttäisi heitä kuolemattomuuden pitä-

⁸⁷ Silms, 351, 394; Silm, 337, 381; Kirjeet 436-437, Letters, 347; ks. LR, 390.

⁸⁸ Kirjeet, 196-197; Letters, 154-155. Kuolevaisuuden (tai syntisyyden) hyväksymisen voi rinnastaa Lutherin ”ristin teologiaan”, kun taas ”kunnian teologia” pyrkii omaan hyvänsä viisauden ja voiman kautta halveksuen kärsimystä (Mannermaa 1995, 55).

misestä itsellään. Ar-Pharazôn vajoaisi epätoivossaan syvemmälle Melkorin palveluun. Númenorista tulisi Sauronin alainen maailman kansat alistava ja tuhoava hirmuvalta, jollaiseksi se oli jo muuttumassa. Todennäköisesti maanpiirin kaikki elämä olisi joutunut itsekkään tuhon kohteeksi. Nämä seuraukset ovat pääteltävissä *Akallabêthista*, vaikka Tolkien tyypilliseen tapansa jättää syyt ja merkitykset lukijan löydettäväksi. Eru tuhoaa Númenorin katastrofaalisesti, jottei paha tuottaisi lopullista katastrofia koko maailmalle. Hän ei rankaise vain rangaistakseen.

Númenorin tuhon myötä Valinor otetaan maanpiirin rajojen ulkopuolelle ja maailmasta tulee pyöreä. Ihmisten kokema katastrofi ja menetys jää ikuisiksi muistutukseksi siitä, ettei mitään lahjaa ole ilman Erua. Ainoa pysyvä lahja on kuolevaisuus. Yhteys kuolemattomaan valoon jää uskonvaraiseksi, kun Valinor katoaa näkyvistä. Jäljelle jääneet eivät enää lausu rukouksia ääneen: näkymätön luottamus kohdistuu näkymättömään lahjaan. Maallisen kuolemattomuuden tavoittelu lakkaa; Sauronin tarjoama lahja on merkityksetön. Katastrofin suoma opetus johtaa väliaikaiseen eukatastrofiin: ihmiset osallistuvat hyökkäykseen Sauronia vastaan, ja hänet kukistetaan. Vallanhimo on kuitenkin yhä jäljellä. Siksi ihmisten kuningas, Isildur, pitää itsellään vallan antavan sormuksen, jonka tuhoaminen olisi lopullisesti tuhonnut sen herran, Sauronin. Näin toinen aika päättyy.⁸⁹

Sormus on väline, johon Sauron on sitonut koko olemuksensa ja voimansa. Se tekee käyttäjästään näkymättömän ja pidentää hänen ikäänsä loputtomiin. Valtaa janoavalle se antaa kyvyn hallita toisten mieliä. Kun sormus antaa, se kuitenkin myös ottaa. Se tekee käyttäjästään riippuvaisen itsestään, niin että hänen on lopulta mahdotonta luopua siitä. Isildurille, *dúnedainin* kuninkaalle, valtasormuksen houkutus on liian suuri. Palatessaan sodasta kotimaataan kohti örkit hyökkäävät hänen kimppuunsa. Hän panee sormuksen sormeensa, mutta sormus paljastaa hänet keskellä jokea. Valta on petollinen ja oikukas yhteistyökumppani.

Kolmannen ajan vuonna 2463 Déagol-niminen puolituinen (eli hobitti) löytää sormuksen onkimansa kalan suusta. Hänen ystävänsä Sméagol viehättyy sen kauneuteen ja pyytää sitä itselleen verukkeenaan syntymäpäivänsä. Kun Déagol ei tähän suostu, Sméagol murhaa hänet. Sormuksen anastaneesta hobitista tulee Klonkku, hylkiö, joka karkaa vuorten luoliin.⁹⁰ Hän elää siellä ainoana kumppaninaan sormus vuoteen 2941 asti. Silloin sormus katoaa häneltä, mutta Bilbo Repuli -niminen hobitti löytää sen ja pitää sen Klonkun yrityksistä huolimatta itsel-

⁸⁹ TSH, 1121; LotR, 1059.

⁹⁰ TSH, 65-67; LotR, 51-53.

lään. Hänelle jää ikuinen katkeruus ja murhanhimo Reppulia kohtaan.⁹¹ Koska Bilbo käyttää sormusta vain vähän ja silloinkin epäitsekkeisiin tarkoituksiin, se ei juurikaan turmele häntä. Elämän yksinkertaisista iloista nauttiville hobiteille valtasormus ei ole samanlainen houkutus kuin maan mahtaville.

Näin saavumme *Tarun sormusten herrasta* tapahtumiin. Bilbo ei tiedä, että hänen sormuksensa on juuri Sauronin valtasormus. Kun Gandalf-velho, *valarin* ”salapukuinen” lähettiläs, saa tämän selville, on vääjäämätön tosiasia suoritettava: sormuksen tuhoaminen. Bilbo ei tätä pysty tekemään, koska hän on liian kauan elänyt (pidennettyä elämääkin) sen vaikutuksesta tuhotakseen sen. Hän pystyy vain luopumaan sormuksesta ja antaa sen adoptoidulle sukulaispojalleen Frodo Reppulille. Gandalf huomaa, että tapahtumissa on jotain varsin erikoislaatuista. Miksi kaikista Keski-Maan kansoista valtasormus on päätynyt juuri vaatimattomille hobiteille? Hän sanoo:

Tämän takana toimi jokin muu voima, joka oli Sormusten tekijän suunnitelmien ulkopuolella. En osaa sanoa sitä sen selvemmin kuin että Bilbon oli *tarkoitus* löytää Sormus, ja että tarkoitus *ei ollut* lähtöisin Sormuksen tekijästä. Missä tapauksessa sinunkin oli tarkoitus saada se. Ja tämä on rohkaiseva ajatus.⁹²

Taustavoima on tietysti Eru.⁹³

Frodon tehtäväksi tulee kulkea Sauronin valtakunnan, Mordorin, keskelle ja heittää sormus Tuomivuoren uumeniin, missä Sauron takoi sen. Vain näin päästäisiin eroon sormuksen loputtomasta, turmelevasta houkutuksesta ja sen herrasta, Sauronista. Frodon hartioilla on hankkia tuho pahan maanpäälliselle edustajalle ennen kuin on liian myöhäistä. Tämä oli aikanaan myös Earendilin tehtävä. Earendilin ei kuitenkaan tarvinnut taistella omaa sisintään vastaan. Frodon suunta on kohti itää, kohti kuolemaa, päinvastoin kuin Ar-Pharazônin tie kohti länttä, kohti kuolemattomuutta. Luonnostaan nöyränä hobittina hänellä on suurempi vastustuskyky sormusta kohtaan kuin Isildurilla, jonka olisi jo aikanaan pitänyt tuhota sormus. Mutta voiko kuolevainen vapaaehtoisesti luopua vallasta?

Ei voi. Kun Frodo saapuu Tuomiovuorelle, hän julistaa sormuksen omaisuudekseen. Vallanhimo turmelee hänetkin, koska itsekkyyks on väistämätön osa ihmisyyttä. Jalo pyrkimys kestää vain niin kauan kuin mielenrauha pysyy järkkymättömänä. Niin kuin ruumiilla on särkymispiste, niin on myös sielulla.⁹⁴ Frodo-

⁹¹ TSH, 1125, 1127; LotR, 1062, .

⁹² TSH, 68; LotR, 54-55;

⁹³ Kirjeet, 255; Letters, 201.

⁹⁴ Ks. Kirjeet, 294-296; Letters, 233-234.

hobitti on pelkkä ihminen, aivan kuin Ar-Pharazôn tai Isildur. Heistä hänet kuitenkin erottaa armo, jota hän oli osoittanut Klonkkua kohtaan. Hänellä on laupeutta kanssaihmistään kohtaan, kuten Earendililla, joka rukoili *valarilta* armahdusta sukukansoilleen.

Tästä syystä tarina ei pääty tragediaan. Eräessä kirjeluonnoksessa Tolkien kertoo, että Tuomiovuoren tapahtumat heijastavat näitä sanoja: ”Ja anna meille meidän syntimme anteeksi, niin kuin mekin anteeksi annamme niille, jotka ovat meitä vastaan rikkoneet. Äläkä saata meitä kiusaukseen vaan päästä meidät pahasta.”⁹⁵ Frodo saa syntinsä anteeksi, niin kuin hän oli ollut armelias Klonkulle. Klonkku anastaa sormuksen, riemastuu ja tanssien huolimattomasti ”sattumalta” putoaa Tuomiovuoreen. Klonkun paikalle saapuminen on Frodon armeliaisuuden seurausta, pahan kääntyminen voitoksi Erun laupeuden seurausta. Onko siis kyse yhteistyöstä? Ei, koska Frodo ei tuolla hetkellä tee yhteistyötä. Eru ei yksinkertaisesti anna omiensa alkaman työn käydä hukkaan. Kaikki tapahtuu ilman Frodon ansiota. Keski-Maan näkökulmasta hänelle kuuluu kunnia sormuksen tuhoamisesta, koska hän teki kaiken voitavansa. Viime kädessä kunnia kuuluu Erun armahtavalle mielenlaadulle. Siitä osallisena Frodo oli armahtanut Klonkkua ja sen tähden Frodo saa syntinsä anteeksi.

Tuomiovuoren eukatastrofi yhdistää ensimmäisen ja toisen ajan päätökseen tuoneet käänteet. Earendilin kertomus osoittaa, että Erun lapset voivat pelastua pahan vallasta vain armon kautta. Númenorin tuho näyttää, ettei inhimillistä ahneutta pysäytä mikään muu kuin jumalallinen katastrofi. Tuomiovuorella inhimillisen ahneuden pysäyttävä katastrofi, Klonkun ja sormuksen lankeaminen tuleen, kukistaa pahan vallan, Sauronin mahdin. Tämän syynä on se armo, mitä Frodo oli osoittanut Klonkulle, ja se anteeksianto, minkä Eru antaa Frodolle ja samalla kaikille lapsilleen. Tolkien kertoo edellä mainitussa kirjeluonnoksessaan:

Klonkun ”säälminen” ja henkiin jättäminen oli sulaa hulluutta, tai sitten mystistä uskoa siihen, että säälillä ja lempeydellä on arvoa sinänsä, vaikka ne olisivatkin ajallisessa maailmassa tuhoisia. Klonkku todella petti ja lopulta ryöväsi Frodon – mutta viimeinen petos tapahtui ”armon” ansiosta juuri sillä hetkellä, kun lopullinen paha teko oli parasta, mitä kukaan saattoi Frodolle tehdä!⁹⁶

Frodon osoittama armo on jo itsessään ihme ja eukatastrofi. Se on puhtaasti hyvyyteen perustuva, yllättävä käänne. Kun kaikki näyttää valuvan hukkaan, Eru konkretisoi tämän armon, hänen omasta olemuksestaan lähtevän sulan rakkauden.

⁹⁵ Kirjeet, 294; Letters, 233.

⁹⁶ Kirjeet, 295; Letters, 234.

Ihminen ei voi pelastaa itseään. Sen tekee vain Jumalan armo eli *Eruanna* 'Erun lahja'.⁹⁷ Armo on synnin tuoman katastrofin keskelle saapuva hyvä käänne. Armo on eukatastrofi.

3.4. Eskatologia

Sauronin kukistuminen ei poista pahuutta Keski-Maasta. *Arda*, maailma, on olemukseltaan turmeltunut. Lopullinen pelastus on vain toivo. Kun viimeiset haltiat lähtevät Keski-Maasta, alkaa ihmisten aikakausi. Maailmamme fiktiivinen esihistoria, *legendarium*, on siirtynyt todelliseen aikaan. Tässä ajassa myös voiton pahasta on tapahduttava, jos Eru niin suo. *Legendarium* tarjoaa oman näkökulmansa tähän ihmisten aikakauteen. Väliaikaiset pahan vallan voittamiset herättävät toivon, joka suuntautuu lopullista voittoa kohden. *Legendariumin* perspektiivistä todellinen maailmahistoria ja erityisesti siihen sisältyvä pelastushistoria ovat eskatologiaa, ”oppia viimeisistä asioista”.

Poikkeava esihistoria antaa mahdollisuuden nähdä tuntemamme historian tapahtumat toisesta näkökulmasta. Asioiden merkityksellisyys avautuu, kun hetket eivät kasaudukaan toistensa perään vääjäämättömänä jonona. Näin Jumalan kaitseminen (*oienkarme Eruo* 'yhden jatkuva uuden aikaansaaminen', ks. s. 36) voidaan nähdä elämää liikuttavana voimana. Vaikka *legendarium* ja todellinen historia yhdistyvät ”ihmisten ajassa”, Tolkienin mytologiset elementit eivät lakkaa olemasta. Haltiat lähtevät Valinoriin tai haihtuvat näkymättömiksi; hobitit yhä piileskelevät koloissaan.⁹⁸ *Legendarium* jatkaa ”vaihtoehtoista” olemassaoloaan meidän maailmanajassamme, ja myös pelastushistoria saa uusia näkökulmia.

Esimerkkinä tästä voi mainita haltioiden kohtalon. Jos on olemassa kuolemattomia, mutta katoavaan maailmaan sidottuja, ruumiillisia olentoja, miten he voivat pelastua maailman lopun tullessa? Tolkien sitoo vastauksen ihmisiin, jotka kuollessaan voivat yhdistyä Luojaan ja näin pelastaa materian sen katoavaisuudesta. Ihmiskunnan ”alkukatastrofin” tähden näin ei kuitenkaan voi käydä. Siksi pelastukseen ei riitä vain ihminen, vaan tarvitaan maailman ulkopuolinen, sen turmeluksesta osaton persoona. Tarvitaan inkarnoituva Jumala. Näin Tolkien valaisee sitä, kuinka pelastus on sidottu kärsimykseen ja kuolevaisuuteen. Haltiat odot-

⁹⁷ VT43, 28-29.

⁹⁸ TSH, 1; LotR, 1.

tavat ”Jumalan lasten ilmestymistä”, niin kuin koko luomakunta (Room. 8:19).
 Kuin enkelit, he haluavat nähdä tämän kärsimyksen perustuvan pelastuksen (1. Piet 1:11-12).

Olen luvussa 2.3. ”Poika: Erun lasten lunastaja” tutkinut jo runsaasti sitä, kuinka legendariumin olemukseen sisältyy sekä suoraan lausuttuna että implisiittisesti toivo tulevasta pelastuksesta ja lunastajasta. Tässä kohden on syytä huomioi-
 da, että tämä toivo on legendariumin näkökulmasta eskatologiaa, äärimmäisellä tavalla tulevaisuutta. Pelastuksen mahdollisuus nähdään usein lopun näkökulmas-
 ta, kuten tässä númenorilaisen Fírielin laulussa:

Ei sydämeni silti lepää täällä ainiaan;
 on täällä loppu, tulee loppu, valo haihtuu pois,
 kun kaikki lopultakin lasketaan ja kokoon kerätään:
 vaan kuitenkin ei tämä riittää voi, ei riittää voi!
 Minulle mitä antaa Jumala, ah Jumala,
 kun loppu tullut on ja aurinkoni sammunut?⁹⁹

Tyytymättömyys kuolemaan ja katoavaisuuteen on itsekkyytenä ihmisen suurin synti, mutta luonnollista haluna sielun ja ruumiin täydelliseen yhteyteen: takaisin paratiisiin. Tolkien piti kaipuuta Edeniin osana ihmisyyttä, mutta uskoi ettei menetettyyn rauhaan ole paluuta. Katumus ei perustu nostalgiaan; pelastuksen on oltava korkeammalla tasolla kuin alkuperäinen rauha.¹⁰⁰ Legendarium asettaa eteemme alkuperäisen rauhan tilan ja kaipuun sinne joko voimattomana nostalgiana tai rohkeana toivona, joka hyväksyy kaiken katoavaisuuden. Toivon täyty-
 mys jää ”korkeammalle tasolle”, tulevaisuudessa täytyväksi arvoitukseksi, jonka konkreettinen muoto on vain aavistettavissa (kuten *Athrabethissa*).

Vapaille kansoille on varmaa se, että Eru ei hylkää lapsiaan. Hän ei ole luonut heitä vain siksi, että he joutuisivat ikuisesti pahan alle. Vapautus on tulossa, vaikka kaikki näkyvä toivo on mennyttä ja kaikki on katoavaisuuden alla. ”Kaikki loppuu aikanaan, armonsa ei milloinkaan”, kuten Paul Gerhardtin (1607-1676) kirjoittamassa virressä 270 sanotaan. Ilúvatarin, Kaiken Isän, rakkaus lapsiaan kohtaan on ehdotonta, ja se on legendariumin ytimessä. Salainen Tuli on nimensä mukaisesti Sammumaton. Pelastus on tulossa, hyvyys voittaa pahuuden, se on varmaa. Eru ei hylkää lapsiaan.

⁹⁹ Minun käänökseni qenyan kielestä: “Nan úye sére indo-ninya símen, ullume; / ten sí ye tyelma, yéva tyel ar i narqelion, / ír’ ilqa yéva nótina, hostainiéva, yallume: / ananta úva táre fárea, ufárea! / Man tár’ antáva nin Ilúvatar, Ilúvatar / enyáre tar i tyel, ír’ Anarinya qeluva?” Englanniksi: ”But my hearth resteth not here for ever, / for here is ending, and there will be an end and the Fading, / when all is counted, and all numbered at last, / but yet it will not be enough, not enough. / What will the Father, O Father, give me /in that day beyond the end when my Sun faileth?” LR, 72.

¹⁰⁰ Kirjeet, 141; Letters, 110.

Tolkienin uskon mukaan legendariumin eskatologinen toivo on saanut täyttymyksensä. Me elämme sitä täyttymyksen aikaa, jonka lopullisen huipentuman *Ainulindale* ilmaisee näin:

Koskaan sen jälkeen eivät *ainur* ole tehneet sellaista soittoa vaikka on sanottu että suurempi soitto syntyy *ainurista* ja Ilúvatarin Lapsista kun heidän kuoronsa kokoontuvat Ilúvatarin eteen päivien päätyttyä. Silloin soitetaan Ilúvatarin aiheet oikein ja ne tulevat Oleviksi lausumisensa hetkellä, sillä silloin kukin osaltaan ymmärtää hänen tarkoituksensa ja toinen tuntee toisensa ja Ilúvatar antaa heidän aivoituksiinsa salaisen tulen sillä hän iloitsee.¹⁰¹

Uusi maailma tulee olemaan parempi kuin vanha olisi koskaan itsessään voinut olla. Ilúvatarin lasten, ihmisten ja haltioiden, osa katastrofien ja eukatastrofien muokkaamina vapaina, rakastettuina lapsina tuo musiikkiin aiheen, jota puhtaimmatkaan henget eivät voi jäljitellä. Ar-Pharazônin ja hänen armeijansa osa on, ”että he makaavat vankeina Unohdettujen Luolassa aina Viimeiseen Taisteluun ja Tuomion Päivään saakka.”¹⁰² Tuhoa enteilevistä sanoista huolimatta kyseessä on toivo. Viimeinen Taistelu on pahan lopullinen kukistaminen, Tuomion Päivä vapauttavan armahduspäätöksen iankaikkinen sinetöiminen.

¹⁰¹ Silms, 14; Silm, 4.

¹⁰² Silms, 348; Silm, 334.

Lähdeluettelo

Tolkien, John Ronald Reuel

LotR

1994 The Lord of the Rings. London: HarperCollins Publishers. (1. yksikantinen painos: 1966.)

Silm

1999 The Silmarillion. Edited by Christopher Tolkien. London: HarperCollins Publishers. (1. painos: 1977.)

Silms

2007 Silmarillion. Toimittanut Christopher Tolkien. Suomentanut Kersti Juva. Helsinki: WSOY. (1. painos: 1979.)

UT

1998 Unfinished Tales of Númenor and Middle-earth. Edited by Christopher Tolkien. London: HarperCollins Publishers. (1. painos: 1980.)

Letters

1995 The Letters of J.R.R. Tolkien. A selection edited by Humphrey Carpenter, with the assistance of Christopher Tolkien. London: HarperCollins Publishers. (1. painos: 1981.)

LT1

1994 The Book of Lost Tales. Part I. Edited by Christopher Tolkien. The History of Middle-earth. Volume 1. London: HarperCollins Publishers. (1. painos: 1983.)

LT2

1995 The Book of Lost Tales. Part II. Edited by Christopher Tolkien. The History of Middle-earth. Volume 2. London: HarperCollins Publishers. (1. painos: 1984.)

SM

1993 The Shaping of Middle-earth. The Quenta, the Ambarkanta and the Annals together with the earliest 'Silmarillion' and the first Map. Edited by Christopher Tolkien. The History of Middle-earth. Volume 4. London: HarperCollins Publishers. (1. painos: 1986.)

LR

1993 The Lost Road and Other Writings. Language and Legend before *The Lord of the Rings*. Edited by Christopher Tolkien. The History of Middle-earth. Volume 5. London: HarperCollins Publishers. (1. painos: 1987.)

SD

1993 Sauron Defeated. The End of the Third Age (*The History of the Lord of the Rings Part IV*). The Notion Club Papers and the Drowning of

Anadunê. Edited by Christopher Tolkien. The History of Middle-earth. Volume 9. London: HarperCollins Publishers. (1. painos: 1992.)

MR

1994 Morgoth's Ring. The Later Silmarillion. Part 1. The Legends of Aman. Edited by Christopher Tolkien. The History of Middle-earth. Volume 10. London: HarperCollins Publishers. (1. painos: 1993.)

WJ

1995 The War of the Jewels. The Later Silmarillion. Part 2. The Legends of Beleriand. Edited by Christopher Tolkien. The History of Middle-earth. Volume 11. London: HarperCollins Publishers. (1. painos: 1994.)

PM

1997 The Peoples of Middle-earth. Edited by Christopher Tolkien. The History of Middle-earth. Volume 12. London: HarperCollins Publishers. (1. painos: 1996.)

TSH

2007 Taru sormusten herrasta. Suomentanut Kersti Juva ja Eila Pennanen. Runot suomentanut Panu Pekkanen. Tarkistettu laitos. Helsinki: WSOY.

Tree and Leaf

2001 Tree and Leaf. Including the poem Mythopoeia. The Homecoming of Beorhtnoth Beorhthelm's Son. London: HarperCollins Publishers.

Puu ja lehti

2002 Puu ja lehti. *Saduista* suomentanut Vesa Sisättö. *Niukun lehti* suomentanut Kersti Juva. *Mythopoeia* suomentanut Johanna Vainikainen-Uusitalo. Helsinki: WSOY.

RG

2002 The Road Goes Ever On. A Song Cycle. Poems by J.R.R. Tolkien. Music by Donald Swan. London: HarperCollins Publishers. (1. painos: 1968)

Kausijulkaisut, joissa on ilmestynyt J.R.R. Tolkienin kirjoituksia:

PE

Parma Eldalamberon. The Book of Elven-tongues. A journal of linguistic studies of fantasy literature, especially of the Elvish languages and names in the works of J. R. R. Tolkien.:

GL

1995 Number 11. I-Lam na-Ngoldathon. The Grammar and Lexicon of the Gnomish Tongue. J. R. R. Tolkien. Edited by Christopher Gilson, Patrick Wynne, Arden R. Smith and Carl F. Hostetter.

QL

1998 Number 12. Qenyaqetsa. The Qenya Phonology and Lexicon together with The Poetic and Mythologic Words of Eldarissa. Edited by Christopher Gilson, Carl F. Hostetter, Patrick Wynne and Arden R. Smith.

PE17

- 2007 Number 17. J. R. R. Tolkien. Words Phrases and Passages in Various Tongues in *The Lord of the Rings*. Edited by Christopher Tolkien.
- VT Vinyar Tengwar. The journal of the Elvish Linguistic Fellowship, a Special Interest Group of the Mythopoeic Society:
- VT39
1998 Vinyar Tengwar. Number 39. July 1998.
- VT41
2000 Vinyar Tengwar. Number 41. July 2000.
- VT43
2002 Vinyar Tengwar. Number 43. January 2002.
- VT44
2002 Vinyar Tengwar. Number 44. June 2002.
- VT47
2005 Vinyar Tengwar. Number 47. February 2005.
- VT49
2007 Vinyar Tengwar. Number 49. June 2007.

Kirjallisuusluettelo

Apostolinen uskontunnustus.

- Apostolinen uskontunnustus. - <http://www.evl.fi/kappeli/apostolinen.html>. Viitattu 24.2.2010.

Augustinus, Aurelius

- Nicene and Post-Nicene Fathers Series I, Volume 3. Edited by Philip Schaff. On the Holy Trinity; Doctrinal Treatsies; Moral Treatsies. New York: The Christian Literature Publishing Co., 1890. - <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf103.html>. Viitattu 24.2.2010.

Biblia Hebraica Stuttgartensia

- Biblia Hebraica Stuttgartensia. Ediderunt K. Elliger et W. Rudolph et al. Editio secunda. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 1997.

Blue Letter Bible

- Blue Letter Bible. - <http://www.blueletterbible.org/>. Viitattu 24.2.2010.

Carpenter, Humphrey

- 1995 J.R.R. Tolkien. A Biograhpy. London: HarperCollins Publishers. (1. painos: 1977.)

- Carpenter, Humphrey
1997 The Inklings. C. S. Lewis, J. R. R. Tolkien, Charles Williams and their friends. London: HarperCollins Publishers.
- Chance, Jane (ed.)
2003 Tolkien the Medievalist. London and New York: Routledge.
- Devaux, Michaël
2007 The Origins of the *Ainulindalë*: The Present State of Research. - The Silmarillion – Thirty Years On. Ed. by Alan Turner. Cormarë series. No 15. Zollikofen: Walking Tree Publishers. 81-110.
- Drout, Michael D. C.
2007 Reflections on Thirty Years of Reading *The Silmarillion*. - The Silmarillion – Thirty Years On. Ed. by Alan Turner. Cormarë series. No 15. Zollikofen: Walking Tree Publishers. 33-57.
- Edda
1916 The Prose Edda of Snorri Sturlson. Translated by Arthur Gilchrist Brodeur. <http://www.sacred-texts.com/neu/pre/>.
- Eden, Bradford Lee
2003 The “music of the spheres”. Relationships between Tolkien’s *The Silmarillion* and medieval cosmological and religious theory. – Tolkien the Medievalist. Ed. by Jane Chance. London and New York: Routledge. 183-193.
- Fauskanger, Helge
2009 Quettaparma Quenyallo. Quenya-English Wordlist. - <http://folk.uib.no/hnohf/quen-eng.rtf>. Viitattu 22.12.2009.
- Fisher, Mark
2006 Flame of Anor. – The Encyclopedia of Arda. An Interactive Guide to the Works of J.R.R. Tolkien. - <http://www.glyphweb.com/arda/>. Viitattu 24.2.2010.
- Flieger, Verlyn
2002 Splintered Light. Logos and Language in Tolkien’s World. Revised Edition. Kent: The Kent State University Press.
- Foster, Robert
1993 The Complete Guide to Middle-earth. From *The Hobbit* to *The Silmarillion*. London: HarperCollins Publishers. (1. painos: 1978.)
- Gilliver, Peter & Marshal, Jeremy & Weiner, Edmund
2006 The Ring of Words. Tolkien and the Oxford English Dictionary. Oxford: Oxford University Press.
- Gyllenberg, Rafael
1967 Uuden Testamentin kreikkalais-suomalainen sanakirja. Helsinki: Otava.

- Hammond, Wayne G. & Scull, Christina
2006 The J.R.R. Tolkien Companion and Guide. Reader's Guide. New York: Houghton Mifflin.
- Harper, Douglas
2001 Jupiter - Online Etymology Dictionary. - <http://www.etymonline.com/>. Viitattu 25.2.2009.
- Harvey, David
1985 The Song of Middle-earth. J. R. R. Tolkien's Themes, Symbols and Myths. London: George Allen & Unwin.
- Hurme, Raija & Pesonen, Maritta & Syväoja, Olli
2001 Englanti-suomi suursanakirja. Helsinki: WSOY.
- Kilby, Clyde S.
1976 Tolkien & The Silmarillion. Wheaton: Harold Shaw Publishers.
- KJV
- The Holy Bible. King James Version.
- Lempiäinen, Pentti
2002 Kuvien kieli. Vertauskuvat uskossa ja elämässä. Helsinki: WSOY.
- Lewis, C. S.
1994 The Magician's Nephew. The Chronicles of Narnia. Book 1. London: HarperCollins Publishers. (1. painos: 1955.)
- Liljeqvist, Matti
2004 Heprea-suomi, aramea-suomi. Vanhan testamentin sanakirja. Keuruu: Aikamedia Oy.
- Lindow, John
2001 Handbook of Norse Mythology. Santa Barbara: ABC-CLIO. - <http://books.google.com/books?id=9-3hfVpdks8C&hl=fi>. Viitattu 24.2.2010.
- Lönnrot, Elias
2002 Kalevala. Kuvitus Jukka Salminen. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Like.
- Mannermaa, Tuomo
1995 Kaksi rakkautta. Johdatus Lutherin uskonmaailmaan. Toinen, täydennetty painos. STKJ 194. Helsinki: STKJ.
- Munificentissimus Deus
1950 Defining the Dogma of the Assumption. Munificentissimus Deus. Apostolic Constitution of Pope Pius XII issued November 1, 1950. - <http://www.papalencyclicals.net/Pius12/P12MUNIF.HTM>. Viitattu 24.2.2002

Nikean uskontunnustus

- Nikean uskontunnustus. - <http://www.evl.fi/kappeli/nikean.html>. Viitattu 24.2.2010.

Oppy, Graham

- 2007 Ontological Arguments. – Stanford Encyclopedia of Philosophy. - <http://plato.stanford.edu/entries/ontological-arguments/>. Viitattu 24.2.2010.

Palman, Jeremy

- 2004 MythicTruth – the Lord of the Rings: A Catholic Perspective. <http://www.mythictruth.com/>. Viitattu 23.10.2008.

Raamattu

- 1938 Pyhä Raamattu. Helsinki: Suomen Pilpiliaseura.

Raamattu

- 2007 Koko Pyhä Raamattu. Vanha testamentti. Vanhan testamentin apokryfikirjat. Uusi testamentti. Helsinki: Kirjapaja.

Shippey, Tom

- 2005 The Road to Middle-earth. Revised and expanded edition. London: HarperCollins Publishers.

Stöckl, Albert

- 1886 Handbook of the History of Philosophy. Part I. Pre-Scholastic Philosophy. Translated by T.A. Finlay. Dublin: M. H. Gill and Son. – Saatavilla University of Notre Dame Jacques Maritain Centerin sivuilta. <http://maritain.nd.edu/jmc/etext/hhp.htm>. Viitattu 24.2.2010.

Suomen sanojen alkuperä 1

- 2001 Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. 1. A-K. Helsinki: SKS, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. (1. painos: 1992)

Suomen kielen perussanakirja

- 2004 Suomen kielen perussanakirja. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Helsinki: Edita.

Tolkien, Simon

- 2003 Simon Tolkien – My Grandfather. - <http://www.simontolkien.com/jrrtolkien.html>. Viitattu 23.2.2010.

Virsikirja

- 1986 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon virsikirja. Hyväksytty kirkolliskokouksen ylimääräisessä istunnossa 13. helmikuuta 1986. Helsinki: SLEY-kirjat.

Ward, Michael

- 2008 Planet Narnia. The Seven Heavens in the Imagination of C. S. Lewis. New York: Oxford University Press.